M. TULLI CICERONIS

DE ORATORE

LIBRI TRES.

RECENSUIT

TH. STANGL.

VINDOBONAE ET PRAGAE
SUMPTUS FECIT F. TEMPSKY
BIBLIOPOLA ACADEMIAE LITTERARUM CAESAREAE VINDOBONENSIS

LIPSIAE
SUMPTUS FECIT G. FREYTAG

MDCCCLXXXXIII.

Apparatus criticus

huius editionis, isque omnibus quicumque sunt uberior, aliquot annis separatim emittetur.

Corrigenda.

Pag. 75, 20 de *lege pro* te, pag. 118, 27 fortis ac *pro* fortisac.

Typis descripsit Adolphus Holzhausen Vindobonensis.

M. TULLI CICERONIS
DE ORATORE LIBRI TRES.
LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera re- 1 1
petenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent,
qui in optima re publica, cum et honoribus et rerum ge-
starum gloria florerent, eum vitae cursum tenere potue-
runt, ut vel in negotio sine periculo vel in otio cum
dignitate esse possent. ac fuit cum mihi quoque initium
requiescendi atque animum ad utriusque nostrum prae-
clara studia referendi fore iustum et prope ab omnibus
concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor
et ambitionis occupatio decursu honorum etiam aetatis
flexu constitisset. quam spem cogitationum et consilio- 2
rum meorum cum graves communium temporum tum
varii nostri casus fefellerunt. nam qui locus quietis et
tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae
moles molestiarum et turbulentissimae tempestates exti-
terunt; neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus
fructus otii datus est ad eas artis quibus a pueris de-
diti fuimus celebrandas inter nosque recolendas. nam 3
prima aetate incidimus in ipsam perturbationem disci-
plinae veteris, et consulatu devenimus in medium rerum
omnium certamen atque discrimen, et hoc tempus omne
post consulatum obiecimus iis fluctibus, qui per nos a
communi peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. sed
tamen in eis vel asperitatibus rerum vel angustiis tem-
poris obsequar studiis nostris et quantum mihi vel fraus
inimicorum vel causae amicorum vel res publica tribuet

4 otii ad scribendum potissimum conferam. tibi vero, fra-
ter, neque hortanti deero neque roganti; nam neque
auctoritate quisquam apud me plus valere te potest ne-
2 que voluntate. ac mihi repetenda est veteris cuiusdam
memoriae non sane satis explicata recordatio, sed, ut
arbitror, apta ad id quod requiris, ut cognoscas quae
viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de
5 omni ratione dicendi. vis enim, ut mihi saepe dixisti,
quoniam quae pueris aut adulescentulis nobis ex com-
mentariolis nostris incohata ac rudia exciderunt vix hac
aetate digna et hoc usu *sunt*, quem ex causis quas di-
ximus tot tantisque consecuti sumus, aliquid isdem de
rebus politius a nobis perfectiusque proferri; solesque
non numquam hac de re a me in disputationibus nostris
dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus
eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegan-
tia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii
atque exercitationis genere ponendam.

6 Ac mihi quidem saepenumero in summos homines
ac summis ingeniis praeditos intuenti quaerendum esse
visum est, quid esset cur plures in omnibus rebus quam
in dicendo admirabiles extitissent. nam quocumque te
animo et cogitatione converteris, permultos excellentis in
quoque genere videbis non mediocrium artium, sed prope
7 maximarum. quis enim est qui, si clarorum hominum
scientiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine
metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? quis
autem dubitet quin belli duces ex hac una civitate prae-
stantissimos paene innumerabiles, in dicendo autem ex-
8 cellentes vix paucos proferre possimus? iam vero con-
silio ac sapientia qui regere ac gubernare rem publicam
possent, multi nostra, plures patrum memoria atque etiam
maiorum extiterunt, cum boni perdiu nulli, vix autem
singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur.

ac ne qui forte cum aliis studiis, quae reconditis in ar-
tibus atque in quadam varietate litterarum versentur,
magis hanc dicendi rationem quam cum imperatoris laude
aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet:
qui convertat animum ad ea ipsa artium genera circum-
spiciatque qui in iis floruerunt quam multi sint, facil-
lime quanta oratorum sit semperque fuerit paucitas iudi-
cabit. neque enim te fugit omnium laudatarum artium 3 9
procreatricem quandam et quasi parentem eam quam
φιλοσοφίαν Graeci vocant ab hominibus doctissimis iudi-
cari; in qua difficile est enumerare quot viri quanta
scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fue-
rint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed
omnia quaecumque possent vel scientiae pervestigatione
vel disserendi ratione comprehenderint. quis ignorat ii 10
qui mathematici vocantur quanta in obscuritate rerum
et quam recondita in arte et multiplici subtilique ver-
sentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines
extiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehemen-
tius videatur quin quod voluerit consecutus sit. quis musi-
cis, quis huic studio litterarum quod profitentur ei qui
grammatici vocantur, penitus se dedit quin omnem illa-
rum artium paene infinitam vim et materiem scientia et
cognitione comprehenderit? vere mihi hoc videor esse 11
dicturus, ex omnibus iis qui in harum artium liberalis-
simis studiis sint doctrinisque versati minimam copiam
poëtarum *et oratorum* egregiorum extitisse. atque in
hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excel-
lens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum co-
pia comparare voles, multo tamen pauciores oratores
quam poëtae boni reperientur. quod hoc etiam mirabilius 12
debet videri, quia ceterarum artium studia fere recon-
ditis atque abditis e fontibus hauriuntur, dicendi autem
omnis ratio in medio posita communi quodam in usu

atque in hominum more et sermone versatur, ut in ce-
teris id maxime excellat quod longissime sit ab imperi-
torum intellegentia sensuque diiunctum, in dicundo autem
vitium vel maximum sit a volgari genere orationis atque
4 13 a consuetudine communis sensus abhorrere. ac ne illud
quidem vere dici potest, aut pluris ceteris inservire aut
maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad per-
discendum amplioribus commoveri. atque ut omittam
Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit,
atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in
quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta: in
hac ipsa civitate profecto nulla umquam vehementius
14 quam eloquentiae studia viguerunt. nam posteaquam im-
perio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium
confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens non
sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. ac
primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercita-
tionis ullam vim neque aliquod praeceptum artis esse
arbitrarentur, tantum quantum ingenio et cogitatione po-
terant consequebantur; post autem, auditis oratoribus
Graecis cognitisque eorum litteris adhibitisque doctori-
bus, incredibili quodam nostri homines discendi studio
15 flagraverunt. excitabat eos magnitudo varietas multitudo-
que in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam
quam suo quisque studio adsecutus esset adiungeretur
usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta su-
peraret. erant autem huic studio maxima, quae nunc
quoque sunt, exposita praemia vel ad gratiam vel ad
opes vel ad dignitatem; ingenia vero, ut multis rebus
possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris
16 hominibus omnium gentium praestiterunt. quibus de
causis quis non iure miretur ex omni memoria aetatum
temporum civitatum tam exiguum oratorum numerum
inveniri?

Sed enim maius est hoc quiddam quam homines
opinantur et pluribus ex artibus studiisque conlectum.
quid enim quis aliud in maxima discentium multitudine, 5
summa magistrorum copia, praestantissimis hominum in-
geniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquen-
tiae propositis praemiis esse causae putet nisi rei quan-
dam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? est 17
enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine
qua verborum volubilitas inanis atque inridenda est, et
ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam
constructione verborum, et omnes animorum motus quos
hominum generi rerum natura tribuit penitus pernoscendi,
quod omnis vis ratioque dicendi in eorum qui audiunt
mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est.
accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eru-
ditio libero digna celeritasque et brevitas et respondendi
et lacessendi subtili venustate atque urbanitate coniuncta.
tenenda praeterea est omnis antiquitas exemplorumque 18
vis, neque legum ac iuris civilis scientia neglegenda est.
nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu
corporis, quae gestu, quae voltu, quae vocis conforma-
tione ac varietate moderanda est; quae sola per se ipsa
quanta sit, histrionum levis ars et scaena declarat; in
qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione
elaborent, quis ignorat quam pauci sint fuerintque quos
animo aequo spectare possimus? quid dicam de thesauro
rerum omnium, memoria? quae nisi custos inventis co-
gitatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia,
etiam si praeclarissima fuerint in oratore, peritura. quam 19
ob rem mirari desinamus quae causa sit eloquentium
paucitatis, cum ex iis rebus universis eloquentia constet,
quibus in singulis elaborare permagnum est, hortemur-
que potius liberos nostros ceterosque quorum gloria nobis
et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem com-

plectantur neque eis aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus quibus utuntur omnes, sed aliis quibus-
6 20 dam, se id quod expetunt consequi posse confidant. ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio; quae, nisi res est ab oratore percepta et cognita, inanem quandam
21 habet elocutionem et paene puerilem. neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut iis putem licere nescire, quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videtur, ut omni de re quaecumque sit proposita ornate ab
22 eo copioseque dicatur. sed quia non dubito quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundantis partitionem iam quandam artium fecisse video neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi quae in forensibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse: non complectar in his libris amplius quam quod huic generi re quaesita et multum disputata
23 summorum hominum prope consensu est tributum; repetamque non ab incunabulis nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam ordinem praeceptorum, sed ea quae quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni dignitate principum disputatione esse versata; non quo illa contemnam quae Graeci dicendi artifices et doctores reliquerunt, sed cum illa pateant in promptuque sint omnibus neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum quibus summa

dicendi laus a nostris hominibus concessa est auctoritatem Graecis anteponam.

Cum igitur vehementius inveheretur in causam prin- 7 24
cipum consul Philippus Drusique tribunatus pro senatus
auctoritate susceptus infringi iam debilitarique videretur,
dici mihi memini ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi conligendi sui causa se in Tusculanum contulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mucius dicebatur et M. Antonius, homo et consiliorum in re publica socius et summa cum Crasso familiaritate con-
iunctus. exierant autem cum ipso Crasso adulescentes et 25
Drusi maxime familiares et in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suae conlocarent: C. Cotta, qui [tum] tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui
deinceps eum magistratum petiturus putabatur. hi primo 26
die de temporibus deque universa re publica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei conlocuti sunt. quo quidem sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati
mali quod non impendere illi tanto ante vidissent. eo 27
autem omni sermone confecto tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis eaque esset in homine iucunditas et tantus in loquendo lepos, ut dies inter eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani.
postero autem die, cum illi maiores natu satis quiessent 28
et in ambulationem ventum esset, [dicebat] tum Scaevolam duobus spatiis tribusve factis dixisse ‘cur non imitamur, Crasse, Socratem illum qui est in Phaedro Platonis? nam me haec tua platanus admonuit, quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis quam illa cuius umbram secutus est Socrates, quae mihi videtur non tam ipsa acula quae describitur quam

Platonis oratione crevisse; et quod ille durissimis pedi-
bus fecit, ut se abiceret in herba atque ita illa quae
philosophi divinitus ferunt esse dicta loqueretur, id meis
29 pedibus certe concedi est aequius.' tum Crassum 'immo
vero commodius etiam' pulvinosque poposcisse et om-
nis in iis sedibus quae erant sub platano consedisse
[dicebat].

8 Ibi ut ex pristino sermone relaxarentur animi om-
nium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem quen-
30 dam de studio dicendi intulisse. qui cum ita esset exor-
sus: non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam, sed
magis utrumque conlaudandum videri, quod tantam iam
essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis solum
anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur;
'neque vero mihi quicquam' inquit 'praestabilius vide-
tur quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentis
adlicere, voluntates impellere quo velit, unde autem
velit deducere. haec una res in omni libero populo, maxi-
me[que] in pacatis tranquillisque civitatibus, praecipue
31 semper floruit semperque dominata est. quid enim est
aut tam admirabile quam ex infinita multitudine homi-
num existere unum, qui id quod omnibus natura sit
datum vel solus vel cum perpaucis facere possit? aut
tam iucundum cognitu atque auditu quam sapientibus
sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita?
aut tam potens tamque magnificum quam populi motus,
iudicum religiones, senatus gravitatem unius oratione
32 converti? quid tam porro regium, tam liberale, tam muni-
ficum quam opem ferre supplicibus, excitare adflictos,
dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civi-
tate? quid autem tam necessarium quam tenere semper
arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare
inprobos vel te ulcisci lacessitus? age vero, ne semper
forum subsellia rostra curiamque meditere: quid esse

potest in otio aut iucundius aut magis proprium humanitatis quam sermo facetus ac nulla in re rudis? hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod conloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. quam ob rem quis hoc non iure miretur summeque 33 in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? ut vero iam ad illa summa veniamus: quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges iudicia iura discribere? ac ne plura, 34 quae sunt paene innumerabilia, consecter, comprehendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri. quam ob rem pergite, ut facitis, adulescentes, atque in id studium in quo estis incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse possitis.'

Tum Scaevola comiter, ut solebat 'cetera' inquit 9 35 'adsentior Crasso, ne aut de C. Laelii soceri mei aut de huius generi aut arte aut gloria detraham; sed illa duo, Crasse, vereor ut tibi possim concedere: unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe conservatas esse dixisti; alterum, quod remoto foro contione iudiciis senatu statuisti oratorem in omni genere sermonis et humanitatis esse perfectum. quis enim tibi hoc 36 concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum non prudentium consiliis compulsum potius quam disertorum oratione delenitum se oppidis moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utilitates aut in constituendis aut in conservandis civitatibus non a sapientibus et fortibus viris, sed a disertis ornateque

37 dicentibus esse constitutas? an vero tibi Romulus ille aut pastores et convenas congregasse aut Sabinorum conubia coniunxisse aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? quid? in Numa Pompilio, quid? in Servio Tullio, quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rem publicam, num eloquentiae vestigium apparet? quid? exactis regibus, tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus, sed deinceps omnia nonne plena consiliorum, inania verborum
38 videmus? ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus quam adiumenta per homines eloquentissimos importata. sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxime censor saluti rei publicae fuit. atque is non adcurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam haberemus. at vero eius filii diserti et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais,
10 39 civitatum, eloquentia, rem publicam dissipaverunt. quid? leges veteres moresque maiorum, quid? auspicia, quibus [et] ego et tu, Crasse, cum magna rei publicae salute praesumus, quid? religiones et caerimoniae, quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut
40 cognita aut omnino ab oratorum genere tractata? equidem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Car-

bonem, quem tu adulescentulus perculisti, ignarum legum,
haesitantem in maiorum institutis, rudem in iure civili;
et haec aetas nostra praeter te, Crasse, qui tuo magis
studio quam proprio munere aliquo disertorum ius a
nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris
ignara est.

Quod vero in extrema oratione quasi tuo iure 41
sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione co-
piosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno esse-
mus, non tulissem, multisque praeissem qui aut interdicto
tecum contenderent aut te ex iure manum consertum
vocarent, quod in alienas possessiones tam temere in-
ruisses. agerent enim tecum lege primum Pythagorei 42
omnes atque Democritii ceterique in *iure* sua physici
vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibus-
cum tibi iusto sacramento contendere non liceret. urge-
rent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte
et capite Socrate: nihil te de bonis rebus in vita, nihil
de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de homi-
num moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil
omnino quaesisse, nihil scire convincerent. et cum uni-
versi in te impetum fecissent, tum singulae familiae
litem tibi intenderent. instaret Academia, quae, quic- 43
quid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici vero
nostri disputationum suarum atque interrogationum la-
queis te inretitum tenerent. Peripatetici autem etiam
haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta
atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere,
ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem
Theophrastumque de istis rebus quam omnis dicendi
magistros scripsisse ostenderent. missos facio mathema- 44
ticos grammaticos musicos, quorum artibus vestra ista
dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur. quam
ob rem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non

censeo. satis id est magnum quod potes praestare: ut in iudiciis ea causa quamcumque tu dicis melior et probabilior esse videatur; ut in contionibus et in sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio; denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere videare dicere. hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate posse.'

11 45 Tum ille 'non sum' inquit 'nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et disceptari solere. audivi enim summos homines, cum quaestor ex Macedonia venissem Athenas, florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, cum eam Charmadas et Clitomachus et Aeschines obtinebant. erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et copiosissimum; vigebatque auditor Panaetii illius tui Mnesarchus et Peripatetici
46 Critolai Diodorus. multi erant praeterea clari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus una paene voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina rerumque maiorum scientia ac tantum in iudicia et contiunculas tamquam in aliquod pistrinum de-
47 trudi et compingi videbam. sed ego neque illis adsentiebar neque harum disputationum inventori et principi longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo, Platoni, cuius tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam; quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi [in] oratoribus inridendis ipse esse orator summus videbatur. verbi enim controversia iam diu torquet Graeculos homines contentionis cupidiores
48 quam veritatis. nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in iure aut in iudiciis possit aut apud populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est. neque enim sine

multa pertractatione omnium rerum publicarum neque sine legum morum iuris scientia neque natura hominum incognita ac moribus in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest. qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? sin oratoris nihil vis esse nisi composite ornate copiose loqui, quaero id ipsum qui possit adsequi sine ea scientia quam ei non conceditis? dicendi enim virtus, nisi ei qui dicet ea quae dicet percepta sunt, extare non potest. quam ob rem, si ornate locutus est, sicut 49
et fertur et mihi videtur, physicus ille Democritus, materies illa fuit physici de qua dixit, ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est. et, si Plato de rebus ab civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus iis de quibus disputaverunt eloquentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt: sint eae res de quibus disputant in aliis quibusdam studiis, oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis. de qua loquimur et quaerimus. etenim videmus iisdem de 50
rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non habuerit hanc dicendi ex arte aliena facultatem. quid ergo in- 12
terest aut qui discernes eorum, quos nominavi, in dicendo ubertatem et copiam ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? unum erit profecto quod ii qui bene dicunt adferunt proprium: compositam orationem et ornatam et artificio quodam et expolitione distinctam. haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit necesse est aut omnium inrisione ludatur. quid est enim 51
tam furiosum quam verborum vel optimorum atque orna-

tissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec
scientia? quicquid erit igitur quacumque ex arte, quo-
cumque de genere, orator id, si tamquam clientis cau-
sam didicerit, dicet melius et ornatius quam ipse ille
52 eius rei inventor atque artifex. nam si quis erit qui
hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias
atque causas et certarum rerum forensibus cancellis cir-
cumscriptam scientiam, fatebor equidem in his magis
adsidue versari hanc nostram dictionem; sed tamen in
his ipsis rebus permulta sunt quae ipsi magistri qui
53 rhetorici vocantur nec tradunt nec tenent. quis enim
nescit maximam vim existere oratoris in hominum men-
tibus vel ad iram aut ad odium aut ad dolorem incitan-
dis vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem mi-
sericordiamque revocandis? quae, nisi qui naturas homi-
num vimque omnem humanitatis causasque eas quibus
mentes aut incitantur aut reflectuntur penitus perspexe-
54 rit, dicendo quod volet perficere non poterit. atque totus
hic locus philosophorum proprius videtur, neque orator
me auctore umquam repugnabit; sed, cum illis cognitio-
nem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint
elaborare, tractationem orationis, quae sine illa scientia
nulla est, sibi adsumet. hoc enim est proprium oratoris,
quod saepe iam dixi: oratio gravis et ornata et homi-
13 num sensibus ac mentibus adcommodata. quibus de re-
55 bus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor; sed
vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me. nam ego quae
sunt oratori cum illis communia non mutuor ab illis;
isti quae de his rebus disputant oratorum esse conce-
dunt: itaque ceteros libros artis suae nomine, hos rheto-
56 ricos et inscribunt et appellant. etenim cum illi in di-
cendo inciderint loci, quod persaepe evenit, ut de dis
immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de
communi civium, de hominum, de gentium iure, de

aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de
omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo,
omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae sua
esse haec omnia propria, nihil omnino ad oratorem per-
tinere. quibus ego ut de his rebus in angulis consu- 57
mendi otii causa disserant cum concessero, illud tamen
oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui
quodam exanguique sermone disputant, hic cum omni
iucunditate et gravitate explicet. haec ego cum ipsis
philosophis [tum] Athenis disserebam. cogebat enim me
M. Marcellus hic noster, qui [nunc aedilis curulis est et]
profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni
interesset; ac iam tum erat adulescentulus his studiis
mirifice deditus. iam vero de legibus tuendis, de bello, 58
de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure civium gene-
ratim in ordines aetatesque discripto dicant vel Graeci,
si volunt, Lycurgum et Solonem — quamquam illos qui-
dem censemus in numero eloquentium reponendos —
scisse melius quam Hyperidem aut Demosthenem, per-
fectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel nostri
decemviros qui XII tabulas perscripserint, quos necesse est
fuisse prudentis, anteponant in hoc genere et Ser. Gal-
bae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi gloria
praestitisse. numquam enim negabo esse quasdam partis 59
proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis
studium suum omne posuerunt; sed oratorem plenum
atque perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit
copiose varieque dicere etenim saepe in iis causis, quas 14
omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid quod
non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis,
sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum atque
sumendum. quaero enim num possit aut contra impera- 60
torem aut pro imperatore dici sine rei militaris usu aut
saepe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum

scientia; num apud populum de legibus iubendis aut vetandis, num in senatu de omni rei publicae genere dici sine summa rerum civilium cognitione et prudentia; num admoveri possit oratio ad sensus animorum atque motus vel inflammandos vel etiam extinguendos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima pervestigatione earum omnium rationum quae de naturis humani
61 generis ac moribus a philosophis explicantur. atque haud scio an minus vobis hoc sim probaturus, equidem non dubitabo quod sentio dicere: physica ista ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum artium propria posuisti scientiae sunt eorum qui illa profitentur; inlustrare autem oratione si quis istas ipsas artis velit, ad orato-
62 ris ei confugiendum est facultatem. neque enim, si Philonem illum architectum qui Atheniensibus armamentarium fecit constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse. nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset. neque vero Asclepiades, is quo nos medico amicoque usi sumus [tum eloquentia vincebat ceteros medicos], in eo ipso quod ornate dice-
63 bat medicinae facultate utebatur, non eloquentiae. atque illud est probabilius neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat: omnis in eo quod scirent satis esse eloquentis; illud verius: neque quemquam in eo disertum esse posse quod nesciat, neque, si optime sciat ignarusque sit faciundae ac poliendae orationis, diserte id ipsum
15 64 de quo sciat posse dicere. quam ob rem, si quis universam et propriam oratoris vim definire complectique volt, is orator erit mea sententia hoc tam gravi dignus nomine, qui, quaecumque res inciderit quae sit dictione explicanda, prudenter et composite et ornate et memoriter

dicet cum quadam actionis etiam dignitate. sin cuipiam 65
nimis infinitum videtur quod ita posui 'quacumque de
re': licet hinc quantum cuique videbitur circumcidat
atque amputet; tamen illud tenebo, si quae ceteris in
artibus atque studiis sita sunt orator ignoret tantumque
ea teneat quae sint in disceptationibus atque [in] usu
forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum
cognorit ab iis qui tenent quae sint in quaque re, multo
oratorem melius quam ipsos illos quorum eae sint artes
esse dicturum. ita si de re militari dicendum huic erit 66
Sulpicio, quaeret a C. Mario adfini nostro et, cum acce-
perit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario paene hic melius
quam ipse illa scire videatur. sin de iure civili, tecum
communicabit, te hominem prudentissimum et peritissi-
mum in iis ipsis rebus quas abs te didicerit dicendi arte
superabit. sin quae res inciderit in qua de natura, de 67
vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continen-
tia, de dolore, de morte dicendum sit: forsitan, si ei sit
visum — etsi haec quidem nosse debet orator — cum
Sex. Pompeio erudito homine in philosophia communi-
carit; hoc profecto efficiet, ut, quamcumque rem a quo-
quo cognoverit, de ea multo dicat ornatius quam ille
ipse unde cognorit. sed si me audiet, quoniam philoso- 68
phia in tris partis est tributa, in naturae obscuritatem,
in disserendi subtilitatem, in vitam atque mores: duo
illa relinquamus atque largiamur inertiae nostrae; tertium
vero quod semper oratoris fuit nisi tenebimus, nihil ora-
tori in quo magnus esse possit relinquemus. qua re hic 69
locus de vita et moribus totus est oratori perdiscendus;
cetera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus
erit, ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei
tradita. etenim si constat inter doctos hominem igna- **16**
rum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Ara-
tum de caelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis

hominem ab agro remotissimum Nicandrum Colophonium
poëtica quadam facultate, non rustica, scripsisse prae-
clare: quid est cur non orator de rebus iis eloquentis-
sime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit?
70 est enim finitimus oratori poëta, numeris astrictior paulo,
verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi
generibus socius ac paene par; in hoc quidem certe
prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat
ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et
71 copia vagari qua velit. nam quod illud [qua re], Scae-
vola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses,
quod in omni genere sermonis, in omni parte humani-
tatis dixerim oratorem perfectum esse debere: numquam
mehercule hoc dicerem, si eum quem fingo me ipsum
72 esse arbitrarer. sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere
— homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam
minus quam volebat familiaris, sed tamen et doctus et
perurbanus — sic sentio neminem esse in oratorum nu-
mero habendum, qui non sit omnibus iis artibus quae
sunt libero dignae perpolitus; quibus ipsis si in dicendo
non utimur, tamen apparet atque extat utrum simus earum
73 rudes an didicerimus. ut qui pila ludunt non utuntur
in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat
ipse motus didicerintne palaestram an nesciant, et qui
aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen
utrum sciant pingere an nesciant non obscurum est: sic
in orationibus hisce ipsis iudiciorum contionum senatus,
etiamsi proprie ceterae non adhibeantur artes, tamen
facile declaratur utrum is qui dicat tantummodo in hoc
declamatorio sit opere iactatus an ad dicendum omnibus
ingenuis artibus instructus accesserit.'

17 74 Tum ridens Scaevola 'non luctabor tecum' inquit
'Crasse, amplius; id enim ipsum quod contra me locutus
es artificio quodam es consecutus: ut et mihi quae ego

vellem non esse oratoris concederes et ea ipsa nescio
quo modo rursus detorqueres atque oratori propria tra-
deres. quae, cum ego praetor Rhodum venissem et cum 75
illo summo doctore istius disciplinae Apollonio ea quae
a Panaetio acceperam contulissem, inrisit ille quidem,
ut solebat, philosophiam atque contempsit multaque non
tam graviter dixit quam facete; tua autem fuit oratio
eius modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres,
sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse di-
ceres. quas ego si quis sit unus complexus omnes idem- 76
que si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis
adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quen-
dam hominem atque admirandum fore; sed is, si quis
esset aut si etiam umquam fuisset aut vero si esse pos-
set, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium
vix ullam ceteris oratoribus — pace horum dixerim —
laudem reliquisti. verum si tibi ipsi nihil deest quod in 77
forensibus rebus civilibusque versetur quin scias, neque
eam tamen scientiam quam adiungis oratori complexus
es, videamus ne plus ei tribuamus quam res et veritas
ipsa concedat.'

Hic Crassus 'memento' inquit 'me non de mea, 78
sed de oratoris facultate dixisse. quid enim nos aut
didicimus aut scire potuimus, qui ante ad agendum
quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in
ambitione, quos in re publica, quos in amicorum nego-
tiis res ipsa ante confecit quam possemus aliquid de
rebus tantis suspicari? quodsi tibi tantum in nobis vi- 79
detur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non
maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule
etiam studium illud discendi acerrimum defuit: quid
censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa quae ego
non attigi accesserint, qualem illum et quantum orato-
rem futurum?'

18
80 Tum Antonius 'probas mihi' inquit 'ista, Crasse,
quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo
futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem
81 naturamque comprehenderit. sed primum id difficile est
factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupa-
tionibus; deinde illud etiam verendum est, ne abstraha-
mur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi popu-
lari et forensi. aliud enim mihi quoddam orationis genus
esse videtur eorum hominum de quibus paulo ante di-
xisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura re-
rum aut de humanis rebus loquantur: nitidum quoddam
genus est verborum et laetum, et palaestrae magis et
82 olei quam huius civilis turbae ac fori. namque egomet,
qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen
cum pro consule in Ciliciam proficiscens venissem Athe-
nas, compluris tum ibi dies sum propter navigandi diffi-
cultatem commoratus; sed, cum cotidie mecum haberem
homines doctissimos, eos fere ipsos qui abs te modo sunt
nominati, cum hoc nescio quo modo apud eos incre-
bruisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari,
pro se quisque quae poterat de officio et de ratione ora-
83 toris disputabat. horum alii, sicuti iste ipse Mnesarchus,
hos quos nos oratores vocaremus nihil esse dicebat nisi
quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem
autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam
eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret,
unam quandam esse virtutem, et qui unam virtutem
haberet omnis habere easque esse inter se aequalis et
paris; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere
atque esse sapientem. sed haec erat spinosa quaedam
et exilis oratio longeque ab nostris sensibus abhorrebat.
84 Charmadas vero multo uberius eisdem de rebus loque-
batur, non quo aperiret sententiam suam — hic enim
mos erat patrius Academiae, adversari semper omnibus

in disputando — sed cum maxime tamen hoc significabat, eos qui rhetores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent nihil plane tenere, neque posse quemquam facultatem adsequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset. disputabant contra diserti homines 19 85
Athenienses et in re publica causisque versati, in quis erat etiam is qui nuper Romae fuit, Menedemus hospes meus. qui cum diceret esse quandam prudentiam quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus atque omni abundans doctrina et quadam incredibili varietate rerum atque copia. omnis enim partis illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat, neque ea quae statuerentur in re publica de dis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium ceteraque sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non possent usquam in eorum inveniri libellis. quodsi tan- 86
tam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quaerebat cur de prooemiis et de epilogis et de huius modi nugis — sic enim appellabat — referti essent eorum libri, de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus littera nulla in eorum libris inveniretur. ipsa 87
vero praecepta sic inludere solebat, ut ostenderet non modo eos expertes esse illius prudentiae quam sibi adsciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. caput enim arbitrabatur esse oratoris, ut et ipse iis apud quos ageret talis, qualem se [ipse] esse optaret, videretur: id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent; et uti ei qui audirent sic adficerentur animis, ut eos adfici vellet orator: quod item fieri nullo modo posse, nisi

cognosset is qui diceret quot modis hominum mentes et
quibus et quo genere orationis in quamque partem mo-
verentur; haec autem esse penitus in media philosophia
retrusa atque abdita, quae isti rhetores ne primoribus
88 quidem labris attigissent. ea Menedemus exemplis magis
quam argumentis conabatur refellere. memoriter enim
multa ex orationibus Demostheni praeclare scripta pro-
nuntians docebat illum in animis vel iudicum vel populi
in omnem partem dicendo permovendis non fuisse igna-
rum quibus ea rebus consequeretur, quae negaret ille
20 89 sine philosophia quemquam nosse posse. huic responde-
bat non se negare Demosthenem summam prudentiam
summamque vim habuisse dicendi, sed sive ille hoc in-
genio potuisset sive, id quod constaret, Platonis studio-
sus audiendi fuisset, non quid ille potuisset, sed quid isti
90 docerent esse quaerendum. saepe etiam in eam partem
ferebatur oratione, ut omnino disputaret nullam artem
esse dicendi; idque cum argumentis docuerat — quod
ita nati essemus, ut et blandiri eis subtiliter a quibus
esset petendum et adversarios minaciter terrere posse-
mus et rem gestam exponere et id quod intenderemus
confirmare et [id] quod contra diceretur refellere, ad ex-
tremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus
omnis oratorum versaretur facultas; et quod consuetudo
exercitatioque et intellegendi prudentiam acueret et elo-
quendi celeritatem incitaret — tum etiam exemplorum
91 copia nitebatur. nam primum quasi dedita opera nemi-
nem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum
fuisse dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo
et Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse
constaret; eloquentissimos autem homines, qui ista nec
didicissent nec omnino scire curassent, innumerabilis quos-
dam nominabat. in quibus etiam — sive ille inridens
sive quod ita putaret atque ita audisset — me in illo

numero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in dicendo, proferebat. quorum ego alterum illi facile adsentiebar, nihil me didicisse, in altero autem me inludi ab eo aut etiam ipsum errare arbitrabar. artem vero negabat esse ullam, nisi quae 92 cognitis penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus et numquam fallentibus rebus contineretur. haec autem omnia quae tractarentur ab oratoribus dubia esse et incerta; quoniam et dicerentur ab iis qui omnia ea non plane tenerent, et audirentur ab iis quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa aut certe obscura opinio. quid multa? sic mihi tum persuadere 93 videbatur, neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur cognosset, aut callide aut copiose dicere. in quibus [dicere] Charmadas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari: me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum. itaque ego hac eadem opinione ad- 21 94 ductus scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum: 'disertos' cognosse me nonnullos, 'eloquentem' adhuc neminem; quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare quae vellet, omnisque omnium rerum quae ad dicendum pertinerent fontis animo ac memoria contineret. id si est difficile nobis, quod ante quam ad discendum ingressi sumus obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum atque natura. ego enim, quantum auguror 95 coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore quam nos sumus atque fuimus et otio ac facultate

discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, cum se ad audiendum legendum scribendumque dederit, existat talis orator qualem quaerimus, qui iure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paulum huc aliquid poterit addere.'

96 Hoc loco Sulpicius 'insperanti' inquit 'mihi et Cottae, sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. nobis enim huc venientibus satis iucundum fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii vel facultatis disputationem paene intimam veniretis, vix
97 optandum nobis videbatur. ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo numquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, cum et per memet ipsum egissem et per Drusum saepe temptassem. quo in genere tu, Antoni — vere loquar — numquam mihi percontanti aut quaerenti aliquid defuisti, et persaepe me quae soleres in dicendo
98 observare docuisti. nunc, quoniam uterque vestrum patefecit earum ipsarum rerum aditum quas quaerimus et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea quae sentitis de omni genere dicendi subtiliter persequamini. quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium ante-
22 99 ponam.' tum ille 'immo vero' inquit 'Sulpici, rogemus Antonium, qui et potest facere quod requiris et consuevit,

ut te audio dicere. nam me quidem semper a genere
hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti atque instanti
saepissime negasse, tute paulo ante dixisti. quod ego
non superbia neque inhumanitate faciebam neque quod
tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem,
praesertim cum te unum ex omnibus ad dicendum ma-
xime natum aptumque cognossem, sed mehercule istius
disputationis insolentia atque earum rerum quae quasi
in arte traduntur inscitia.' tum Cotta: 'quoniam [id] 100
quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his
rebus, Crasse, loquerere, adsecuti sumus, de reliquo iam
nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia quae percontati eri-
mus explicaris, dimiserimus.' 'de iis, credo, rebus' 101
inquit Crassus 'ut in cretionibus scribi solet: QUIBUS
SCIAM POTEROQUE.' tum ille: 'nam quod tu non poteris
aut nescies, quis nostrum tam impudens est qui se scire
aut posse postulet?'

'Iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare
posse quod non potero et fateri nescire quod nesciam,
licet' inquit Crassus 'vestro arbitratu percontemini.'
'atqui' inquit [Cotta] 'hoc ex te, de quo modo Anto- 102
nius exposuit, quid sentias quaerimus, existimesne artem
aliquam esse dicendi?' 'quid? mihi vos nunc' inquit
Crassus 'tamquam alicui Graeculo otioso et loquaci et
fortasse docto atque erudito quaestiunculam, de qua meo
arbitratu loquar, ponitis? quando enim me ista curasse
aut cogitasse arbitramini et non semper inrisisse potius
eorum hominum impudentiam, qui, cum in schola ad-
sedissent, ex magna hominum frequentia dicere iuberent
si quis quid quaereret? quod primum ferunt Leontinum 103
fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam suscipere ac
profiteri videbatur, cum se ad omnia de quibus quisque
audire vellet esse paratum denuntiaret. postea vero volgo
hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut nulla sit res

neque tanta neque tam improvisa neque tam nova, de qua se non omnia quae dici possint profiteantur esse
104 dicturos. quodsi te, Cotta, arbitrarer aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem, qui nos istius modi disputationibus delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est. est enim apud M. Pisonem adulescentem huic studio deditum, summo hominem ingenio nostrique cupidissimum, Peripateticus Staseas homo nobis sane familiaris et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium prin-
23 ceps.' 'quem tu mihi' inquit Mucius 'Staseam, quem
105 Peripateticum narras? gerendus est tibi mos adulescentibus, Crasse, qui non Graeci [alicuius] cotidianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo atque ex eo qui non in libellis, sed in maximis causis et in hoc domicilio imperii et gloriae sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi cupiunt, eius
106 sententiam sciscitantur. equidem te cum in dicendo semper putavi deum, tum vero tibi numquam eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis; qua nunc te uti vel maxime decet neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentes ingeniis adulescentes cupiunt accedere.'

107 'Ego vero' inquit 'istis obsequi studeo neque gravabor breviter more meo quid quaque de re sentiam dicere. ac primum illud — quoniam auctoritatem tuam neglegere, Scaevola, fas mihi non esse puto — respondeo, mihi dicendi aut nullam artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos
108 in verbi controversia positam. nam si ars ita definitur, ut paulo ante [ex]posuit Antonius: ex rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non mihi videtur ars

oratoris esse ulla. sunt enim varia et ad volgarem po-
pularemque sensum adcommodata omnia genera huius
forensis nostrae dictionis. sin autem ea quae observata 109
sunt in usu ac tractatione dicendi, haec ab hominibus
callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis definita,
generibus inlustrata, partibus distributa sunt — id quod
video potuisse fieri — non intellego quam ob rem non,
si minus illa subtili definitione, at hac volgari opinione
ars esse videatur. sed sive est ars sive artis quaedam
similitudo, non est ea quidem neglegenda; verum intel-
legendum est alia quaedam ad consequendam eloquen-
tiam esse maiora.'

Tum Antonius vehementer se adsentiri Crasso di- 24
xit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent 110
qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursus
eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret.
'sed existimo' inquit 'gratum te his, Crasse, facturum,
si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus quam
ipsam artem posse prodesse.'

'Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vo- 111
bis' inquit 'ne has meas ineptias efferatis; quamquam
moderabor ipse, ne ut quidam magister atque artifex,
sed quasi unus e togatorum numero atque ex forensi
usu homo mediocris neque omnino rudis videar non ipse
a me aliquid promisisse, sed fortuito in sermonem ve-
strum incidisse. equidem cum peterem magistratum, so- 112
lebam in prensando dimittere a me Scaevolam, cum ita
ei dicerem, me velle esse ineptum — id erat petere
blandius, quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri —;
hunc autem esse unum hominem ex omnibus quo prae-
sente ego ineptum esse me minime vellem. quem quidem
nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna
constituit! nam quid est ineptius quam de dicendo di-
cere, cum ipsum 'dicere' numquam sit non ineptum, nisi

113 cum est necessarium?' 'perge vero' inquit 'Crasse'
Mucius. 'istam enim culpam quam vereris ego prae-
25 stabo.' 'sic igitur' inquit 'sentio' Crassus, 'naturam pri-
mum atque ingenium ad dicendum vim adferre maximam;
neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Anto-
nius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam, sed
naturam defuisse. nam et animi atque ingenii celeres
quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti
et ad explicandum ornandumque sint uberes et ad me-
114 moriam firmi atque diuturni; et si quis est qui haec
putet arte accipi posse — quod falsum est; praeclare
enim res se habeat, si haec accendi aut commoveri arte
possint, inseri quidem et donari ab arte non possunt;
omnia sunt enim illa dona naturae — quid de illis di-
cam quae certe cum ipso homine nascuntur: linguae
solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quaedam
115 et figura totius oris et corporis? neque [enim] haec ita
dico, ut ars aliquos limare non possit — neque enim
ignoro et quae bona sint fieri meliora posse doctrina et,
quae non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi
posse — sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes aut
ita voce absoni aut ita voltu motuque corporis vasti
atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant,
tamen in oratorum numerum venire non possint. sunt
autem quidam ita in isdem rebus habiles, ita naturae
muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti
116 esse videantur. magnum quoddam est onus atque munus
suscipere atque profiteri se esse omnibus silentibus unum
maximis de rebus magno in conventu hominum audien-
dum. adest enim fere nemo quin acutius atque acrius
vitia in dicente quam recta videat. ita, quicquid est in
quo offenditur, id etiam illa quae laudanda sunt obruit.
117 neque haec in eam sententiam disputo, ut homines adu-
lescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a

dicendi studio deterream. quis enim non videt C. Coelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam quamcumque adsequi potuerit in dicendo mediocritatem? quis vestrum aequalem Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intellegit illa ipsa facultate quamcumque habuit magnam esse in civitate gratiam
consecutum? sed quia de oratore quaerimus, fingendus 26 118
est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis orator atque omni laude cumulatus. neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hic quod quaerimus omittemus. itaque in iis artibus in quibus non utilitas quaeritur necessaria, sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! nullae enim lites neque controversiae sunt quae cogant homines sicut in foro non bo-
nos oratores item in theatro actores malos perpeti. est 119
igitur oratori diligenter providendum, non uti eis satis faciat quibus necesse est, sed uti his admirabilis esse videatur quibus libere liceat iudicare. ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi. mihi, etiam qui optime dicunt quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in ordienda oratione perturbantur, paene impudentes videntur — tametsi id accidere non potest;
ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi diffi- 120
cultatem variosque eventus orationis expectationemque hominum pertimescit —. qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur; non enim pudendo, sed non faciendo id quod non decet impudentiae nomen effu-
gere debemus. quem vero non pudet — id quod in 121

plerisque video — hunc ego non reprehensione solum,
sed etiam poena dignum puto. equidem et in vobis
animadvertere soleo et in me ipso saepissime experior,
ut et exalbescam in principiis dicendi et tota mente at-
que artubus omnibus contremescam; adulescentulus vero
sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum
beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consi-
lium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu
viderit.’

122 Hic omnes adsensi significare inter sese et con-
loqui coeperunt. fuit enim mirificus quidam in Crasso
pudor, qui tamen non modo non obesset eius orationi,
27 sed etiam probitatis commendatione prodesset. tum Anto-
nius ‘saepe, ut dicis’ inquit ‘animadverti, Crasse, et te
et ceteros summos oratores, quamquam tibi par mea
sententia nemo umquam fuit, in dicendi exordio per-
123 moveri. cuius quidem rei cum causam quaererem, quid-
nam esset cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita
maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas:
unam, quod intellegerent ii quos usus ac natura do-
cuisset non numquam summis oratoribus non satis ex
sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria,
quotienscumque dicerent, id quod aliquando posset ac-
124 cidere ne tum accideret timere. altera est haec, de qua
queri saepe soleo: quod ceterarum homines artium spec-
tati et probati, si quando aliquid minus bene fecerunt
quam solent, aut noluisse aut valetudine impediti non
potuisse consequi id quod scirent putantur — ‘noluit’
inquiunt ‘hodie agere Roscius’ aut ‘crudior fuit’ —;
oratoris peccatum si quod est animadversum, stultitiae
125 peccatum videtur. stultitia autem excusationem non ha-
bet, quia nemo videtur aut quia crudus fuerit aut quod
ita maluerit stultus fuisse. quo etiam gravius iudicium
in dicendo subimus. quotiens enim dicimus, totiens de

nobis iudicatur; et qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum, cuius autem in dicendo quid reprehensum est, aut aeterna in eo aut certe diuturna valet opinio tarditatis. illud vero quod a te dictum 28 126 est, esse permulta quae orator a natura nisi haberet, non multum a magistro adiuvaretur, valde tibi adsentior inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem Alabandensem Apollonium, qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos quos iudicabat non posse oratores evadere operam apud sese perdere, dimittebatque et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat. satis est enim in ceteris 127 artificiis percipiendis tantummodo similem esse hominis et id quod tradatur vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere animo et memoria custodire. non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum, non denique ea quae nobis non possumus fingere, facies voltus sonus. in oratore autem acumen dialecticorum, sen- 128 tentiae philosophorum, verba prope poëtarum, memoria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene summorum actorum est requirendus. quam ob rem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest. quae enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt probantur, ea nisi omnia summa sunt in oratore, probari non potest.'

Tum Crassus 'atqui vide' inquit 'in artificio per- 129 quam tenui et levi quanto plus adhibeatur diligentiae quam in hac re quam constat esse maximam. saepe enim soleo audire Roscium cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem; non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. nihil est enim tam insigne nec tam ad diuturnitatem memoriae stabile quam id in quo aliquid offenderis. itaque 130

ut ad hanc similitudinem huius histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat, nisi ita ut deceat et uti omnis moveat atque delectet? itaque hoc iam diu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere 'Roscius' diceretur. hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco. nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc, ut Apollonius iubebat, ad id quod facere possit detrudendum puto.'

29
131 'Num tu igitur' inquit Sulpicius 'me aut hunc Cottam ius civile aut rem militarem iubes discere? nam quis ad ista summa atque in omni genere perfecta potest pervenire?' tum ille 'ego vero' inquit 'quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos qui non possent quam ad vos qui possetis exacuendos adcommodavi orationem meam. et quamquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi quam solent Graeci
132 dicere, in te, Sulpici, divina sunt. ego enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data sunt, tamen illud adsequi possunt, ut iis quae habent modice et scienter utantur et ut ne dedeceat. id enim est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem saepe audio dicere caput esse artis 'decere', quod tamen unum id esse, quod
133 tradi arte non possit. sed, si placet, sermonem alio transferamus et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.'

'Minime vero' inquit Cotta. 'nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices quicquid est istud quod tu in dicendo potes — neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri eloquentia contenti sumus — idque ex te quaerimus (ut ne plus nos [ad]sequamur quam quantulum tu in dicendo adsecutus es), quoniam, quae a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse adsumendum putes?' tum Crassus adridens 'quid censes' inquit **30** 134 'Cotta, nisi studium et ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil quisquam egregium, tum certe hoc quod tu expetis nemo umquam adsequetur. neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intellego cupiditate. sed profecto studia nihil prosunt perveniendi 135 aliquo, nisi illud quod eo quo intendas ferat deducatque cognoris. qua re quoniam mihi levius quoddam onus imponitis neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea quantulacumque est facultate quaeritis, exponam vobis non quandam aut perreconditam aut valde difficilem aut magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adulescenti licebat.' tum Sulpicius 136 'o diem, Cotta, nobis' inquit 'optatum! quod enim neque precibus umquam nec insidiando nec speculando adsequi potui, ut, quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex eius scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omniaque iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.'

Tum Crassus 'atqui arbitror, Sulpici, cum audieris, **31** 137 non tam te haec admiraturum quae dixero, quam existimaturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur

cuperes non fuisse. nihil enim dicam reconditum, nihil
expectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis
aut cuiquam novum. nam principio, id quod est homine
ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me
ista omnium communia et contrita praecepta didicisse:
138 primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum
adcommodate; deinde esse omnem orationem aut de in-
finitae rei quaestione sine designatione personarum aut
temporum aut de re certis in personis ac temporibus
139 locata. in utraque autem re quicquid in controversiam
veniat, in eo quaeri solere aut factumne sit aut, si est
factum, quale sit aut etiam quo nomine vocetur aut,
140 quod non nulli addunt, rectene factum esse videatur. ex-
istere autem controversias etiam ex scripti interpreta-
tione, in quo aut ambigue quid sit scriptum aut contrarie
aut ita ut a sententia scriptura dissentiat; his autem
omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta pro-
141 pria. sed causarum quae sint a communi quaestione
seiunctae partim in iudiciis versari, partim in delibera-
tionibus; esse etiam genus tertium, quod in laudandis
aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse lo-
cos quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas
quaereretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad
utilitatem dirigerentur eorum quibus consilium daremus;
alios item in laudationibus, in quibus ad personarum
142 dignitatem omnia referrentur. cumque esset omnis ora-
toris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut de-
beret reperire primum quid diceret, deinde inventa non
solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio
dispensare atque componere, tum ea denique vestire at-
que ornare oratione, post memoria saepire, ad extremum
143 agere cum dignitate ac venustate: etiam illa cognoram
et acceperam, ante quam de re diceremus, initio con-
ciliandos eorum esse animos qui audirent; deinde rem

demonstrandam; postea controversiam constituendam;
tum id quod nos intenderemus confirmandum; post quae
contra dicerentur refellenda; extrema autem oratione ea
quae pro nobis essent amplificanda et augenda, quaeque
essent pro adversariis infirmanda atque frangenda. au- 32 144
dieram etiam quae de orationis ipsius ornamentis tra-
derentur: in quo praecipitur primum ut pure et Latine
loquamur, deinde ut plane et dilucide, tum ut ornate,
post ad rerum dignitatem apte et quasi decore; singula-
rumque rerum praecepta cognoram. quin etiam, quae 145
maxime propria essent naturae, tamen his ipsis artem
adhiberi videram; nam de actione et de memoria quae-
dam brevia, sed magna cum exercitatione praecepta
gustaram. in his enim fere rebus omnis istorum arti-
ficum doctrina versatur; quam ego si nihil dicam adiu-
vare, mentiar. habet enim quaedam quasi ad commo-
nendum oratorem, quo quidque referat et quo intuens
ab eo quodcumque sibi proposuerit minus aberret. ve- 146
rum ego hanc vim intellego esse in praeceptis omnibus,
non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint adepti,
sed, quae sua sponte homines eloquentes facerent, ea
quosdam observasse atque conlegisse; sic esse non elo-
quentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia na-
tum. quod tamen, ut ante dixi, non eicio; est enim,
etiamsi minus necessarium ad bene dicendum, tamen
ad cognoscendum non inliberale. et exercitatio quaedam 147
suscipienda vobis est — quamquam vos quidem iam pri-
dem estis in cursu — sed iis qui ingrediuntur in stadium,
quique ea quae agenda sunt in foro tamquam in acie
possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra praediscere
ac meditari.'

'Hanc ipsam' inquit Sulpicius 'nosse volumus. ac 148
tamen ista quae abs te breviter de arte decursa sunt
audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non in-

audita. verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione
quid sentias quaerimus.'
33 149 'Equidem probo ista' Crassus inquit 'quae vos fa-
cere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum
earum quae in forum deferuntur, dicatis quam maxime
ad veritatem adcommodate. sed plerique in hoc vocem
modo, neque eam scienter, et vires exercent suas et
linguae celeritatem incitant verborumque frequentia de-
lectantur. in quo fallit eos quod audierunt, dicendo
150 homines ut dicant efficere solere. vere enim etiam illud
dicitur, perverse dicere homines perverse dicendo facil-
lime consequi. quam ob rem in istis ipsis exercitatio-
nibus etsi utile est etiam subito saepe dicere, tamen
illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum paratius at-
que adcuratius dicere. caput autem est, quod, ut vere
dicam, minime facimus — est enim magni laboris, quem
plerique fugimus —: quam plurimum scribere. stilus est,
stilus optimus et praestantissimus dicendi effector ac
magister; neque iniuria. nam si subitam et fortuitam
orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc
ipsam profecto adsidua ac diligens scriptura superabit.
151 omnes enim sive artis sunt loci sive ingenii cuiusdam
ac prudentiae, qui modo insunt in ea re de qua scri-
bimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii con-
templantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque sen-
tentiae verbaque omnia quae sunt cuiusque generis
maxime inlustria sub acumen stili subeant et succedant
necesse est. tum ipsa conlocatio conformatioque verbo-
rum perficitur in scribendo, non poëtico, sed quodam
152 oratorio numero et modo. haec sunt quae clamores et
admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quis-
quam, nisi [qui] diu multumque scriptitarit, etiamsi ve-
hementissime se in his subitis dictionibus exercuerit,
consequetur. et qui a scribendi consuetudine ad dicen-

dum venit hanc adfert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa quae dicantur similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. ut concitato navigio cum remiges 153 inhibuerunt retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum intermisso impetu pulsuque remorum, sic in oratione perpetua cum scripta deficiunt parem tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi concitata. in cotidianis autem commentationibus equidem 34 154 mihi adulescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam: ut aut versibus propositis quam maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam quam legissem verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem. sed post animadverti hoc esse in hoc vitii, quod ea verba quae maxime cuiusque rei propria quaeque essent ornatissima atque optima occupasset aut Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem. postea 155 mihi placuit, eoque sum usus adulescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem. quibus lectis hoc adsequebar, ut, cum ea quae legeram Graece Latine redderem, non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dum modo essent idonea. iam 156 vocis et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et exercitationes non tam artis indigent quam laboris. quibus in rebus habenda est ratio diligenter quos imitemur, quorum similes velimus esse. intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala

consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque
157 veniamus. exercenda est etiam memoria ediscendis ad
verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. at-
que in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere,
si consueris, etiam istam locorum simulacrorumque ra-
tionem, quae in arte traditur. educenda deinde dictio
est ex hac domestica exercitatione et umbratili medium
in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra atque in
aciem forensem; subeundus visus hominum et pericli-
tandae vires ingenii, et illa commentatio inclusa in ve-
158 ritatis lucem proferenda est. legendi etiam poëtae, co-
gnoscendae historiae, omnium bonarum artium doctores
atque scriptores legendi et pervolutandi et exercitationis
causa laudandi interpretandi corrigendi vituperandi re-
fellendi; disputandumque de omni re in contrarias par-
tis et quicquid erit in quaque re quod probabile videri
159 possit eliciendum [atque dicendum]; perdiscendum ius
civile, cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas,
senatoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura socio-
rum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est;
libandus est etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum
quidam lepos, quo tamquam sale perspargatur omnis
oratio. effudi vobis omnia quae sentiebam, quae fortasse,
quemcumque patremfamilias adripuissetis ex aliquo cir-
culo, eadem vobis percontantibus respondisset.'

35
160 Haec cum Crassus dixisset, silentium est consecu-
tum. sed quamquam satis iis qui aderant ad id quod erat
propositum dictum videbatur, tamen sentiebant celerius
esse multo quam ipsi vellent ab eo peroratum. tum
Scaevola 'quid est, Cotta?' inquit 'quid tacetis? nihilne
vobis in mentem venit quod praeterea ab Crasso requi-
161 ratis?' 'id mehercule' inquit 'ipsum attendo. tantus
enim cursus verborum fuit et sic evolavit oratio, ut eius
vim et incitationem aspexerim, vestigia ingressumque vix

viderim, et tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste neque proposito argento neque tabulis et signis propalam conlocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis; sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam involucra atque integumenta percepi, sed ea contemplari cum cuperem, vix aspiciendi potestas fuit. itaque nec hoc possum dicere, me omnino ignorare quid possideat, neque plane nosse atque vidisse.’ ‘quin tu igitur facis idem’ inquit 162
Scaevola ‘quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum villam*ve* venisses? si ea seposita, ut dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum ut proferri iuberet, praesertim si esses familiaris. similiter nunc petes a Crasso ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo quidque in loco conlocet.’ ‘ego vero’ inquit Cotta ‘a te peto, Scaevola 163
— me enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius modi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere — sed tu hanc nobis veniam, Scaevola, da [et]: perfice ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet.’ ‘ego mehercule’ inquit Mucius 164
‘antea vestra magis hoc causa volebam quam mea; neque enim tanto opere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quanto opere eius in causis oratione delector. nunc vero, Crasse, mea quoque te iam causa rogo ut, quoniam tantum habemus otii quantum iam diu nobis non contigit, ne gravere exaedificare id opus quod instituisti. formam enim totius negotii opinione meliorem maioremque video, quam vehementer probo.’ ‘enimvero’ 36 165

inquit Crassus ‘mirari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego ita teneo ut ii qui docent neque sunt eius generis ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus.’ ‘ain tu?’ inquit ille. ‘si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa neglegere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti: de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem numquam videram.’

166 ‘Potes igitur’ inquit Crassus ‘ut alia omittam innumerabilia et immensa et ad ipsum civile ius tuum veniam, oratores putare eos quos multas horas expectavit, cum in campum properaret, et ridens et stomachans Scaevola; cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet ut ei quem defendebat causa cadere liceret, Cn. autem Octavius homo consularis non minus longa oratione recusaret ne adversarius causa caderet ac ne is pro quo ipse diceret turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adversarii liberare-
167 tur?’ ‘ego vero istos’ inquit — ‘memini enim mihi narrare Mucium — non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos [vix] putarim.’ ‘atqui non defuit illis patronis’ inquit Crassus ‘eloquentia neque dicendi ratio aut copia, sed iuris civilis scientia: quod alter plus lege agendo petebat quam quantum lex in XII tabulis permiserat, quod cum impetrasset, causa caderet; alter iniquum putabat plus secum agi quam quod erat in actione, neque intellegebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

37
168 Quid? in his paucis diebus nonne nobis in tribunali Q. Pompeii praetoris urbani familiaris nostri seden-

tibus homo ex numero disertorum postulabat ut illi unde
peteretur vetus atque usitata exceptio daretur CUIUS
PECUNIAE DIES FUISSET? quod petitoris causa compara-
tum esse non intellegebat, ut, si ille infitiator probasset
iudici ante petitam esse pecuniam quam esset coepta
deberi, petitor, rursus cum peteret, ne exceptione exclu-
deretur QUOD EA RES IN IUDICIUM ANTE VENISSET. quid 169
ergo hoc fieri turpius aut dici potest quam eum qui
hanc personam susceperit, ut amicorum controversias
causasque tueatur laborantibus succurrat aegris medeatur
adflictos excitet, hunc in minimis tenuissimisque rebus
ita labi, ut aliis miserandus, aliis inridendus esse videa-
tur? equidem propinquum nostrum, P. Crassum illum 170
Divitem, cum multis aliis rebus elegantem hominem et
ornatum *tum* praecipue in hoc efferendum et laudandum
puto, quod, cum P. Scaevolae frater esset, solitus est ei
persaepe dicere neque illum in iure civili satis illi arti
facere posse, nisi dicendi copiam adsumpsisset — quod
quidem hic qui mecum consul fuit, filius eius, est con-
secutus — neque se ante causas amicorum tractare at-
que agere coepisse quam ius civile didicisset. quid vero 171
ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit quantam
illa tempora atque illa aetas in hac civitate ferre maxi-
mam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus? ve-
recundius hac de re iam dudum loquor, quod adest vir
in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime
admiror; sed tamen idem hoc semper ius civile contem-
psit. verum, quoniam sententiae atque opinionis meae 172
voluistis esse participes, nihil occultabo et, quoad potero,
vobis exponam quid de quaque re sentiam.

Antonii incredibilis quaedam et prope singularis 38
et divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris
nudata sit, posse se facile ceteris armis prudentiae tueri
atque defendere; quam ob rem hic nobis sit exceptus.

ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare
173 sententia mea, post etiam impudentiae. nam volitare in
foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia
privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de
facto, sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in
causis centumviralibus, in quibus usucapionum tutelarum
gentilitatum agnationum adluvionum circumluvionum ne-
xorum mancipiorum parietum luminum stillicidiorum
testamentorum ruptorum aut ratorum ceterarumque rerum
innumerabilium iura versentur, cum omnino quid suum,
quid alienum, qua re denique civis aut peregrinus, servus
aut liber quispiam sit ignoret, insignis est impudentiae.
174 illa vero deridenda adrogantia est, in minoribus navigiis
rudem esse se confiteri, quinqueremis aut etiam maiores
gubernare didicisse. tu mihi cum in circulo decipiare
adversarii stipulatiuncula et cum obsignes tabellas clien-
tis tui, quibus in tabellis id sit scriptum quo ille capia-
tur, ego tibi ullam causam maiorem committendam pu-
tem? citius hercule is qui duorum scalmorum navicu-
lam in portu everterit in Euxino ponto Argonautarum
175 navem gubernarit. quid? si ne parvae quidem causae
sunt, sed saepe maximae, in quibus certatur de iure ci-
vili, quod tandem os est eius patroni qui ad eas causas
sine ulla scientia iuris audet accedere? quae potuit
igitur esse causa maior quam illius militis? de cuius
morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset
et pater eius re credita testamentum mutasset et quem
ei visum esset fecisset heredem essetque ipse mortuus,
delata res est ad centumviros, cum miles domum reve-
nisset egissetque lege in hereditatem paternam — testa-
mento exheres filius! nempe in ea causa quaesitum est
de iure civili: possetne paternorum bonorum exheres
esse filius, quem pater testamento neque heredem neque
39 176 exheredem scripsisset nominatim? quid? qua de re inter

Marcellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt: cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se dicerent redisse, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis et gentilitatis iure dicendum? quid? quod item in centumvi- 177
rali iudicio certatum esse accepimus: cum Romam in exilium venisset, cui Romae exulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus, nonne in ea causa ius applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in iudicio atque inlustratum est a patrono? quid? nuper, cum ego C. Sergii Oratae 178
contra hunc nostrum Antonium iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure versata defensio est? cum enim M. Marius Gratidianus aedis Oratae vendidisset neque servire quandam earum aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus, quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset neque declarasset, praestare debere. quo quidem in genere fami- 179
liaris noster M. Buculeius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. nam cum aedis L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fufius autem, simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Buculeio, quod, cuicumque particulae caeli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. quid vero? clarissima M' Curii 180
causa Marcique Coponii nuper apud centumviros quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? cum Q. Scaevola aequalis et conlega meus, homo omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime limatus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto

testamentorum iura defenderet negaretque, nisi postumus
et natus et antequam in suam tutelam veniret mortuus
esset, heredem eum esse posse qui esset secundum
postumum et natum et mortuum heres institutus; ego
autem defenderem eum hac tum mente fuisse qui testa-
mentum fecisset, ut, si filius non esset qui in suam tu-
telam veniret, M' Curius esset heres: num destitit uter-
que nostrum in ea causa in auctoritatibus, in exemplis,
in testamentorum formulis, hoc est in medio iure civili
40 181 versari? omitto iam plura exempla causarum amplissi-
marum, quae sunt innumerabilia: capitis nostri saepe
potest accidere ut causae versentur in iure! etenim si
C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum atque
consularem, cum [eum] propter invidiam Numantini foe-
deris pater patratus ex S. C. Numantinis dedidisset eum-
que illi non recepissent posteaque Mancinus domum re-
venisset neque in senatum introire dubitasset, P. Ruti-
lius M. filius tribunus plebis iussit educi, quod eum
civem negaret esse, quia memoria sic esset proditum,
quem pater suus aut populus vendidisset aut pater pa-
182 tratus dedidisset, ei nullum esse postliminium: quam
possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam
contentionemque maiorem quam de ordine, de civitate,
de libertate, de capite hominis consularis, praesertim
cum haec non in crimine aliquo, quod ille posset infi-
tiari, sed in civili iure consisteret? similique in genere,
inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo
foederato seseque liberasset et postea domum revenisset,
quaesitum est apud maiores nostros num is ad suos
183 postliminio redisset et amisisset hanc civitatem. quid?
de libertate, quo iudicium gravius esse nullum potest,
nonne ex iure civili potest esse contentio, cum quaeri-
tur is qui domini voluntate census sit continuone an
ubi lustrum sit conditum liber sit? quid? quod usu me-

moria patrum venit: ut paterfamilias qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset Romaeque alteram duxisset neque nuntium priori remisisset, mortuus[que] esset intestato et ex utraque filius natus esset: mediocrisne res in contentionem adducta est? cum quaereretur de duobus civium capitibus: et de puero qui ex posteriore natus erat et de eius matre; quae, si iudicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri cum superiore divortium, in concubinae locum duceretur. haec igitur 184 et horum similia iura suae civitatis ignorantem erectum et celsum, alacri et prompto ore atque voltu, huc atque illuc intuentem vagari cum magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem nonne in primis flagitiosum putandum est?

Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam 41 185 segnitatem hominum atque inertiam. nam si esset ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. sed, o di immortales, non dicerem hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius artis faciliorem sibi cognitionem videri. quod quidem 186 certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa pervolgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt qui illa artificiose digesta generatim componerent. nihil est enim quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet quorum artem instituere volt, habet illam scientiam, ut ex iis rebus quarum ars nondum sit artem efficere possit. hoc video, dum breviter voluerim dicere, 187

dictum a me esse paulo obscurius; sed experiar et di-
42 cam, si potero, planius. omnia fere quae sunt conclusa nunc artibus dispersa et dissipata quondam fuerunt: ut in musicis numeri et voces et modi; in geometria liniamenta formae intervalla magnitudines; in astrologia caeli conversio ortus obitus motusque siderum; in grammaticis poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi excogitare ornare disponere meminisse agere incondita quondam omnibus et diffusa
188 late videbantur. adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi adsumunt, quae rem dissolutam divolsamque conglutinaret et ratione quadam constringeret. sit ergo in iure civili finis hic: legitimae atque usitatae in rebus
189 causisque civium aequabilitatis conservatio. tum sunt notanda genera et ad certum numerum paucitatemque revocanda. genus autem id est, quod sui similis communione quadam, specie autem differentis, duas aut pluris complectitur partis. partes autem sunt, quae generibus iis ex quibus manant subiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus quam vim habeant est exprimendum. est enim definitio rerum earum quae sunt eius rei propriae quam definire volumus brevis et circumscripta quaedam ex-
190 plicatio. hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi apud quos haec haberetur oratio cernerem; nunc complectar quod proposui brevi. si enim aut mihi facere licuerit, quod iam [diu] cogito, aut alius quispiam aut me impedito occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius civile in genera digerat, quae perpauca sunt, deinde eorum generum quasi quaedam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declaret: perfectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam

atque uberem quam difficilem atque obscuram. atque 191
interea tamen, dum haec quae dispersa sunt coguntur,
vel passim licet carpentem et conligentem undique re-
pleri iusta iuris civilis scientia. nonne videtis equitem 43
Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed
minime ceteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui me-
cum vivit semperque vixit, ita tenere ius civile, ut ei,
cum ab hoc discesseritis, nemo de iis qui peritissimi
sunt anteponatur? omnia sunt enim posita ante oculos, 192
conlocata in usu cotidiano, in congressione hominum
atque in foro; neque ita multis litteris aut voluminibus
magnis continentur. eadem enim elata sunt primum a
pluribus, deinde paucis verbis commutatis etiam ab eis-
dem scriptoribus scripta sunt saepius.

Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique ius 193
civile possit, quod minime plerique arbitrantur, mira
quaedam in cognoscendo suavitas et delectatio. nam,
sive quem haec Aeliana studia delectant, plurima est et
in omni iure civili et in pontificum libris et in xii ta-
bulis antiquitatis effigies, quod et verborum vetustas
prisca cognoscitur et actionum genera quaedam maiorum
consuetudinem vitamque declarant; sive quis civilem scien-
tiam *consectatur,* quam Scaevola non putat oratoris
esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiae,
totam hanc, discriptis omnibus civitatis utilitatibus ac
partibus, xii tabulis contineri videbit; sive quem ista
praepotens et gloriosa philosophia delectat — dicam
audacius —, hosce habet fontis omnium disputationum
suarum qui iure civili et legibus continentur. ex his 194
enim et dignitatem maxime expetendam videmus, cum
virtus et iustus atque honestus labor honoribus praemiis
splendore decoratur, vitia autem hominum atque fraudes
damnis ignominiis vinclis verberibus exiliis morte mul-
tantur; et docemur non infinitis concertationumque plenis

disputationibus, sed auctoritate nutuque legum domitas
habere libidines, coërcere omnes cupiditates, nostra
44 195 tueri, ab alienis mentes oculos manus abstinere. fre-
mant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas me-
hercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII
tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit,
et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare.
196 ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat,
cuius rei tanta est vis ac tanta natura, ut Ithacam illam
in asperrimis saxulis tamquam nidulum adfixam sapien-
tissimus vir immortalitati anteponeret, quo amore tandem
inflammati esse debemus in eius modi patriam, quae
una in omnibus terris domus est virtutis imperii digni-
tatis? cuius primum nobis mens mos disciplina nota
esse debet, vel quia est patria parens omnium nostrum
vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo pu-
tanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperii com-
197 parandis. percipietis etiam illam ex cognitione iuris
laetitiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint
nostri maiores prudentia ceteris gentibus, tum facillime
intellegetis, si cum illorum Lycurgo et Dracone et So-
lone nostras leges conferre volueritis. incredibile est
enim quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum in-
conditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in
sermonibus cotidianis dicere, cum hominum nostrorum
prudentiam ceteris omnibus et maxime Graecis ante-
pono. his ego de causis dixeram, Scaevola, iis qui per-
fecti oratores esse vellent iuris civilis esse cognitionem
necessariam.

45 198 Iam vero ipsa per sese quantum adferat iis qui ei
praesunt honoris gratiae dignitatis, quis ignorat? ita-
que, ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti
ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ii qui apud
illos πραγματικοὶ vocantur, sic in nostra civitate contra

amplissimus quisque et clarissimus vir; ut ille qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poëta est:

egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore dignitatem peperissent, perfecerunt ut in respondendo iure auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. se- 199
nectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius potest esse perfugium quam iuris interpretatio? equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. quid est enim praeclarius quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo: se esse eum ‘unde sibi’, si non ‘populi et reges’, at omnes sui cives ‘consilium expetant’,

summárum rerum incérti: quos ego ópe mea
ex incértis certos cómpotesque cónsili
dimítto, ut ne res témere tractent túrbidas.

est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum 200
civitatis. testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine adfectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

Iam illa non longam orationem desiderant, quam 46 201
ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere. nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est,

sic in causis publicis iudiciorum contionum senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies iis oratoribus qui versantur in re publica
202 subiecta esse debet. non enim causidicum nescio quem neque clamatorem aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen creasse deus putatur, ut id ipsum quod erat hominis proprium non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel
203 excitare possit vel sedare. hanc vim si quis existimat aut ab iis qui de dicendi ratione scripserunt expositam esse aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontis unde hauriretis atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut fieri solet, digitum ad fontis intenderem.'

47
204 'Mihi vero' inquit Mucius 'satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. nam ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus co-

hortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque
virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent
esse se quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doc-
trinam: sic ego intellego, si in haec quae patefecit ora-
tione sua Crassus intrare volueritis, facillime vos ad ea
quae cupitis perventuros ab hoc aditu ianuaque pate-
facta.' 'nobis vero' inquit Sulpicius 'ista sunt pergrata 205
perque iucunda. sed pauca etiam requirimus in primis-
que ea quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte
percursa sunt, cum illa te et non contemnere et didicisse
confiterere: ea si paulo latius dixeris, expleris omnem
expectationem diuturni desiderii nostri. nam nunc qui-
bus studendum rebus esset accepimus, quod ipsum est
tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cu-
pimus cognoscere.' 'quid? si,' inquit Crassus 'quoniam 206
ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius
obsecutus sum voluntati quam aut consuetudini aut na-
turae meae, petimus ab Antonio ut ea quae continet
neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi ex-
cidisse iam dudum questus est, explicet nobis et illa di-
cendi mysteria enuntiet?' 'ut videtur' inquit Sulpicius;
'nam Antonio dicente etiam quid tu intellegas sentiemus.'
'peto igitur' Crassus inquit 'a te, quoniam id nobis, An- 207
toni, hominibus id aetatis oneris ab horum adulescen-
tium studiis imponitur, ut exponas quid iis de rebus
quas a te quaeri vides sentias.' 'deprehensum equidem 48
me' inquit Antonius 'plane video atque sentio, non so-
lum quod ea requiruntur a me quorum sum ignarus at-
que insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo,
ne tibi, Crasse, succedam, id nunc me isti vitare non
sinunt. verum hoc ingrediar ad ea quae voltis audacius, 208
quod idem mihi spero usu esse venturum in hac dispu-
tatione quod in dicendo solet, ut nulla expectetur ornata
oratio. neque enim sum de arte dicturus, quam numquam

didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa quae in commentarium meum rettuli sunt eius modi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata. quae si vobis hominibus eruditissimis non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis quae ego nescirem; meam facilitatem laudatote, cum vobis non meo iudicio, sed vestro studio in-
209 ductus non gravate respondero.' tum Crassus 'perge modo' inquit 'Antoni; nullum est enim periculum ne quid tu eloquare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum paeniteat ad hunc te sermonem impulisse.'

'Ego vero' inquit 'pergam et id faciam quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut quid illud sit de quo disputetur explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ii qui inter se dissenserint non idem [esse] illud de quo agitur intellegent.
210 nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio quis esset imperator; qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum conlationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus quae essent propriae belli administrandi; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem, utererque exemplis Africanorum et Maximorum, Epaminondam atque Hanniba-
211 lem atque eius generis homines nominarem. sin autem quaereremus quis esset is qui ad rem publicam moderandam usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas rei publicae pareretur augereturque teneret iisque uteretur, hunc rei publicae rectorem et consilii publici auctorem esse habendum, praedicaremque P. Lentulum principem illum et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum

et C. Laelium et innumerabiles alios cum ex nostra ci-
vitate tum ex ceteris. sin autem quaereretur quisnam 212
iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem qui legum
et consuetudinis eius qua privati in civitate uterentur et
ad respondendum et ad agendum et ad cavendum pe-
ritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium M' Manilium
P. Mucium nominarem. atque, ut iam ad leviora artium 49
studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poëta quae-
ratur, possim similiter explicare quid eorum quisque pro-
fiteatur et quo non amplius ab quoque sit postulandum.
philosophi denique ipsius, qui de sua vi ac sapientia
unus omnia paene profitetur, est tamen quaedam de-
scriptio: ut is qui studeat omnium rerum divinarum at-
que humanarum vim naturam causasque nosse et omnem
bene vivendi rationem tenere et persequi nomine hoc
appelletur. oratorem autem, quoniam de eo quaerimus, 213
equidem non facio eundem quem Crassus, qui mihi visus
est omnem omnium rerum atque artium scientiam com-
prehendere uno oratoris officio ac nomine, atque eum
puto esse qui et verbis ad audiendum iucundis et sen-
tentiis ad probandum adcommodatis uti possit in causis
forensibus atque communibus. hunc ego appello orato-
rem eumque esse praeterea instructum voce et actione
et lepore quodam volo. Crassus vero mihi noster visus 214
est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed in-
genii sui finibus immensis paene describere. nam et
civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua
tradidit; in quo per mihi mirum visum est, Scaevola,
te hoc illi concedere, cum saepissime tibi senatus brevi-
ter impoliteque dicenti maximis sit de rebus adsensus.
M. vero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse
audio, vir regendae rei publicae scientissimus, si audierit
hanc auctoritatem gravitatis et consilii sui vindicari a te,
Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas, iam, credo,

huc veniat et hanc loquacitatem nostram voltu ipso aspec-
tuque conterreat; qui quamquam est in dicendo minime
contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis
215 quam dicendi arte nititur. neque vero, si quis utrumque
potest, aut ille consilii publici auctor ac senator bonus
ob eam ipsam causam orator est aut hic disertus atque
eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius,
alienam scientiam dicendi copia est consecutus. multum
inter se distant istae facultates longeque sunt diversae
atque seiunctae neque eadem ratione ac via M. Cato
P. Africanus Q. Metellus C. Laelius, qui omnes eloquentes
fuerunt, orationem suam et rei publicae dignitatem exor-
50 nabant. neque enim est interdictum aut a rerum natura
aut a lege aliqua atque more ut singulis hominibus ne
216 amplius quam singulas artis nosse liceat. qua re non,
[et]si eloquentissimus Athenis Pericles idemque in ea
civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, id-
circo eiusdem hominis atque artis utraque facultas exi-
stimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et
iuris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi
217 iuris civilis scientia. nam si, ut quisque in aliqua arte
et facultate excellens aliam quoque artem sibi adsum-
pserit, is perficiet ut, quod praeterea sciet, id eius in quo
excellet pars quaedam esse videatur, licet ista ratione
dicamus pila bene et duodecim scriptis ludere proprium
esse iuris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius
optime fecerit; eademque ratione dicantur ei quos *φυσι-
κοὺς* Graeci nominant idem poëtae, quoniam Empedocles
physicus egregium poëma fecerit. at hoc ne philosophi
quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse atque a
se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musi-
cam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus
218 praestantissimum fuisse fateantur. ac si iam placet omnis
artis oratori subiungere, tolerabilius est sic potius dicere:

ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum iucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo percucurrisse, neque ea ut sua possedisse, sed ut aliena libasse. fateor enim callidum quendam hunc et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere.

Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi 51 219 maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentis qui audirent aut inflammare dicendo aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum atque rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda: quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror; nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non abhorrent ab hominum moribus. quis 220 enim umquam orator magnus et gravis, cum iratum adversario iudicem facere vellet, haesitavit ob eam causam quod nesciret quid esset iracundia, fervorne mentis an cupiditas puniendi doloris? quis, cum ceteros animorum motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit quae a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere, permediocris ac potius levis motus debere esse dicunt. orator autem omnia haec quae putantur in 221

communi vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda
multo maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea quae
volgo expetenda atque optabilia videntur dicendo am-
plificat atque ornat, neque volt ita sapiens inter stultos
videri, ut ii qui audiant aut illum ineptum aut Graeculum
putent aut, etiamsi valde probent ingenium, oratoris sa-
222 pientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant; sed
ita peragrat per animos [hominum], ita sensus hominum
mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum
descriptiones neque exquirat oratione summum illud bo-
num in animone sit an in corpore, virtute an voluptate
definiatur, an haec inter se iungi copularique possint;
an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil
plane cognosci et percipi possit. quarum rerum fateor
magnam multiplicemque esse disciplinam et multas co-
piosas variasque rationes; sed aliud quiddam, longe
223 aliud, Crasse, quaerimus. acuto homine nobis opus est
et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget quid
sui cives iique homines quibus aliquid dicendo persua-
52 dere velit cogitent sentiant opinentur expectent. teneat
oportet venas cuiusque generis aetatis ordinis, et eorum
apud quos aliquid aget aut erit acturus mentes sensus-
224 que degustet; philosophorum autem libros reservet sibi
ad huiusce modi Tusculani requiem atque otium, ne,
si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur
a Platone; qui cum haec exprimenda verbis arbitraretur,
novam quandam finxit in libris civitatem: usque eo illa
quae dicenda de iustitia putabat a vitae consuetudine
225 et a civitatum moribus abhorrebant. quodsi ea proba-
rentur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse,
concessisset, clarissimo viro et amplissimo *et* principi
civitatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum
civium, quae dixisti? 'eripite nos ex miseriis, eripite ex
faucibus eorum, quorum crudelitas *nisi* nostro sanguine

non potest expleri; nolite sinere nos cuiquam servire nisi vobis universis, quibus et possumus et debemus.’ omitto ‘miserias’, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto ‘fauces’, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo exorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere posse; ‘servire’ vero non modo te, sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere? potestne virtus, Crasse, ‘servire’, istis aucto- 226
ribus quorum tu praecepta oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola libera est quaeque, etiamsi corpora capta sint armis aut constricta vinclis, tamen suum ius atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. quae vero addidisti, non modo senatum ‘servire posse’ populo, sed etiam ‘debere’: quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens probare posset, senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi quasdam habenas tradidisset? itaque haec cum a te divinitus ego dicta 53 227
arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat. idemque Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus, quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. re- 228
prehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli propinqui sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset ac se, tamquam in procinctu testamentum faceret sine libra atque tabulis,

populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. itaque, cum et invidia et odio pópuli tum Galba premeretur, hisce eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video: 'nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas eum daturum fuisse'. haec Rutilius valde vituperabat et huic humilitati dice-
229 bat vel exilium fuisse vel mortem anteponendam. neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit et fecit. nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam quam simplex ratio veritatis ferebat. paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adulescenti, sororis suae filio; dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius,
230 more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. quodsi tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus quibus philosophi utuntur ad dicendi copiam petendum esse paulo ante dicebas, et si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere: quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae. nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur: nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit; quid multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit, credo, ne Stoicis renuntia-
54 231 retur. imitatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse iudicum. quin etiam, cum ei scrip-

tam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode scriptam esse dixit; 'sed' inquit 'ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles atque apti ad pedem, quia non essent viriles, sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri'. ergo ille quoque damnatus est; neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices damnarent an absolverent, sed etiam illis quas iterum legibus ferre debebant. erat enim Athenis reo damnato, si fraus ca- 232
pitalis non esset, quasi poenae aestimatio; et sententia cum iudicibus daretur, interrogabatur reus quam [quasi aestimationem] commeruisse se maxime confiteretur. quod cum interrogatus Socrates esset, respondit sese meruisse ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui honos apud Graecos maximus habetur. cuius responso iudices sic exarserunt, ut capitis hominem 233
innocentissimum condemnarent. qui quidem si absolutus esset, quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenii magnitudinem vellem, quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? quibuscum ego non pugno utrum sit melius aut verius: tantum dico et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum esse posse.

Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer am- 55 234
plexus es, video quid egeris; tum cum dicebas videbam. primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius artem cum indotatam esse et incomptam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti. deinde quod in ea tu

plus operae laborisque consumpseras, cum eius studii
tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi
istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses.
235 sed ego ne cum ista quidem arte pugno. sit sane tanta
quantam tu illam esse vis — etenim sine controversia
et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo
in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio [et*iam*]
hodie praesunt — sed vide, Crasse, ne, dum novo et
alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo
quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes.
236 nam si ita diceres, qui iuris consultus esset, esse eum
oratorem, itemque qui esset orator, iuris eundem esse
consultum, praeclaras duas artis constitueres atque inter
se paris et eiusdem socias dignitatis. nunc vero iuris
consultum sine hac eloquentia de qua quaerimus fateris
esse posse fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam
scientiam adsumpserit, esse posse: ita est tibi iuris con-
sultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et
acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syl-
labarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in
causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiae tamquam
ancillulam pedisequamque adiunxisti.

56 237 Quod vero impudentiam admiratus es eorum patro-
norum qui aut, cum parva nescirent, magna profiteren-
tur aut ea quae maxima essent in iure civili tractare
auderent in causis, cum ea nescirent numquamque didi-
cissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio.
nam neque illud est mirandum, qui quibus verbis coëm-
ptio fiat nesciat, eundem eius mulieris quae coëmptionem
fecerit causam posse defendere; nec, si parvi navigii et
magni eadem est in gubernando scientia, idcirco, qui
quibus verbis herctum cieri oporteat nesciat, idem her-
238 ciscundae familiae causam agere non possit. nam quod
maximas centumvirales causas in iure positas protulisti,

quae tandem earum causa fuit quae ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus — sicut in ipsa M' Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero qui ex altera natus erat uxore non remisso nuntio superiori — fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio. quaero igitur 239
quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est non iuris scientia, sed eloquentia sustentatus. equidem hoc saepe audivi: cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba adsectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum; qui cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis quam ad suam rem adcommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quaesivitque qua de re ad Crassum rettulisset. ex quo ut audivit commotumque ut vidit hominem, 'suspenso' inquit 'animo et occupato Crassum tibi respondisse video;' deinde ipsum Crassum manu prehendit et 'heus tu' 240
inquit 'quid tibi in mentem venit ita respondere?' tum ille fidenter, homo peritissimus, confirmare ita se rem habere ut respondisset nec dubium esse posse. Galba autem adludens varie et copiose multas similitudines adferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset — quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo — ad auctores confugisse et id quod ipse diceret et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

57
241 Ac tamen quae causae sunt eius modi ut de earum
iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari
non solent. num quis eo testamento quod paterfamilias
ante fecit quam ei filius natus esset hereditatem petit?
nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum. ergo
in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. licet igitur im-
pune oratori omnem hanc partem iuris non controversi
242 ignorare, quae pars sine dubio multo maxima est. in
eo autem iure quod ambigitur inter peritissimos non est
difficile oratori eius partis quamcumque defendet aucto-
rem aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas ac-
ceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit.
nisi vero — bona venia huius optimi viri dixerim —
Scaevolae tu libellis aut praeceptis soceri tui causam
M' Curii defendisti, non[ne] adripuisti patrocinium ae-
quitatis et defensionem testamentorum ac voluntatis mor-
243 tuorum. ac mea quidem sententia — frequens enim te
audivi atque adfui — multo maiorem partem sententia-
rum sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti,
cum et illud nimium acumen inluderes et admirarere
ingenium Scaevolae, qui excogitasset nasci prius opor-
tere quam emori; cumque multa conligeres et ex legibus
et ex senatus consultis et ex vita ac sermone communi
non modo acute, sed etiam ridicule et facete, ubi si
verba, non rem sequeremur, confici nihil posset. itaque
hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit. in quo quid
tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non intellego; di-
cendi vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta
244 profuit. ipse ille Mucius, paterni iuris defensor et quasi
patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum
contra te diceret, attulit quod de iure civili depromptum
videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo
quod fuisset imperitis occultius? nempe eius omnis oratio
versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere

defenderet; at in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in eius modi causis alias scriptum, alias aequitatem defendere docentur. et, credo, in illa 245 militis causa, si tu aut heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et ad oratoriam facultatem contulisses! tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis, patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses: statuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere ac lamentari coëgisses, ut totum illud UTI LINGUA NUNCUPASSIT non in XII tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui 58 246 istam artem primum facillimam non ediscant! quae quam sit facilis, illi viderint qui eius artis adrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant; deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram. deinde, quod sit plena delectationis! in quo tibi remittunt omnes istam voluptatem et ea se carere patiuntur; nec quisquam est eorum qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit quam Manilianas venalium vendendorum leges ediscere. tum autem quod amore patriae censes 247 nos nostrorum maiorum inventa nosse debere: non vides veteres leges aut ipsas sua vetustate consenuisse aut novis legibus esse sublatas? quod vero viros bonos iure civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint virtutibus et supplicia vitiis: equidem putabam virtutem hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo et

persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum
248 cavere malum, scire possumus. de me autem ipso, cui uni tu concedis ut sine ulla iuris scientia tamen causis satis facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me umquam ius civile didicisse neque tamen in iis causis quas in iure possem defendere umquam istam scientiam desiderasse. aliud est enim esse artificem cuiusdam generis atque artis, aliud in communi vita et volgari
249 hominum consuetudine non hebetem nec rudem. cui nostrum [non] licet fundos nostros obire aut res rusticas vel fructus causa vel delectationis invisere? tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni aut quo modo ea fiant omnino nesciat. num igitur, si qui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid procuratori de agri cultura aut imperandum vilico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi? an hac communi intellegentia contenti esse possumus? cur ergo non idem in iure civili, praesertim cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria pere-
250 grini atque advenae esse videamur? ac si iam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit cum hoc Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia quorum negotium est consulta ad nos et exquisita deferunt. an vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem [non] venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficilis necessario perdiscimus; si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur ne ea, si ab adulescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

59 Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? non possum negare prodesse ullam scientiam ei prae-

sertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa et magna et difficilia sunt ea quae sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. quis neget opus esse oratori in hoc orato- 251
rio motu statuque Roscii gestum et venustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adulescentibus in gestu discendo histrionum more elaborare. quid est oratori tam necessarium quam vox? tamen me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum more tragoedorum voci serviet, qui et annos compluris sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt et quasi quodam modo conligunt. hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii quorum causas receperimus, quam totiens quotiens praescribitur Paeanem aut Nomionem citarimus. quodsi in gestu, qui multum oratorem adiu- 252
vat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet, ac tantum in utroque adsequi possumus quantum in hac acie cotidiani muneris spatii nobis datur: quanto minus est ad iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et aliunde adripi non potest, iuris utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a peritis vel de libris depromi potest. itaque illi disertissimi homines 253
ministros habent in causis iuris peritos, cum ipsi sint *im*peritissimi, ei qui, ut abs te paulo ante dictum est, 'pragmatici' vocantur. in quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire *in* iure civili, non ei pragmaticum adiu-

60 254 torem dare. nam quod dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine! sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit quaerimus. quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum. quodsi ille astrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare mo-
255 dos, sed totos mutare possumus? neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi, id quod haud sciam an tu primus ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas quam illa summa vis et contentio probatur; multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, numquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. quodsi iam hoc facere non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum qui consultum veniant multitudine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem expectem istam quam tu times solitudinem. subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

256 Reliqua vero etiamsi adiuvant, historiam dico et prudentiam iuris publici et ‘antiquitatis iter’ et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo Congo mutuabor. neque repugnabo quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur. sed mehercule non ita mul-

tum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id quod cupiunt adipiscendum prope necessarias. nam et subitae ad propositas causas 257 exercitationes et adcuratae ac meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis alienis comparatio et de alieno scripto subita vel laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi causa disputatio non mediocris contentionis est vel ad memoriam vel ad imitandum. illud 61 258 vero fuit horribile, quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deterrendum habuerit quam ad cohortandum: voluisti enim in suo genere unum quemque nostrum quasi quendam esse Roscium, dixistique non tam ea quae recta essent probari quam quae prava fastidiis adhaerescere; quod ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari puto. itaque nos raucos saepe at- 259 tentissime audiri video; tenet enim res ipsa atque causa; at Aesopum, si paulum irrauserit, explodi. a quibus enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate; in eloquenti autem multa sunt quae teneant: quae si omnia summa non sunt et pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa quae sunt mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis 260 is qui, ut Crassus descripsit, adcommodate ad persuadendum possit dicere. is autem concludatur in ea quae sunt in usu civitatum volgari ac forensi, remotisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et dies urgeatur; imiteturque illum cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum

studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impe-
dimenta naturae diligentia industriaque superaret; cum-
que ita balbus esset, ut eius ipsius artis cui studeret
primam litteram non posset dicere, perfecit meditando
261 ut nemo planius esse locutus putaretur; deinde cum
spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima
in dicendo est adsecutus, ut una continuatione verborum,
id quod eius scripta declarant, binae ei contentiones
vocis et remissiones continerentur; qui etiam, ut memo-
riae proditum est, coniectis in os calculis summa voce
versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat, ne-
que is consistens in loco, sed inambulans atque ascensu
262 ingrediens arduo. hisce ego cohortationibus, Crasse, ad
studium et ad laborem incitandos iuvenes vehementer
adsentior; cetera quae conlegisti ex variis et diversis
studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, ta-
men ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta
esse arbitror.'

62 Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus
est Sulpicius et Cotta utrius oratio propius ad veritatem
263 videretur accedere. tum Crassus: 'operarium nobis quen-
dam, Antoni, oratorem facis, atque haud scio an aliter
sentias et utare tua illa mirifica ad refellendum consue-
tudine, qua tibi nemo umquam praestitit; cuius quidem
ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed iam
in philosophorum consuetudine versatur maximeque eorum
qui de omni re proposita in utramque partem solent co-
264 piosissime dicere. verum ego non solum arbitrabar, his
praesertim audientibus, a me informari oportere qualis
esse posset is qui habitaret in subselliis neque quicquam
amplius adferret quam quod causarum necessitas postu-
laret, sed maius quiddam videbam, cum censebam ora-
torem, praesertim in nostra re publica, nullius ornamenti
expertem esse oportere. tu autem, quoniam exiguis

quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti,
hoc facilius nobis expones ea quae abs te de officiis
praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed opinor secun-
dum hunc diem; satis enim multa a nobis hodie dicta
sunt. nunc et Scaevola, quoniam in Tusculanum ire 265
constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat; et
nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus
operam.' placuit sic omnibus. tum Scaevola 'sane' in-
quit 'vellem non constituissem in Tusculanum me hodie
venturum esse L. Aelio; libenter audirem Antonium'. et,
cum exurgeret, simul adridens 'neque enim' inquit 'tam
mihi molestus fuit, quod ius nostrum civile pervellit,
quam iucundus, quod se id nescire confessus est.'

M. TULLI CICERONIS DE ORATORE

LIBER SECUNDUS.

Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria te- 1 1
nes, opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae
quam quantum prima illa puerili institutione potuisset,
M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem
atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quamquam
non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius
nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, li-
benter id quod dixi de illis oratoribus praedicarent, ut,
si homines non eruditi summam essent prudentiam at-
que incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis
noster esse labor et stultum in nobis erudiendis patris
nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur.
quos tum ut pueri refutare domesticis testibus patre 2
et C. Aculeone propinquo nostro et L. Cicerone patruo

solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo, quocum erat
nostra matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plu-
rimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profec-
tus una decesserat, multa nobis de eius studio doctrina-
que saepe narravit. cumque nos cum consobrinis nostris,
Aculeonis filiis, et ea disceremus quae Crasso placerent
et ab iis doctoribus quibus ille uteretur erudiremur, etiam
illud saepe intelleximus, cum essemus eius domi, quod
vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui,
nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus
nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni
in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inau-
3 ditum videretur. de Antonio vero quamquam saepe ex
humanissimo homine patruo nostro acceperamus quem
ad modum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum
hominum sermonibus dedisset, tamen ipse adulescentulus,
quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor,
multa ex eo saepe quaesivi. non erit profecto tibi, quod
scribo, hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi
illum ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae
quidem esset in his artibus de quibus aliquid existimare
4 possem, rudem aut ignarum esse visum. sed fuit hoc
in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet
non didicisse quam illa despicere et nostrorum hominum
in omni genere prudentiam Graecis anteferre. Antonius
autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat
suam, si omnino didicisse numquam putaretur; atque
ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter
ne nosse quidem Graecos videretur.

5 Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc
tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac
temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi
doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere um-
2 quam et praestare potuisse. etenim ceterae fere artes

se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem,
quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet
definitam aliquam regionem, cuius terminis saepta tenea-
tur. omnia quaecumque in hominum disceptationem
cadere possunt bene sunt ei dicenda qui hoc se posse
profitetur, aut eloquentiae nomen relinquendum est. qua 6
re equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia,
quae semper haec summa duxit, multos et ingeniis *exi-
miis* et magna laude dicendi sine summa rerum omnium
scientia fuisse fateor; talem vero existere eloquentiam
qualis fuerit in Crasso et Antonio, non cognitis rebus
omnibus quae ad tantam prudentiam pertinerent tan-
tamque dicendi copiam quanta in illis fuit, non potuisse
confirmo. quo etiam feci libentius ut eum sermonem 7
quem illi quondam inter se de his rebus habuissent
mandarem litteris: vel ut illa opinio quae semper fuisset
tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoc-
tum fuisse; vel ut ea quae existimarem a summis ora-
toribus de eloquentia divinitus esse dicta custodirem
litteris, si ullo modo adsequi complectique potuissem;
vel mehercule etiam ut laudem eorum iam prope sene-
scentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum
atque a silentio vindicarem. nam si ex scriptis cogno- 8
sci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse
putassem laborandum; sed cum alter non multum, quod
quidem extaret, et id ipsum adulescens, alter nihil ad-
modum scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis homi-
num ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illorum
memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si
possem. quod hoc etiam spe adgredior maiore ad pro- 9
bandum, quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis elo-
quentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid
velim, nullius memoria iam me refellente; sed edo haec
iis cognoscenda qui eos ipsos de quibus loquor saepe

audierunt: ut duos summos viros iis qui neutrum illo-
rum viderint eorum quibus ambo illi oratores cogniti
sint vivorum et praesentium memoria teste commende-
3 10 mus. nec vero te, carissime frater atque optime, rhe-
toricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestis putas,
insequor ut erudiam — quid enim tua potest oratione
aut subtilius aut ornatius esse? — sed [quoniam] sive
iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae
de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timi-
ditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari so-
les, unum putasti satis esse non modo in una familia
rhetorem, sed paene in tota civitate: non tamen arbitror
tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter
eorum qui de dicendi ratione disputarunt ieiunitatem
11 bonarum artium possit inludi. nihil enim mihi quidem
videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum
quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, opti-
ma doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse
arbitraretur; quod tu facillime poteris iudicare, qui pru-
dentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem
per nos percipere voluisti. sed quo citius hoc quod
suscepimus non mediocre munus conficere possimus,
omissa nostra adhortatione ad eorum quos proposuimus
sermonem disputationemque veniamus.

12 Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere
secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud
eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum
Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C.
Iulio fratre venit. quod ubi audivit, commotus Crassus
surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse cau-
13 sam eorum adventus suspicati sunt. qui cum inter se,
ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: 'quid
vos tandem?' Crassus 'numquidnam' inquit 'novi?' 'ni-
hil sane' inquit Catulus, 'etenim vides esse ludos; sed

— vel tu nos ineptos licet' inquit 'vel molestos putes
— cum ad me in Tusculanum' inquit 'heri vesperi ve-
nisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scae-
volam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quae-
dam se audisse dicebat: te, quem ego totiens omni ra-
tione temptans ad disputandum elicere non potuissem,
permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse et tam-
quam in schola prope ad Graecorum consuetudinem dis-
putasse. ita me frater exoravit ne ipsum quidem a 14
studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule ve-
rentem ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum
venirem. etenim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam
partem sermonis in hunc diem esse dilatam. hoc tu si
cupidius factum existimas, Caesari attribues; si familia-
rius, utrique nostrum: nos quidem, nisi forte molesti
intervenimus, venisse delectat.' tum Crassus 'equidem, 4 15
quaecumque vos causa huc attulisset, laetarer, cum apud
me viderem homines mihi carissimos et amicissimos;
sed tamen, vere dicam, quaevis [causa] mallem fuisset
quam ista quam dicis. ego enim, ut quem ad modum
sentio loquar, numquam mihi minus quam hesterno die
placui: magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa
mea contigit, qui, dum obsequor adulescentibus, me
senem esse sum oblitus fecique id quod ne adulescens
quidem feceram, ut iis de rebus quae doctrina aliqua
continerentur disputarem. sed hoc tamen cecidit mihi
peropportune, quod transactis iam meis partibus ad An-
tonium audiendum venistis.' tum Caesar 'equidem' in- 16
quit 'Crasse, ita sum cupidus in illa longiore te ac per-
petua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus con-
tingat, vel hoc sim cotidiano tuo sermone contentus.
itaque experiar equidem [illud], ut ne Sulpicius familiaris
meus aut Cotta plus quam ego apud te valere videantur,
et te exorabo profecto ut mihi quoque et Catulo tuae

suavitatis aliquid impertias; sin tibi id minus libebit, non te urgebo neque committam ut, dum vereare tu ne
17 sis ineptus, me esse iudices.' tum ille 'ego mehercule' inquit 'Caesar, ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putavi. quem enim nos 'ineptum' vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod 'non' sit 'aptus', idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. nam qui aut tempus quid postulet non videt aut plura loquitur aut se ostentat aut eorum quibuscum est vel dignitatis vel commodi rationem non habet aut denique in aliquo genere aut inconcinnus
18 aut multus est, is 'ineptus' esse dicitur. hoc vitio cumulata est eruditissima illa Graecorum natio. itaque quod vim huius mali Graeci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt: ut enim quaeras omnia, quo modo Graeci 'ineptum' appellent non reperies. omnium autem ineptiarum, quae sunt innumerabiles, haud sciam an nulla sit maior quam, ut illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis aut non necessariis argutissime disputare. hoc nos ab istis adulescentibus facere inviti et recusantes
5 19 heri coacti sumus.' tum Catulus 'ne Graeci quidem' inquit 'Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re publica volumus esse, horum Graecorum qui se inculcant auribus nostris similes fuerunt, nec [tamen] in otio sermones
20 huius modi disputationesque fugiebant. ac si tibi videntur qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent inepti, sicut debent videri, num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra et tot locis sessiones gymnasiorum et Graecorum disputationum memoriam quodam modo commovent? aut num importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur et nunc peroptato nobis

datum est? aut homines ab hoc genere disputationis
alieni, qui omnes ii sumus ut sine his studiis vitam
nullam esse ducamus?' 'omnia ista' inquit Crassus 'ego 21
alio modo interpretor, qui primum palaestram et sedis
et porticus etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis et
delectationis causa [non disputationis] invenisse arbitror.
nam et saeclis multis ante gymnasia inventa sunt quam
in iis philosophi garrire coeperunt, et hoc ipso tempore,
cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum
auditores discum audire quam philosophum malunt: qui
simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus
et gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis
causa relinquunt. ita levissimam delectationem gravis-
simae, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. otium autem 22
quod dicis esse, adsentior; verum otii fructus est non
contentio animi, sed relaxatio. saepe ex socero meo 6
audivi cum is diceret socerum suum Laelium semper
fere cum Scipione solitum rusticari eosque incredibiliter
repuerescere esse solitos, cum rus ex urbe tamquam e
vinclis evolavissent. non audeo dicere te talibus viris,
sed tamen ita solet narrare Scaevola, conchas eos et
umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere consuesse
et ad omnem animi remissionem ludumque descendere.
sic enim res sese habet: ut, quem ad modum volucris 23
videmus procreationis atque utilitatis suae causa effingere
et construere nidos, easdem autem, cum aliquid effece-
rint, levandi laboris sui causa passim ac libere solutas
opere volitare, sic nostri animi negotiis forensibus atque
urbano opere defessi gestiant ac volitare cupiant vacui
cura ac labore. itaque illud ego, quod in causa Curiana 24
Scaevolae dixi, non dixi secus ac sentiebam. 'nam si'
inquam 'Scaevola, nullum erit testamentum recte factum
nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis
veniemus, omnium testamenta tu scribes unus. quid

igitur?' inquam 'quando ages negotium publicum? quando
amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages?'
tum illud addidi 'mihi enim liber esse non videtur qui
non aliquando nihil agit.' in qua permaneo, Catule,
sententia meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere
25 et plane cessare delectat. nam quod addidisti tertium,
vos esse eos qui vitam insuavem sine his studiis puta-
retis, id me non modo non hortatur ad disputandum,
sed etiam deterret. nam ut C. Lucilius homo doctus et
perurbanus dicere solebat ea quae scriberet neque se
ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod
alteri nihil intellegerent, alteri plus fortasse quam ipse
— de quo etiam scripsit 'Persium non curo legere' (hic
fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum
doctissimus), 'Laelium Decumum volo' (quem cognovimus
virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Per-
sium) —: sic ego, si iam mihi disputandum sit de his
nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo
minus apud vos; malo enim non intellegi orationem meam
7 26 quam reprehendi.' tum Caesar 'equidem' inquit 'Catule,
iam mihi videor navasse operam quod huc venerim;
nam haec ipsa recusatio disputationis disputatio quae-
dam fuit mihi quidem periucunda. sed cur impedimus
Antonium? cuius audio esse partis ut de tota eloquen-
tia disserat, quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius
27 expectat?' 'ego vero' inquit Crassus 'neque Antonium
verbum facere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a
vobis impetraro' — 'quidnam?' inquit Catulus. 'ut hic
sitis hodie.' tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem
promiserat, 'ego' inquit Iulius 'pro utroque respon-
deo: sic faciemus; atque ista quidem condicione, vel
28 ut verbum nullum faceres, me teneres.' hic Catulus
adrisit et simul 'praecisa' inquit 'mihi quidem est du-
bitatio, quoniam neque domi imperaram et hic, apud

quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.’

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt; et ille ‘audite vero, audite’ inquit. ‘hominem enim audietis de schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum. et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit, cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Graeci ipsi solent suae linguae subtilitatem elegantiamque concedere. sed quia tamen hoc totum, quicquid 29 est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse, docebo vos, discipuli, id quod ipse non didici, quid de omni genere [dicendi] sentiam.’ hic posteaquam adriserunt, ‘res mihi videtur esse’ inquit 30 ‘facultate praeclara, arte mediocris. ars enim earum rerum est quae sciuntur; oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia continetur. nam et apud eos dicimus qui nesciunt et ea dicimus quae nescimus ipsi. itaque et illi alias aliud isdem de rebus et sentiunt et iudicant et nos contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat, cum plus uno verum esse non possit. ut igitur in eius modi re quae mendacio nixa sit, quae ad scientiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse cur audiatis.’

‘Nos vero et valde quidem’ Catulus inquit ‘putamus 8 31 atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus. exorsus es enim non gloriose, magis a veritate, ut tu putas, quam a nescio qua dignitate.’

‘Ut igitur de ipso genere sum confessus’ inquit 32 Antonius ‘artem esse non maximam, sic illud adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad pertractandos

animos hominum et ad excipiendas eorum voluntates.
huius rei scientiam si quis volet magnam quandam ar-
tem esse dicere, non repugnabo. etenim cum plerique
temere ac nulla ratione causas in foro dicant, non nulli
autem propter exercitationem aut propter consuetudinem
aliquam callidius id faciant, non est dubium quin, si
quis animadverterit quid sit qua re alii melius quam
alii dicant, id possit notare. ergo id qui toto in genere
fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam
33 invenerit. atque utinam, ut mihi illa videor videre in
foro atque in causis, item nunc quem ad modum ea re-
perirentur possem vobis exquirere!

Sed de me videro; nunc hoc propono, quod mihi
persuasi: quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto
oratore praeclarius. nam ut usum dicendi omittam, qui
in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta ob-
lectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum
34 aut auribus aut mentibus iucundius percipi possit. qui
enim cantus moderata oratione dulcior inveniri potest?
quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius?
qui actor imitanda quam orator suscipienda veritate
iucundior? quid autem subtilius quam crebrae acutaeque
sententiae? quid admirabilius quam res splendore inlu-
strata verborum? quid plenius quam omni genere rerum
cumulata oratio? neque ulla non propria oratoris res est,
9 35 quae quidem ornate dici graviterque debet. huius est in
dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata
sententia; eiusdem et languentis populi incitatio et effre-
nati moderatio; eadem facultate et fraus hominum ad per-
niciem et integritas ad salutem vocatur. quis cohortari ad
virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vitu-
perare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis
cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis
36 maerorem levare mitius consolando? historia vero testis

temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? nam si qua est ars alia quae verborum aut faciendorum aut legendorum scientiam profiteatur, aut si quisquam dicitur nisi orator formare orationem eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus, aut si via ulla nisi ab hac arte traditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique discriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc quod haec ars profiteatur alienum esse aut cum alia aliqua arte esse commune. sed si in hac una est ea ratio atque 37
doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut orator de iis rebus quae ceterarum artium sunt, si modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optime potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. neque enim si de rusticis rebus 38
agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco illius artis putanda est eloquentia: in qua, quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur. sed quid cuiusque sit proprium etsi ex eo iudicari potest, cum videris quid quaeque doceat, tamen hoc certius esse nihil potest quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen obtinere suum non potest; ut ceteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.’

Tum Catulus ‘etsi’ inquit ‘Antoni, minime impe- 10 39
diendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen mihique ignosces. “nón enim possum quín exclamem” ut ait ille in Trinummo: ita vim mihi

oratoris cum exprimere subtiliter visus es tum laudare copiosissime. quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere quam laudat. sed perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum ad-
40 sumpto aliunde uti bono, non proprio nec suo.’ et Crassus ‘nox te’ inquit ‘nobis, Antoni, expolivit hominemque reddidit. nam hesterno sermone “únius operís cuiusdam” ut ait Caecilius “: rémigem aliquem aut báiulum” nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis atque inurbanum.’ tum [M.] Antonius ‘heri enim’ inquit ‘hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos a te discipulos abducerem; nunc, Catulo audiente et Caesare, videor debere non tam pugnare tecum quam quid ipse sentiam dicere.

41 Sequitur igitur, quoniam nobis est hic de quo loquimur in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus quid ei negotii demus cuique eum muneri velimus esse praepositum. nam Crassus heri, cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem quod Graeci plerique posuerunt, neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur ostendit: duo prima genera quaestionum esse in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum.
42 infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quaereretur, hoc modo: expetendane esset eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo quid in personis et in constituta re et definita quaereretur, cuius modi sunt quae in foro atque in civium cau-
43 sis disceptationibusque versantur. ea mihi videntur aut in lite oranda aut in consilio dando esse posita. nam illud tertium, quod et a Crasso tactum est et, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui haec maxime inlustravit,

adiunxit, etiamsi opus est, minus est tamen necessarium.'
'quidnam?' inquit Catulus 'an laudationes? id enim video
poni genus tertium.' 'ita' inquit Antonius 'et in eo 11 44
quidem genere scio et me et omnes qui adfuerunt de-
lectatos esse vehementer, cum a te est Popilia mater
vestra laudata, cui primum mulieri hunc honorem in
nostra civitate tributum puto. sed non omnia quaecum-
que loquimur mihi videntur ad artem et ad praecepta
esse revocanda. ex iis enim fontibus unde [ad] omnia 45
ornamenta dicendi [praecepta] sumuntur licebit etiam
laudationem ornare neque illa elementa desiderare, quae
ut nemo tradat, quis est qui nesciat quae sint in ho-
mine laudanda? positis enim iis rebus quas Crassus in
illius orationis suae, quam contra conlegam censor ha-
buit, principio dixit: 'quae natura aut fortuna darentur
hominibus, in iis rebus se vinci posse animo aequo pati;
quae ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se
pati non posse vinci,' qui laudabit quempiam intelleget
exponenda sibi esse fortunae bona. ea sunt generis 46
pecuniae propinquorum amicorum opum valetudinis
formae virium ingenii et ceterarum rerum quae sunt
aut corporis aut extraneae: si habuerit, bene rebus iis
usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amise-
rit, moderate tulisse. deinde, quid sapienter is quem
laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid
magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid
denique cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit. haec
et quae sunt eius generis facile videbit qui volet lau-
dare, et qui vituperare, contraria.' 'cur igitur dubitas' 47
inquit Catulus 'facere hoc tertium genus, quoniam inest
in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de nu-
mero quoque est excerpendum.' 'quia nolo' inquit 'om-
nia quae cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua
sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine prae-

48 ceptis suis. nam et testimonium saepe dicendum est ac
non numquam etiam adcuratius, ut mihi necesse fuit in
Sex. Titium seditiosum civem et turbulentum: explicavi
in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei,
quibus illi tribuno plebis pro re publica restitissem,
quaeque ab eo contra rem publicam facta arbitrarer ex-
posui; diu retentus sum, multa audivi, multa respondi.
num igitur placet, cum de eloquentia praecipias, aliquid
etiam de testimoniis dicendis quasi in arte tradere?’
12 49 ‘nihil sane’ inquit Catulus ‘necesse est.’ ‘quid? si, quod
saepe summis viris accidit, mandata sint exponenda aut
in senatu ab imperatore aut ad imperatorem aut ad re-
gem aut ad populum aliquem a senatu, num, quia ge-
nere orationis in eius modi causis adcuratiore est uten-
dum, idcirco etiam pars haec causarum numeranda vi-
detur aut propriis praeceptis instruenda?’ ‘minime vero’
inquit Catulus; ‘non enim deerit homini diserto in eius
modi rebus facultas ex ceteris rebus et causis compa-
50 rata.’ ‘ergo item’ inquit ‘illa, quae saepe diserte agenda
sunt et quae ego paulo ante, cum eloquentiam laudarem,
dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in di-
visione partium neque certum praeceptorum genus et
agenda sunt non minus diserte quam quae in lite di-
cuntur, obiurgatio cohortatio consolatio. quorum nihil
est quod non summa dicendi ornamenta desideret; sed
ex artificio res istae praecepta non quaerunt.’ ‘plane’
inquit Catulus ‘adsentior.’

51 ‘Age vero’ inquit Antonius ‘qualis oratoris et quanti
hominis in dicendo putas esse historiam scribere?’ ‘si,
ut Graeci scripserunt, summi’ inquit Catulus; ‘si, ut
nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse men-
dacem.’ ‘atqui, ne nostros contemnas’ inquit Antonius
‘Graeci quoque ipsi sic initio scriptitarunt, ut noster
52 Cato, ut Pictor, ut Piso. erat enim historia nihil aliud

nisi annalium confectio, cuius rei memoriaeque publi-
cae retinendae causa ab initio rerum Romanarum usque
ad P. Mucium pontificem maximum res omnes singulo-
rum annorum mandabat litteris pontifex maximus refe-
rebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas
ut esset populo cognoscendi: ii qui etiam nunc annales
maximi nominantur. hanc similitudinem scribendi multi 53
secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum
temporum hominum locorum gestarumque rerum relique-
runt. itaque qualis apud Graecos Pherecydes Hellanicus
Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pic-
tor et Piso, qui neque tenent quibus rebus ornetur ora-
tio — modo enim huc ista sunt importata — et, dum
intellegatur quid dicant, unam dicendi laudem putant
esse brevitatem. paulum se erexit et addidit maiorem 54
historiae sonum vocis vir optimus Crassi familiaris Anti-
pater; ceteri non exornatores rerum, sed tantummodo
narratores fuerunt.' 'est' inquit Catulus 'ut dicis. sed 13
iste ipse Coelius neque distinxit historiam varietate co-
lorum neque verborum conlocatione et tractu orationis
leni et aequabili perpolivit illud opus; sed ut homo ne-
que doctus neque maxime aptus ad dicendum, sicut
potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, superiores.' 'mi- 55
nime mirum' inquit Antonius 'si ista res adhuc nostra
lingua inlustrata non est. nemo enim studet eloquentiae
nostrorum hominum nisi ut in causis atque in foro elu-
ceat; apud Graecos autem eloquentissimi homines re-
moti a causis forensibus cum ad ceteras res inlustris
tum ad historiam scribendam maxime se applicaverunt.
namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc
ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus;
atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego
Graece scripta intellegere possum, magno opere delectet.
et post illum Thucydides omnes dicendi artificio mea 56

sententia facile vicit: qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur, ita porro verbis est aptus et pressus, ut nescias utrum res oratione an verba sententiis inlustrentur. atqui ne hunc quidem, quamquam est in re publica versatus, ex numero accepimus eorum qui causas dictitarunt; et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur, cum a re publica remotus atque, id quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in exilium pulsus esset.
57 hunc consecutus est Syracosius Philistus, qui, cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda maximeque Thucydidem est, [sic]ut mihi videtur, imitatus. postea vero ex clarissima quasi rhetorum officina duo praestantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsi se ad historiam contulerunt, causas omnino numquam
14 58 attigerunt. denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes comes Alexandri scripsit historiam, et is quidem rhetorico paene more; ille autem superior leniore quodam sono est usus et qui illum impetum oratoris non habeat, vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. minimus natu horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum non impolitus magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.'

59 Haec cum ille dixisset, 'quid est' inquit 'Catule?' Caesar; 'ubi sunt qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit!' 'id mehercule' inquit Catulus 'admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum haec nesciret, in dicendo posse

tantum.' 'atqui, Catule' inquit Antonius 'non ego utili-
tatem aliquam ad dicendum aucupans horum libros et
non nullos alios, sed delectationis causa, cum est otium,
legere soleo. quid ergo *est*? est, fatebor, aliquid tamen; 60
ut, cum in sole ambulem, etiamsi ego aliam ob causam
ambulem, fieri natura tamen ut colorer, sic, cum istos
libros ad Misenum — nam Romae vix licet — studio-
sius legerim, sentio illorum tactu orationem meam quasi
colorari. sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec
dumtaxat in Graecis intellego, quae ipsi qui scripserunt
voluerunt volgo intellegi. in philosophos vestros si 61
quando incidi deceptus indicibus librorum, qui sunt fere
inscripti de rebus notis et inlustribus, de virtute, de
iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus
nullum intellego; ita sunt angustis et concisis disputatio-
nibus inligati. poëtas omnino quasi alia quadam lingua
locutos non conor attingere. cum his me, ut dixi, ob-
lecto qui res gestas aut orationes scripserunt suas aut
qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui
non sumus eruditissimi, familiares. sed illuc redeo: 15 62
videtisne quantum munus sit oratoris historia? haud scio
an flumine orationis et varietate maximum; neque eam
reperio usquam separatim instructam rhetorum praecep-
tis; sita sunt enim ante oculos. nam quis nescit pri-
mam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat?
deinde ne quid veri non audeat? ne quae suspicio gra-
tiae sit in scribendo? ne quae simultatis? haec scilicet 63
fundamenta nota sunt omnibus. ipsa autem exaedificatio
posita est in rebus et verbis. rerum ratio ordinem tem-
porum desiderat, regionum descriptionem; volt etiam,
quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia
primum, deinde acta, postea eventus expectentur, et de
consiliis significari quid scriptor probet et in rebus gestis
declarari non solum quid actum aut dictum sit, sed

etiam quo modo, et cum de eventu dicatur, ut causae
explicentur omnes vel casus vel sapientiae vel temeri-
tatis hominumque ipsorum non solum res gestae, sed
etiam, qui fama ac nomine excellant, de cuiusque vita
64 atque natura. verborum autem ratio et genus orationis
fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabi-
liter profluens sine hac iudiciali asperitate et sine sen-
tentiarum forensibus aculeis persequendum est. harum
tot tantarumque rerum videtisne nulla esse praecepta
quae in artibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia
iacuerunt, cohortationes praecepta consolationes admonita;
quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum suum
65 in his artibus quae traditae sunt habent nullum. atque
in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod oratori
plerique, ut etiam Crassus ostendit, duo genera ad di-
cendum dederunt: unum de certa definitaque causa,
quales sunt quae in litibus, quae in deliberationibus
versantur — addat, si qui volet, etiam laudationes —;
alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat
nemo, infinitam generis sine tempore et sine persona
quaestionem. hoc quid et quantum sit, cum dicunt, in-
66 tellegere mihi non videntur. si enim est oratoris, quae-
cumque res infinite posita sit, de ea posse dicere, di-
cendum erit ei quanta sit solis magnitudo, quae forma
terrae; de mathematicis, de musicis rebus non poterit
quin dicat hoc onere suscepto recusare. denique ei,
qui profitetur esse suum non solum de eis controversiis
quae temporibus et personis notatae sunt, hoc est de
omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quae-
stionibus dicere, nullum potest esse genus orationis quod
16 67 sit exceptum. sed si illam quoque partem quaestionum
oratori volumus adiungere vagam et liberam et late pa-
tentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut

fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus,
de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de
magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de ami-
citia, de officio, de fide, de ceteris virtutibus contrariis-
que vitiis dicendum oratori putemus, itemque de re pu-
blica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis,
de hominum moribus: adsumamus eam quoque partem,
sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. equi- 68
dem omnia quae pertinent ad usum civium, morem homi-
num, quae versantur in consuetudine vitae, in ratione
rei publicae, in hac societate civili, in sensu hominis
communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse
oratori puto; si minus, ut separatim de his rebus philo-
sophorum more respondeat, at certe, ut in causa pru-
denter possit intexere; hisce autem ipsis de rebus ut
ita loquatur, uti ei qui iura, qui leges, qui civitates con-
stituerunt locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ulla
serie disputationum et sine ieiuna concertatione verbo-
rum. hoc loco ne qua sit admiratio, si tot tantarum- 69
que rerum nulla a me praecepta ponentur, sic statuo:
ut in ceteris artibus, cum tradita sint cuiusque artis
difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut similia sunt,
tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominis spe-
ciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusvis vel for-
mae vel aetatis, etiamsi non didicerit, pingere neque
esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie,
ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit
— neque est omnino ars ulla in qua omnia, quae illa arte
effici possint, a doctore tradantur, sed qui primarum et cer-
tarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua per se *adse-
quuntur* — similiter arbitror in hac sive ratione sive exer- 70
citatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum
mentes, qui aut de re publica aut de ipsius rebus aut
de iis contra quos aut pro quibus dicat cum aliqua

statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesiturum esse quid dicat quam Polyclitum illum, cum Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram fingeret, etiamsi haec numquam separatim facere didicisset.’

17 71 Tum Catulus ‘praeclare mihi videris, Antoni, posuisse’ inquit ‘ante oculos quid discere oporteret eum qui orator esset futurus, quid, etiamsi non didicisset, ex eo quod didicisset adsumeret. deduxisti enim totum hominem in duo genera solum causarum, cetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. sed videto ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora in illis rebus quas praetermittis relinquantur. non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum quam de singulorum causis ac multo etiam maius de natura deorum quam
72 de hominum litibus dicere.’ ‘non est ita’ inquit Antonius. ‘dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod est maius, expertus. omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexercitato nec communium litterarum et politioris humanitatis experti. in causarum contentionibus magnum est quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum: in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe is qui rei dominus futurus est alienus atque iratus aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; cum aut docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut incitandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus (in quo saepe benevolentia ad odium, odium autem ad benevolentiam deducendum est) [qui] aut tamquam machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad

remissionem animi tum ad tristitiam tum ad laetitiam
est contorquendus; omnium sententiarum gravitate, om- 73
nium verborum ponderibus est utendum; accedat oportet
actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena
doloris, plena veritatis. in his operibus si quis illam
artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae
signum efficere possit, non sane quem ad modum, *ut*
in clipeo idem artifex, minora illa opera facere discat
laborabit.’

Tum Catulus: ‘quo ista maiora ac mirabiliora fe- 18 74
cisti, eo me maior expectatio tenet quibusnam rationi-
bus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non
quo mea quidem iam intersit — neque enim aetas id mea
desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti su-
mus, qui numquam sententias de manibus iudicum vi
quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum
animis tantum quantum ipsi patiebantur accepimus —
sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum co-
gnoscendi studio adductus requiro. nec mihi opus est 75
Graeco aliquo doctore, qui mihi pervolgata praecepta
decantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum
iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio,
cum Hannibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antio-
chum venisset exul proque eo, quod eius nomen erat
magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospitibus
suis ut eum quem dixi, si vellet, audiret; cumque is
se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus
aliquot horas de imperatoris officio et de [omni] re mili-
tari. tum, cum ceteri qui illum audierant vehementer
essent delectati, quaerebant ab Hannibale quidnam ipse
de illo philosopho iudicaret. hic Poenus non optime
Graece, sed tamen libere respondisse fertur multos se
deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio
deliraret, vidisse neminem. neque mehercule iniuria. quid 76

enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali, qui tot annis de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? hoc mihi facere omnes isti qui de arte dicendi praecipiunt videntur; quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut ‘Hannibalem’, sed pueros aut adulescentulos docere conantur.’

19 77 ‘Erras, Catule’ inquit Antonius; ‘nam egomet in
multos iam Phormiones incidi. quis enim est istorum
Graecorum qui quemquam nostrum quicquam intellegere
arbitretur? ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile
omnes perpetior et perfero. nam aut aliquid adferunt
quod mihi non displiceat aut efficiunt ut me non didi-
cisse minus paeniteat. dimitto autem eos non tam con-
tumeliose quam philosophum illum Hannibal, et eo for-
tasse plus habeo etiam negotii. sed tamen est eorum
78 doctrina, quantum ego iudicare possum, perridicula. di-
vidunt enim totam rem in duas partis, in causae con-
troversiam et in quaestionis. causam appellant rem po-
sitam in disceptatione reorum et controversia, quaestionem
autem rem positam in infinita dubitatione; de causa
praecepta dant, de altera parte dicendi mirum silentium
79 est. deinde quinque faciunt quasi membra eloquentiae:
invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare
verbis, post memoriae mandare, tum ad extremum agere
ac pronuntiare; rem sane non reconditam. quis enim
hoc non sua sponte viderit, neminem posse dicere nisi
et quid diceret et quibus verbis et quo ordine diceret
haberet et ea meminisset? atque haec ego non repre-
hendo, sed ante oculos posita esse dico, ut eas item
quattuor quinque sexve partis vel etiam septem — quo-

niam aliter ab aliis digeruntur —, in quas est ab his
omnis oratio distributa. iubent enim exordiri ita, ut 80
eum qui audiat benevolum nobis faciamus et docilem et
attentum; deinde rem narrare et ita, ut veri similis nar-
ratio sit, ut aperta, ut brevis; post autem dividere cau-
sam aut proponere, nostra confirmare argumentis ac
rationibus, deinde contraria refutare; tum autem alii
conclusionem orationis et quasi perorationem conlocant,
alii iubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi
causa degredi, deinde concludere ac perorare. ne haec 81
quidem reprehendo; sunt enim concinne distributa, sed
tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus veri-
tatis, non perite. quae enim praecepta principiorum et
narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt
conservanda. nam ego mihi benevolum iudicem facilius 82
facere possum, cum sum in cursu orationis, quam cum
omnia sunt inaudita; docilem autem, non cum polliceor
me demonstraturum, sed tum cum doceo et explano;
attentum vero crebro tota actione excitandis mentibus
iudicum, non prima denuntiatione efficere possumus.
iam vero narrationem quod iubent veri similem esse et 83
apertam et brevem, recte nos admonent; quod haec
narrationis magis putant esse propria quam totius ora-
tionis, valde mihi videntur errare. omninoque in hoc
omnis est error, quod existimant artificium esse hoc quod-
dam non dissimile ceterorum, cuius modi de ipso iure
civili hesterno die Crassus componi posse dicebat: ut
genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est,
si genus ullum praetermittitur; deinde singulorum partes
generum, in quo et deesse aliquam partem et superare
mendosum est; tum verborum omnium definitiones, in
quibus neque abesse quicquam decet neque redundare.
sed hoc si in iure civili, si etiam in parvis aut medio- 20 84
cribus rebus doctiores adsequi possunt, non idem sentio

tanta hac in re tamque immensa posse fieri. sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos qui haec docent: omnia iam explicata et perpolita adsequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri neque abditi neque obscuri. sed videant quid velint, ad ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi: aliud enim pugna et acies, aliud ludus campusque noster desiderat. ac tamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori et militi prodest aliquid; sed animus acer et praesens et acutus idem atque versutus invictos viros efficit [non difficilius arte coniuncta].

85 Qua re ego tibi oratorem sic iam instituam, si potuero, ut quid efficere possit ante perspiciam. sit enim mihi tinctus litteris: audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta acceperit; temptabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. si intellegam posse ad summos pervenire, non solum hortabor ut elaboret, sed etiam, si vir quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo: tantum ego in excellente oratore et eodem bono viro pono esse ornamenti universae civitati. sin videbitur, cum omnia summa fecerit, tamen ad mediocris oratores esse venturus, permittam ipsi quid velit; molestus magno opere non ero. sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se contineat aut ad aliud studium
86 transferat admonebo. nam neque is qui optime potest deserendus ullo modo est a cohortatione nostra neque is qui aliquid potest deterrendus: quod alterum divinitatis mihi cuiusdam videtur, alterum, vel non facere quod non optime possis vel facere quod non pessime facias, humanitatis; tertium vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore dixisti, stultitiae suae quam pluri-
87 mos testes domestico praeconio conligentis. de hoc igitur qui erit talis ut cohortandus adiuvandusque sit ita lo-

quamur, ut ei tradamus ea dumtaxat quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus.

Atque ut a familiari nostro exordiar, hunc ego, 21 88
Catule, Sulpicium primum in causa parvula adulescentulum audivi voce et forma et motu corporis et reliquis rebus aptis ad hoc munus de quo quaerimus, oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii, et verbis effervescentibus et paulo nimium redundantibus, quod erat aetatis. non sum aspernatus; volo enim se efferat in adulescente fecunditas. nam facilius sicut in vitibus revocantur ea quae se nimium profuderunt quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur, item volo esse in adulescente unde aliquid amputem; non enim potest in eo sucus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem adsecutum. vidi statim indolem 89
neque dimisi tempus et eum sum cohortatus ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum, magistrum autem quem vellet eligeret; me quidem si audiret, L. Crassum. quod iste adripuit et ita sese facturum confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, cum iste accusavit C. Norbanum, defendente me: non est credibile quid interesse mihi sit visum inter eum qui tum erat et qui anno ante fuerat. omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset atque ita dicere consuesset, ut tota mente Crassum atque omni animo intueretur. ergo hoc 22 90
sit primum in praeceptis meis, ut demonstremus quem imitetur [atque ita, ut, quae maxime excellent in eo quem imitabitur, ea diligentissime persequatur]. tum accedat exercitatio, qua illum quem delegerit imitando

effingat atque exprimat, non ut multos imitatores saepe
cognovi, qui aut ea quae facilia sunt aut etiam illa quae
91 insignia ac paene vitiosa consectentur imitando. nihil
est facilius quam amictum imitari alicuius aut statum
aut motum. si vero etiam vitiosi aliquid est, id sumere
et in eo curiosum esse non magnum est; ut ille qui
nunc etiam, amissa voce, furit in re publica, Fufius,
nervos in dicendo C. Fimbriae, quos tamen habuit ille,
non adsequitur, oris pravitatem et verborum latitudinem
imitatur. sed tamen ille nec deligere scivit cuius potis-
simum similis esset, et in eo ipso quem delegerat imi-
92 tari etiam vitia voluit. qui autem ita faciet ut oportet,
primum vigilet necesse est in deligendo; deinde, quem
probarit, in eo quae maxime excellent, ea diligentissime
persequatur.

Quid enim causae censetis esse cur aetates [ex]tu-
lerint singulae singula prope genera dicendi? quod non
tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare, quia
scripta ex quibus iudicium fieri posset non multa sane
reliquerunt, quam in Graecis, ex quorum scriptis cuius-
que aetatis quae dicendi ratio voluntasque fuerit intellegi
93 potest. antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta
constent, Pericles atque Alcibiades et eadem aetate
Thucydides, subtiles acuti breves sententiisque magis
quam verbis abundantes. non potuisset accidere ut
unum genus esset omnium, nisi aliquem sibi propone-
rent ad imitandum. consecuti sunt hos Critias Thera-
menes Lysias. multa Lysiae scripta sunt, non nulla
Critiae, de Theramene audimus; omnes etiam tum reti-
nebant illum Pericli sucum, sed erant paulo uberiore
94 filo. ecce tibi est exortus Isocrates magister disertorum
omnium, cuius e ludo tamquam ex equo Troiano meri
principes exierunt; sed eorum partim in pompa, partim
23 in acie inlustres esse voluerunt. atque et illi Theopompi

Ephori Philisti Naucratae multique alii naturis differunt,
voluntate autem similes sunt et inter sese et magistri;
et hi qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes
Hyperides Lycurgus Aeschines Dinarchus aliique com-
plures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen omnes
sunt in eodem veritatis imitandae genere versati. quo-
rum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus illud dicendi
studiumque vixit; posteaquam extinctis eis omnis eorum 95
memoria sensim obscurata est et evanuit, alia quaedam
dicendi molliora ac remissiora genera viguerunt. inde
Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demostheni,
tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum mea sen-
tentia politissimus, aliique horum similes extiterunt. quae
si volemus usque ad hoc tempus persequi, intellegemus,
ut nunc Alabandensem illum Meneclem et eius fratrem
Hieroclem, quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic sem-
per fuisse aliquem cuius se similes plerique esse vellent.
Hanc igitur similitudinem qui imitatione adsequi 96
volet, cum exercitationibus crebris atque magnis tum
scribendo maxime persequatur. quod si hic noster Sul-
picius faceret, multo eius oratio esset pressior; in qua
nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere in
summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo de-
pascenda est.’ hic Sulpicius ‘me quidem’ inquit ‘recte 97
mones idque mihi gratum est; sed ne te quidem, An-
toni, multum scriptitasse arbitror.’ tum ille ‘quasi vero’
inquit ‘non ea praecipiam aliis quae mihi ipsi desint!
sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor. verum
et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo quod
dico, quantulum id cumque est, quid faciam iudicari
potest. atque esse tamen multos videmus qui neminem 98
imitentur et suapte natura quod velint sine cuiusquam
similitudine consequantur. quod et in vobis animadverti
recte potest, Caesar et Cotta, quorum alter inusitatum

nostris quidem oratoribus leporem quendam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus. neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magno opere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam quandam expressit quasi formam figuramque dicendi. quod ego maxime iudicare potui in ea causa quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

24 99 Verum ut aliquando ad causas deducamus illum
quem constituimus, et eas quidem in quibus plusculum
negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis
fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum
quam necessarium magisque monitoris non fatui quam
eruditi magistri —: hoc ei primum praecipiemus, quas-
cumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter penitus-
100 que cognoscat. hoc in ludo non praecipitur; faciles enim
causae ad pueros deferuntur: lex peregrinum vetat in
murum escendere; escendit; hostis reppulit: accusatur.
nihil est negotii eius modi causam cognoscere; recte
igitur nihil de causa discenda praecipiunt [haec est enim
in ludo causarum formula fere]. at vero in foro tabulae
testimonia pacta conventa stipulationes cognationes ad-
finitates decreta responsa vita denique eorum qui in
causa versantur tota cognoscenda est; quarum rerum
neglegentia plerasque causas et maxime privatas — sunt
101 enim multo saepe obscuriores — videmus amitti. ita
non nulli, dum operam suam multam existimari volunt,
ut toto foro volitare et a causa ad causam ire videantur,
causas dicunt incognitas. in quo est illa quidem magna
offensio vel neglegentiae susceptis rebus vel perfidiae
receptis; sed etiam illa maior opinione, quod nemo

potest de ea re quam non novit non turpissime dicere.
ita dum inertiae vituperationem, quae maior est, con-
temnunt, adsequuntur etiam illam, quam magis ipsi
fugiunt, tarditatis. equidem soleo dare operam ut de 102
sua quisque re me ipse doceat et ut ne quis alius adsit,
quo liberius loquatur, et agere adversarii causam, ut ille
agat suam et quicquid de sua re cogitarit in medium
proferat. itaque cum ille discessit, tris personas unus
sustineo summa animi aequitate: meam, adversarii, iudi-
cis. qui locus est talis ut plus habeat adiumenti quam
incommodi, hunc iudico esse dicendum; ubi plus mali
quam boni reperio, id totum abiudico atque eicio. ita 103
adsequor ut alio tempore cogitem quid dicam et alio
dicam; quae duo plerique ingenio freti simul faciunt.
sed certe eidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud
sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicen-
dum putarent.

Cum rem penitus causamque cognovi, statim oc- 104
currit animo quae sit causa ambigendi. nihil est enim
quod inter homines ambigatur, sive ex crimine causa
constat ut facinoris, sive ex controversia ut hereditatis,
sive ex deliberatione ut belli [sive ex persona ut laudis],
sive ex disputatione ut de ratione vivendi, in quo non
aut quid factum sit aut fiat futurumve sit quaeratur aut
quale sit aut quid vocetur. ac nostrae fere causae, 25 105
quae quidem sunt criminum, plerumque infitiatione de-
fenduntur. nam et de pecuniis repetundis, quae maxi-
mae sunt, neganda fere sunt omnia, et de ambitu raro
illud datur, ut possis liberalitatem atque benignitatem
ab ambitu atque largitione seiungere. de sicariis, de
veneficiis, de peculatu infitiari necesse est. id est igitur
genus primum causarum in iudiciis ex controversia facti;
in deliberationibus plerumque ex futuri, raro ex instantis
aut facti. saepe etiam res non sit necne, sed qualis sit 106

quaeritur; ut cum L. Opimii causam defendebat apud
populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi
nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse
dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente
rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Gracchο
interroganti responderat iure caesum videri. iure autem
omnia defenduntur quae sunt eius generis, ut aut opor-
tuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut
107 casu facta esse videantur. iam quid vocetur quaeritur,
cum quo verbo quid appellandum sit contenditur; ut
mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa
contentio. pleraque enim de iis quae ab isto obicieban-
tur cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam
negabam, ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa
108 pendebat. atque in hoc genere causarum non nulli
praecipiunt ut verbum illud quod causam facit breviter
uterque definiat. quod mihi quidem perquam puerile vi-
deri solet. alia est enim, cum inter doctos homines de
iis ipsis rebus quae versantur in artibus disputatur,
verborum definitio, ut cum quaeritur quid sit ars, quid
sit lex, quid sit civitas. in quibus hoc praecipit ratio
et doctrina, ut vis eius rei quam definias sic exprimatur,
109 ut neque absit quicquam neque supersit. quod quidem
in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere co-
natus sum; nam quantum uterque nostrum potuit, omni
copia dicendi dilatavit quid esset maiestatem minuere.
etenim definitio primum reprehenso verbo uno aut ad-
dito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde
genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene
puerilem; tum et in sensum et in mentem iudicis in-
trare non potest: ante enim praeterlabitur quam per-
cepta est.

26
110 Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur,
existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio,

in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia. nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur, cum ea verba quae desunt suggesta sunt, quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur; idque aut numquam diiudicari poterit aut ita diiudicabitur, ut referundis praeteritis verbis id scriptum, quodcumque defendemus, suppleatur. ita fit ut unum genus in iis causis quae propter scriptum ambiguntur relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue. ambiguorum 111 autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur ii melius nosse qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum aut verba sint praetermissa. iterum autem peccant, cum 112 genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus qualis quaeque res sit disceptatur, seiungunt. nusquam enim tam quaeritur quale sit genus ipsum rei quam in scripto, quod totum a facti controversia separatum est. ita tria sunt omnino 113 genera quae in disceptationem et controversiam cadere possint: ‘quid fiat factum futurumve sit’ aut ‘quale sit’ aut ‘quo modo nominetur’. nam id quidem quod quidam Graeci adiungunt, ‘rectene factum sit,’ totum in eo est ‘quale sit’. sed iam ad institutum revertar meum. 27

Cum igitur accepta causa et genere cognito rem 114 tractare coepi, nihil prius constituo quam quid sit illud, quo mihi sit referunda omnis illa oratio, quae sit propria quaestionis et iudicii. deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram aut eorum quos defendimus, alterum est adcommo-

quaeritur; ut cum L. Opimii causam defendebat apud populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri. iure autem omnia defenduntur quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut
107 casu facta esse videantur. iam quid vocetur quaeritur, cum quo verbo quid appellandum sit contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio. pleraque enim de iis quae ab isto obiciebantur cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam negabam, ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa
108 pendebat. atque in hoc genere causarum non nulli praecipiunt ut verbum illud quod causam facit breviter uterque definiat. quod mihi quidem perquam puerile videri solet. alia est enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus quae versantur in artibus disputatur, verborum definitio, ut cum quaeritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. in quibus hoc praecipit ratio et doctrina, ut vis eius rei quam definias sic exprimatur,
109 ut neque absit quicquam neque supersit. quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus sum; nam quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit quid esset maiestatem minuere. etenim definitio primum reprehenso verbo uno aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem; tum et in sensum et in mentem iudicis intrare non potest: ante enim praeterlabitur quam percepta est.

26
110 Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio,

in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia. nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur, cum ea verba quae desunt suggesta sunt, quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur; idque aut numquam diiudicari poterit aut ita diiudicabitur, ut referundis praeteritis verbis id scriptum, quodcumque defendemus, suppleatur. ita fit ut unum genus in iis causis quae propter scriptum ambiguntur relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue. ambiguorum 111
autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur ii melius nosse qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum aut verba sint praetermissa. iterum autem peccant, cum 112
genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus qualis quaeque res sit disceptatur, seiungunt. nusquam enim tam quaeritur quale sit genus ipsum rei quam in scripto, quod totum a facti controversia separatum est. ita tria sunt omnino 113
genera quae in disceptationem et controversiam cadere possint: 'quid fiat factum futurumve sit' aut 'quale sit' aut 'quo modo nominetur'. nam id quidem quod quidam Graeci adiungunt, 'rectene factum sit,' totum in eo est 'quale sit'. sed iam ad institutum revertar meum. 27

Cum igitur accepta causa et genere cognito rem 114
tractare coepi, nihil prius constituo quam quid sit illud, quo mihi sit referunda omnis illa oratio, quae sit propria quaestionis et iudicii. deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram aut eorum quos defendimus, alterum est adcommo-

quaeritur; ut cum L. Opimii causam defendebat apud populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri. iure autem omnia defenduntur quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut
107 casu facta esse videantur. iam quid vocetur quaeritur, cum quo verbo quid appellandum sit contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio. pleraque enim de iis quae ab isto obiciebantur cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam negabam, ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa
108 pendebat. atque in hoc genere causarum non nulli praecipiunt ut verbum illud quod causam facit breviter uterque definiat. quod mihi quidem perquam puerile videri solet. alia est enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus quae versantur in artibus disputatur, verborum definitio, ut cum quaeritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. in quibus hoc praecipit ratio et doctrina, ut vis eius rei quam definias sic exprimatur,
109 ut neque absit quicquam neque supersit. quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus sum; nam quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit quid esset maiestatem minuere. etenim definitio primum reprehenso verbo uno aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem; tum et in sensum et in mentem iudicis intrare non potest: ante enim praeterlabitur quam percepta est.

26
110 Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio,

in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia.
nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat,
genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur,
cum ea verba quae desunt suggesta sunt, quibus ad-
ditis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse;
ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novum
genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur;
idque aut numquam diiudicari poterit aut ita diiudica-
bitur, ut referundis praeteritis verbis id scriptum, quod-
cumque defendemus, suppleatur. ita fit ut unum genus
in iis causis quae propter scriptum ambiguntur relin-
quatur, si est scriptum aliquid ambigue. ambiguorum 111
autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur ii
melius nosse qui dialectici appellantur, hi autem nostri
ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud est
frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel
scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum
aut verba sint praetermissa. iterum autem peccant, cum 112
genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione ver-
satur, ab illis causis, in quibus qualis quaeque res sit
disceptatur, seiungunt. nusquam enim tam quaeritur
quale sit genus ipsum rei quam in scripto, quod totum
a facti controversia separatum est. ita tria sunt omnino 113
genera quae in disceptationem et controversiam cadere
possint: ‘quid fiat factum futurumve sit’ aut ‘quale sit’
aut ‘quo modo nominetur’. nam id quidem quod qui-
dam Graeci adiungunt, ‘rectene factum sit,’ totum in eo
est ‘quale sit’. sed iam ad institutum revertar meum. 27

Cum igitur accepta causa et genere cognito rem 114
tractare coepi, nihil prius constituo quam quid sit illud,
quo mihi sit referunda omnis illa oratio, quae sit pro-
pria quaestionis et iudicii. deinde illa duo diligentissime
considero, quorum alterum commendationem habet nos-
tram aut eorum quos defendimus, alterum est adcommo-

quaeritur; ut cum L. Opimii causam defendebat apud populum audiente me C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri. iure autem omnia defenduntur quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut
107 casu facta esse videantur. iam quid vocetur quaeritur, cum quo verbo quid appellandum sit contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio. pleraque enim de iis quae ab isto obiciebantur cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam negabam, ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa
108 pendebat. atque in hoc genere causarum non nulli praecipiunt ut verbum illud quod causam facit breviter uterque definiat. quod mihi quidem perquam puerile videri solet. alia est enim, cum inter doctos homines de iis ipsis rebus quae versantur in artibus disputatur, verborum definitio, ut cum quaeritur quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. in quibus hoc praecipit ratio et doctrina, ut vis eius rei quam definias sic exprimatur,
109 ut neque absit quicquam neque supersit. quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus sum; nam quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit quid esset maiestatem minuere. etenim definitio primum reprehenso verbo uno aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem; tum et in sensum et in mentem iudicis intrare non potest: ante enim praeterlabitur quam percepta est.

26
110 Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio,

in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia.
nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat,
genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur,
cum ea verba quae desunt suggesta sunt, quibus ad-
ditis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse;
ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novum
genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur;
idque aut numquam diiudicari poterit aut ita diiudica-
bitur, ut referundis praeteritis verbis id scriptum, quod-
cumque defendemus, suppleatur. ita fit ut unum genus
in iis causis quae propter scriptum ambiguntur relin-
quatur, si est scriptum aliquid ambigue. ambiguorum 111
autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur ii
melius nosse qui dialectici appellantur, hi autem nostri
ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud est
frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel
scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum
aut verba sint praetermissa. iterum autem peccant, cum 112
genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione ver-
satur, ab illis causis, in quibus qualis quaeque res sit
disceptatur, seiungunt. nusquam enim tam quaeritur
quale sit genus ipsum rei quam in scripto, quod totum
a facti controversia separatum est. ita tria sunt omnino 113
genera quae in disceptationem et controversiam cadere
possint: 'quid fiat factum futurumve sit' aut 'quale sit'
aut 'quo modo nominetur'. nam id quidem quod qui-
dam Graeci adiungunt, 'rectene factum sit,' totum in eo
est 'quale sit'. sed iam ad institutum revertar meum. 27

Cum igitur accepta causa et genere cognito rem 114
tractare coepi, nihil prius constituo quam quid sit illud,
quo mihi sit referunda omnis illa oratio, quae sit pro-
pria quaestionis et iudicii. deinde illa duo diligentissime
considero, quorum alterum commendationem habet nos-
tram aut eorum quos defendimus, alterum est adcommo-

datum ad eorum animos apud quos dicimus ad id quod
115 volumus commovendos. ita omnis ratio dicendi tribus
ad persuadendum rebus est nixa: ut probemus vera esse
quae defendimus, ut conciliemus eos nobis qui audiunt,
ut animos eorum ad quemcumque causa postulabit mo-
116 tum vocemus. ad probandum autem duplex est oratori
subiecta materies: una rerum earum quae non excogi-
tantur ab oratore, sed in re positae ratione tractantur,
ut tabulae testimonia pacta conventa quaestiones leges
senatus consulta res iudicatae decreta responsa reliqua,
si quae sunt quae non ab oratore pariuntur, sed ad
oratorem a causa atque a reis deferuntur. altera est
quae tota in disputatione et in argumentatione oratoris
117 conlocata est. ita in superiore genere de tractandis
argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitan-
dum est. atque isti quidem qui docent, cum causas
in plura genera secuerunt, singulis generibus argumen-
torum copiam suggerunt. quod etiamsi ad instituendos
adulescentulos magis aptum est, ut, simulac posita causa
sit, habeant quo se referant, unde statim expedita pos-
sint argumenta depromere, tamen et tardi ingenii est
rivulos consectari, fontis rerum non videre, et iam aeta-
tis est ususque nostri a capite quod velimus arcessere
et unde omnia manent videre.

118 Et primum genus illud earum rerum quae ad ora-
torem deferuntur meditatum nobis in perpetuum ad
omnem usum similium rerum esse debebit. nam et pro
tabulis et contra tabulas et pro testibus et contra testis
et pro quaestionibus et contra quaestiones et item de
ceteris rebus eiusdem generis vel separatim dicere so-
lemus de genere universo vel definite de singulis tem-
poribus hominibus causis. quos quidem locos — vobis
hoc, Cotta et Sulpici, dico — multa commentatione at-
que meditatione paratos atque expeditos habere debetis.

longum est enim nunc me explicare qua ratione aut 119
confirmare aut infirmare testes tabulas quaestiones oportеat. haec sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae; artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus
ornentur. itemque illa quae sunt alterius generis, quae 120
tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis inlustrem perpolitamque desiderant. itaque cum haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quo modo dicamus: alterum quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene mediocris, quid dicendum sit videre. alterum est in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea quae dicenda sunt ornate
copiose varieque dicere. qua re illam partem superio- 28 121
rem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo quo minus perpoliam atque conficiam — quantum consequar, vos iudicabitis —: quibus ex locis ad eas tris res quae ad fidem faciendam solae valent ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur. [haec sunt enim tria]. ea vero quem ad modum inlustrentur, praesto est qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. namque ego, Catule — dicam enim non reverens 122
adsentandi suspicionem — neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror neque Graecum neque Latinum, quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim. itaque si quid est in me — quod iam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis — ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit orator quod non in memoria mea penitus insederit. itaque ego is qui sum, quantuscumque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus sine ulla dubitatione sic statuo

et iudico, neminem omnium tot et tanta quanta sint
123 in Crasso habuisse ornamenta dicendi. quam ob rem,
si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor,
iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem quem nunc
fingo, ut institui, crearo aluero confirmaro, tradam eum
Crasso et vestiendum et ornandum.'

124 Tum Crassus 'tu vero' inquit 'Antoni, perge ut
instituisti. neque enim est boni neque liberalis parentis,
quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et or-
nare, praesertim cum te locupletem esse negare non
possis. quod enim ornamentum, quae vis, qui animus,
quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda
non dubitavit excitare reum consularem et eius dilori-
care tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis im-
peratoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio,
cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non
dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravis-
simis verbis multos saepe impetus populi non iniustos
esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re
publica seditiones saepe esse factas, ut cum reges essent
exacti, ut cum tribunicia potestas constituta; illam Nor-
bani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio,
qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse et iure
125 esse conflatam? potuit hic locus tam anceps, tam in-
auditus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredi-
bili vi ac facultate dicendi tractari? quid ego de Cn.
Mallii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de
aliis innumerabilibus? in quibus non hoc maxime eni-
tuit quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare,
sed haec ipsa quae nunc ad me delegare vis — ea
29 126 semper in te eximia et praestantia fuerunt.' tum Catu-
lus 'ego vero' inquit 'in vobis hoc maxime admirari so-
leo, quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi sitis,
ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a

natura denegatum neque a doctrina non delatum esse videatur. qua re, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices, neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius quam a Crasso dici maluisse.' hic Crassus 'quin tu' inquit 'Antoni, 127 omittis ista quae proposuisti, quae nemo horum desiderat: quibus ex locis ea quae dicenda sunt in causis reperiantur. quae quamquam a te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata: illa deprome nobis unde adferas, quae saepissime tractas semperque divinitus.'

'Depromam equidem' inquit 'et, quo facilius id a 128 te exigam quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. meae totius in dicendo rationis et istius ipsius facultatis, quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi: una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. harum trium 129 partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat. nam hoc necesse est, ut is qui nobis causam adiudicaturus sit aut inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defensionis argumentis adducatur aut animi permotione cogatur. sed quoniam illa pars in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est videtur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur et pauca dicemus. pauca enim sunt quae usu iam tractata et animo quasi notata habere videamur. ac tibi sapienter monenti, [L.] Crasse, liben- **30** 130 ter adsentiemur ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus, aperiamus autem capita ea unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. neque enim, quotiens verbum aliquod est scribendum nobis, totiens eius verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quotiens causa

dicenda est, totiens ad eius causae seposita argumenta
revolvi nos oportet, sed habere certos locos qui, ut lit-
terae ad verbum scribendum, sic illi ad causam expli-
131 candam statim occurrant. sed hi loci ei demum oratori
prodesse possunt, qui est versatus in rerum vel usu,
quem aetas denique adfert, vel auditione et cogitatione,
quae studio et diligentia praecurrit aetatem. nam si tu
mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis
acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntian-
dum expeditum: si erit idem in consuetudine civitatis,
in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus
civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt
illi ex quibus argumenta promuntur. subacto mihi in-
genio opus est, ut agro non semel arato, sed novato et
iterato, quo meliores fetus possit et grandiores edere.
subactio autem est usus auditio lectio litterae.

132 Ac primum naturam causae videat, quae numquam
latet, factumne sit quaeratur an quale sit an quod no-
men habeat. quo perspecto statim occurrit naturali qua-
dam prudentia, non his subductionibus quas isti docent,
quid faciat causam, id est quo sublato controversia stare
non possit; deinde quid veniat in iudicium. quod isti
sic iubent quaerere: interfecit Opimius Gracchum. quid
facit causam? quod rei publicae causa, cum ex senatus
consulto ad arma vocasset. hoc tolle, causa non erit.
at id ipsum negat contra leges licuisse Decius. veniet
igitur in iudicium licueritne ex senatus consulto servan-
dae rei publicae causa. perspicua sunt haec quidem et
in volgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et
ab accusatore et a defensore argumenta ad id quod in
31 133 iudicium venit spectantia debent adferri. atque hic illud
videndum est, in quo summus est error istorum magi-
strorum, ad quos liberos nostros mittimus — non quo
hoc quidem ad dicendum magno opere pertineat, sed

tamen ut videatis quale sit genus hoc eorum qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitum! —: constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum. unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur; alterum, quod personis certis et temporibus definiatur — ignari omnis controversias ad universi generis vim et naturam referri! nam 134 in ea ipsa causa de qua ante dixi nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii; de ipso enim universo genere infinita quaestio est, num poena videatur esse adficiendus qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interemerit, cum id per leges non liceret. nulla denique est causa in qua id quod in iudicium venit reorum personis ac non generum ipsorum universa dubitatione quaeratur. quin etiam in iis ipsis 135 ubi de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges [P.] Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et ad naturam universam: quod sumptuosus, de luxurie; quod alieni appetens, de avaritia; quod seditiosus, de turbulentis et malis civibus; quod a multis arguitur, de genere testium; contraque, quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communis rerum et generum summas revolventur. atque haec forsitan homini non omnia quae 136 sunt in natura rerum celeriter animo comprehendenti permulta videantur, quae veniant in iudicium tum cum de facto quaeratur; sed tamen criminum multitudo est et defensionum, non locorum infinita.

Quae vero, cum de facto non ambigitur, quaerun- 32 137 tur qualia sint, ea si ex reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura, si ex rebus, valde et modica et inlustria. nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotienscumque is quem pater patratus dediderit receptus non erit, totiens causa nova nascetur; sin illa contro-

versia causam facit, videaturne ei quem pater patratus
dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse, nihil
ad artem dicendi nec ad argumenta defensionis Mancini
138 nomen pertinet. ac si quid adfert praeterea hominis
aut dignitas aut indignitas, extra quaestionem est et ea
tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem
referatur necesse est. haec ego non eo consilio disputo,
ut homines eruditos redarguam; quamquam reprehen-
dendi sunt qui in genere definiendo istas causas discri-
139 bunt in personis et in temporibus positas esse. nam
etsi incurrunt tempora et personae, tamen intellegendum
est non ex iis, sed ex genere quaestionis pendere cau-
sas. sed hoc nihil ad me; nullum enim nobis certamen
cum istis esse debet. tantum satis est intellegi, ne hoc
quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine
hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera
rerum discernerent eaque paulo subtilius explicarent.
140 verum hoc, ut dixi, nihil ad me; illud ad me ac multo
etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici: quo
modo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est
multitudo causarum. est enim infinita, si in personis
ponitur: quot homines, tot causae. sin ad generum
universas quaestiones referuntur, ita modicae et paucae
sunt, ut eas omnis diligentes et memores et sobrii ora-
tores percursas animo et prope dicam decantatas habere
debeant. nisi forte existimatis a M' Curio causam di-
dicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam ob
rem postumo non nato Curium tamen heredem Co-
141 ponii esse oporteret. nihil ad copiam argumentorum neque
ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii per-
tinuit: in genere erat universo rei negotiique, non in
tempore ac nominibus omnis quaestio. cum scriptum
ita sit SI MIHI FILIUS GENITUR ISQUE PRIUS MORITUR et
cetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES, si natus filius non sit,

videaturne [is] qui filio mortuo institutus heres sit heres esse: perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina, sed rationem dicendi et argumentorum fontis desiderat. in quo etiam isti nos iuris consulti 33 142 impediunt a discendoque deterrent. video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri quid alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in hominibus, non in re consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse: ut, quod homines innumerabiles essent, debilitati munere cognoscendo voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus.

Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet discripta generatim. est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, se ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coacturum et ad artem facilem redacturum.' 'et quidem' 143 inquit Catulus 'haudquaquam id est difficile Crasso, qui et quod disci potuit de iure didicit et quod iis qui eum docuerunt defuit ipse adferet, ut quae sint in iure vel apte discribere vel ornate inlustrare possit.' 'ergo ista' inquit Antonius 'tum a Crasso discemus, cum se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, soliumque contulerit.' 'iam id quidem saepe' inquit Catulus 'ex eo audivi, cum 144 diceret sibi certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas, quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam se spoliatam putabit.' 'nam hercle' inquit Antonius 'si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et ceterorum beatorum otio concedamus.' adrisit hic Crassus leniter et 'pertexe modo' 145 inquit 'Antoni, quod exorsus es. me tamen ista oscitans

sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem
vindicabit.'

34 'Huius quidem loci quem modo sum exorsus hic
est finis' inquit Antonius: 'quoniam intellegeretur non
in hominum innumerabilibus personis neque in infinita
temporum varietate, sed in generum causis atque naturis
omnia sita esse quae in dubium vocarentur, genera
autem esse definita non solum numero, sed etiam pau-
citate: ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset
generis, studiosi qui essent dicendi omnibus locis discrip-
tam instructam ornatamque comprehenderent, rebus dico
146 et sententiis. ea vi sua verba parient, quae semper sa-
tis ornata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt,
ut ea res ipsa peperisse videatur. ac si verum quaeritis,
quod mihi quidem videatur — nihil enim aliud adfir-
mare possum nisi sententiam et opinionem meam —
hoc instrumentum causarum et generum universorum in
forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad
nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argu-
menta eruamus. quae quidem omnibus, qui ea medio-
criter modo considerarint, studio adhibito et usu per-
tractata esse possunt; sed tamen animus referendus est
ad ea capita et ad illos quos saepe iam appellavi locos,
ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur.
147 atque hoc totum est sive artis sive animadversionis sive
consuetudinis nosse regiones, intra quas venere et per-
vestiges quod quaeras. ubi eum locum omnem cogita-
tione saepseris, si modo usu rerum percallueris, nihil te
effugiet atque omne quod erit in re occurret atque in-
35 cidet. et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint:
acumen, deinde ratio — quam licet, si volumus, appel-
lemus artem — tertium diligentia, non possum equidem
non ingenio primas concedere, sed tamen ipsum inge-
148 nium diligentia etiam ex tarditate incitat — diligentia,

inquam, quae cum omnibus in rebus tum in causis defendendis plurimum valet. haec praecipue colenda est nobis, haec semper adhibenda, haec nihil est quod non adsequatur. causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium attente audiamus atque ut eius non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, voltus denique perspiciamus omnis, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est — id tamen 149
dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est —; deinde ut in iis locis quos proponam paulo post pervolvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut his rebus adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem, ut viris, *diligentia est.* inter ingenium quidem et diligentiam perpaulum loci re- 150
liquum est arti. ars demonstrat tantum ubi quaeras, atque ubi sit illud quod studeas invenire; reliqua sunt in cura attentione animi cogitatione vigilantia adsiduitate labore; complectar uno verbo quo saepe iam sum usus, diligentia, qua una virtute [omnes] virtutes reliquae continentur. nam orationis quidem copia videmus 151
ut abundent philosophi, qui, ut opinor — sed tu haec, Catule, melius — nulla dant praecepta dicendi nec idcirco minus, quaecumque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose et abundanter loquantur.'

Tum Catulus 'est' inquit 'ut dicis, Antoni, ut ple- 36 152
rique philosophi nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum tamen quid de quaque re dicant. sed Aristoteles, is quem ego maxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti *via* non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc orationem qua in causis utimur inveniretur. a quo quidem homine iam dudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris

vestigia sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi magis veri simile videtur; plus enim te operae Graecis dedisse rebus video quam putaramus.'
153 tum ille 'verum' inquit 'ex me audies, Catule. semper ego existimavi iucundiorem et probabiliorem huic populo oratorem fore qui primum quam minimam artificii alicuius, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret. atque ego idem existimavi pecudis esse, non hominis, cum tantas res Graeci susciperent profiterentur agerent seque et videndi res obscurissimas et bene vivendi et copiose dicendi rationem daturos hominibus pollicerentur, non admovere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos civis auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum et procul quid narrarent attendere. itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa
37 154 gustavi.' 'valde hercule' inquit Catulus 'timide tamquam ad aliquem libidinis scopulum sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam haec civitas aspernata numquam est. nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum cum erat in hac gente magna illa Graecia — ex quo etiam quidam Numam Pompilium regem nostrum fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pythagoras; quo etiam maior vir habendus est, cum illam sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis ante cognovit quam eam Graeci natam esse senserunt — et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores aut auctoritate graviores aut humanitate politiores P. Africano C. Laelio L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Graecia palam semper
155 habuerunt. atque ego hoc ex iis saepe audivi, cum dicerent pergratum Atheniensis et sibi fecisse et multis principibus civitatis, quod, cum ad senatum legatos de suis rebus maximis mitterent, tris illius aetatis nobilis-

simos philosophos misissent, Carneadem et Critolaum et
Diogenem; itaque eos, dum Romae essent, et a se et
ab aliis frequenter auditos. quos tu cum haberes auc-
tores, Antoni, miror cur philosophiae sicut Zethus ille
Pacuvianus prope bellum indixeris.' 'minime' inquit An- 156
tonius 'ac sic decrevi philosophari potius ut Neoptolemus
apud Ennium "paucis: nam omnino haud placet." sed
tamen haec est mea sententia, quam videbar expo-
suisse: ego ista studia non improbo, moderata modo
sint; opinionem istorum studiorum et suspicionem arti-
ficii apud eos qui res iudicent oratori adversariam esse
arbitror; imminuit enim et oratoris auctoritatem et ora-
tionis fidem. sed, ut eo revocetur unde huc declinavit **38** 157
oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Ro-
mam venisse dixisti, videsne Diogenem eum fuisse, qui
diceret artem se tradere bene disserendi et vera ac falsa
diiudicandi, quam verbo Graeco διαλεκτικὴν appellaret?
in hac arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum
quo modo verum inveniatur, sed tantum ēst quo modo
iudicetur. nam et omne quod eloquimur sic, ut id aut 158
esse dicamus aut non esse, et, si simpliciter dictum sit,
suscipiunt dialectici, ut iudicent verumne sit an falsum,
et, si coniuncte sit elatum et adiuncta sint alia, iudicant
rectene adiuncta sint et verane summa sit unius cuius-
que rationis, et ad extremum ipsi se compungunt suis
acuminibus et multa quaerendo reperiunt non modo ea
quae iam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus
ante exorsa et potius detexta prope retexantur. hic nos 159
igitur Stoicus iste nihil adiuvat, quoniam quem ad mo-
dum inveniam quid dicam non docet. atque idem etiam
impedit, quod et multa reperit quae negat ullo modo
posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liquidum,
non fusum ac profluens, sed exile aridum concisum at-
que minutum. quod si qui probabit, ita probabit, ut ora-

tori tamen aptum non esse fateatur. haec enim nostra oratio multitudinis est auribus adcommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda quae non aurificis statera, sed populari quadam trutina exa-
160 minantur. qua re istam artem totam dimittimus, quae in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem [simul] cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro studio prodesse potuisse. erat enim ab isto Aristotele, a cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. atque hunc inter Aristotelem, cuius et illum legi librum in quo exposuit dicendi artis omnium superiorum et illos in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis qua rerum omnium vim naturamque viderat haec quoque aspexit quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant; illi autem qui hoc solum colendum ducebant habitarunt in hac una ratione tractanda — non eadem prudentia qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque maiore.
161 Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et varietas perquam esset optanda nobis; qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit quam non probarit, nullam oppugnavit quam non everterit. sed hoc maius est quiddam quam ab iis qui haec tradunt et docent postulandum sit.

39
162 Ego autem, si quem nunc rudem plane institui ad dicendum velim, his potius tradam adsiduis uno opere eandem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnis tenuissimas particulas atque omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os inserant. sin sit is qui et doctrina mihi liberaliter institutus et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse videatur, illuc eum rapiam ubi non seclusa aliqua acula teneatur, sed

unde universum flumen erumpat; qui illi sedes et quasi
domicilia omnium argumentorum commonstret et ea bre-
viter inlustret verbisque definiat. quid enim est in quo 163
haereat qui viderit omne, quod sumatur in oratione aut
ad probandum aut ad refellendum, aut ex sua sumi
vi atque natura aut adsumi foris? ex sua vi, cum aut
res quae sit tota quaeratur aut pars eius aut vocabulum
quod habeat aut quippiam rem illam quod attingat; ex-
trinsecus autem, cum ea quae sunt foris neque [in]hae-
rent in rei natura conliguntur. si res tota quaeritur, 164
definitione universa vis explicanda est sic: 'si maiestas
est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit qui
exercitum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum
qui id fecisset populi Romani potestati tradidit.' sin pars, 165
partitione hoc modo: 'aut senatui parendum de salute
rei publicae fuit aut aliud consilium instituendum aut
sua sponte faciendum; aliud consilium, superbum; suum,
adrogans; utendum igitur fuit consilio senatus.' si ex
vocabulo, ut Carbo: 'si consul est qui consulit patriae,
quid aliud fecit Opimius?' sin ab eo quod rem attingit, 166
plures sunt argumentorum sedes ac loci. nam et con-
iuncta quaeremus et genera et partis generibus subiectas
et similitudines et dissimilitudines et contraria et con-
sequentia et consentanea et quasi praecurrentia et re-
pugnantia et causas rerum vestigabimus et ea quae
ex causis orta sint et maiora paria minora quaeremus.
ex coniunctis sic argumenta ducuntur: 'si pietati summa 40 167
tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum
tam pie lugere videatis.' ex genere autem: 'si magistra-
tus in populi Romani esse potestate debent, quid Nor-
banum accusas, cuius tribunatus voluntati paruit civita-
tis?' ex parte autem ea quae est subiecta generi: 'si 168
omnes qui rei publicae consulunt cari nobis esse debent,
certe in primis imperatores, quorum consiliis virtute pe-

riculis retinemus et nostram salutem et imperii dignita-
tem.’ ex similitudine autem: ‘si ferae partus suos dili-
gunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debe-
169 mus?’ at ex dissimilitudine: ‘si barbarorum est in diem
vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare de-
bent.’ atque utroque in genere et similitudinis et dis-
similitudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis
aut eventis et fictae narrationes saepe ponendae. iam
ex contrario: ‘si Gracchus nefarie, praeclare Opimius.’
170 ex consequentibus: ‘si et ferro interfectus ille et tu ini-
micus eius cum gladio cruento comprehensus in illo ipso
loco et nemo praeter te ibi visus est et causa nemini
et tu semper audax, quid est quod de facinore dubitare
possimus?’ ex consentaneis et ex praecurrentibus et ex
repugnantibus, ut olim Crassus adulescens: ‘non si Opi-
mium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem pu-
tabunt: simulasse te et aliquid quaesisse perspicuum est,
quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti,
quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in
171 tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissedisti.’ ex
causis autem rerum sic: ‘avaritiam si tollere voltis, ma-
ter eius est tollenda, luxuries.’ ex iis autem quae sunt
orta de causis: ‘si aerarii copiis et ad belli adiumenta
et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus.’
172 maiora autem et minora et paria comparabimus sic: ex
maiore: ‘si bona existimatio divitiis praestat et pecunia
tanto opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda!’
ex minore:

‘hic párvae consuetúdinis
causa húius mortem tám fert familiáriter:
quid si ípse amasset? quíd hic mihi faciét patri?’

ex pari: ‘est eiusdem et eripere [et] contra rem publicam
173 et largiri pecunias.’ foris autem adsumuntur ea quae non
sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec: ‘hoc verum

est; dixit enim Q. Lutatius. hoc falsum est; habita
enim quaestio est. hoc sequi necesse est; recita enim
tabulas.' de quo genere toto paulo ante dixi.

Haec ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta 41 174
sunt. ut enim si aurum cui, quod esset multifariam de-
fossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa
et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ipse sibi
foderet et id quod vellet parvo labore, nullo errore, in-
veniret: sic has ego argumentorum notavi notas quae-
rentique demonstravi ubi sint; reliqua cura et cogitatione
eruuntur. quod autem argumentorum genus cuique cau- 175
sarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae
praescribere, sed est mediocris ingenii iudicare. neque
enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi expli-
cemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi
quaedam monita tradamus. his igitur locis in mente et
cogitatione defixis et in omni re ad dicendum posita
excitatis nihil erit quod oratorem effugere possit, non
modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo
genere dicendi. si vero adsequetur ut talis videatur, 176
qualem se videri velit, et animos eorum ita adficiat
apud quos aget, ut eos quocumque velit vel trahere vel
rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicendum re-
quiret. iam illud videmus nequaquam satis esse, repe-
rire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. tractatio 177
autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui
audiat aut defetigetur similitudinis satietate. proponi
oportet quid adferas et qua re ita sit ostendere; [et] ex
isdem illis locis interdum concludere, relinquere alias alioque
transire; saepe non proponere ac ratione ipsa adferenda quid
proponendum fuerit declarare; si cui quid simile dicas, prius
ut simile confirmes, deinde quod agitur adiungas; inter-
puncta argumentorum plerumque occulas, ne quis ea nume-
rare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

42 178 Haec ut et properans et apud doctos et semidoctus
ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus.
nihil est enim in dicendo, Catule, maius quam ut faveat
oratori is qui audiet, utique ipse sic moveatur, ut im-
petu quodam animi et perturbatione magis quam iudicio
aut consilio regatur. plura enim multo homines iudicant
odio aut amore aut cupiditate aut iracundia aut dolore
aut laetitia aut spe aut timore aut errore aut aliqua per-
motione mentis quam veritate aut praescripto aut iuris
179 norma aliqua aut iudicii formula aut legibus. qua re,
nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.'

'Paulum' inquit Catulus 'etiam nunc deesse videtur
iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante ex-
plicandum quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere.'
'quidnam?' inquit. 'qui ordo tibi placeat' inquit Catulus
'et quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi sem-
180 per deus videri soles.' 'vide quam sim' inquit 'deus in
isto genere, Catule: non hercule mihi nisi admonito ve-
nisset in mentem! ut possis existimare me in ea, in
quibus non numquam aliquid efficere videor, usu solere
in dicendo vel casu potius incurrere. ac res quidem
ista, quam ego, quia non noram, sic tamquam ignotum
hominem praeteribam, tantum potest in dicendo, ut ad
vincendum nulla plus possit; sed tamen mihi videris
ante tempus a me rationem ordinis et disponendarum
181 rerum requisisse. nam si ego omnem vim oratoris in
argumentis et in re ipsa per se comprobanda posuissem,
tempus esset iam de ordine argumentorum et de conlo-
catione aliquid dicere; sed cum tria sint a me proposita,
de uno dictum: cum de duobus reliquis dixero, tum
erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

43 182 Valet igitur multum ad vincendum probari mores
et instituta et facta et vitam eorum qui agent causas
et eorum pro quibus, et item improbari adversariorum,

animosque eorum apud quos agetur conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem tum erga illum pro quo dicet orator. conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. sed haec adiuvant in oratore: lenitas vocis, voltus pudor[is significatio], verborum comitas; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. facilitatis liberalitatis mansuetudinis pietatis grati animi non appetentis non avidi signa proferre perutile est; eaque omnia quae proborum demissorum non acrium non pertinacium non litigiosorum non acerborum sunt valde benevolentiam conciliant abalienantque ab iis in quibus haec non sunt. itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda. sed genus hoc totum orationis 183 in iis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione. non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida summissa lenis, quae maxime commendat reos. reos autem appello non eos modo qui arguuntur, sed omnis quorum de re disceptatur; sic enim olim loquebantur. horum igitur exprimere mores oratione iustos 184 integros religiosos timidos perferentis iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. genere enim quodam sententiarum et genere verborum, adhibita etiam actione leni facilitatemque significanti efficitur ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur.

huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, quae 44 185 alio quodam genere mentis iudicum permovet impellitque ut aut oderint aut diligant aut invideant aut salvum

velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur aut poenire velint aut ad eos motus deducantur, si qui finitimi sunt et propinqui his ac talibus animi permotio-
186 nibus. atque illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi adferant ad causam iudices, ad id quod utilitas oratoris feret adcommodatam. facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare quam commovere languentem. sin id aut non erit aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis et natura corporis cognoscenda est, sic equidem cum adgredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer quam sagacissime possim quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facil-
187 lime posse videantur. si se dant et, ut ante dixi, sua sponte quo impellimus inclinant atque propendent, accipio quod datur et ad id unde aliquis flatus ostenditur vela do. sin est integer quietusque iudex, plus est operis; sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante natura. sed tantam vim habet illa quae recte a bono poëta dicta est "flexanima atque ómnium regína rerum orátio," ut non modo inclinantem excipere aut stantem inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem ut im-
45 188 perator fortis ac bonus capere possit. haec sunt illa quae me ludens Crassus modo flagitabat, cum a me divinitus tractari solere diceret et in causa M' Aquilii Gaique Norbani non nullisque aliis quasi praeclare acta laudaret. quae mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in causis, horrere soleo. tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis voltu gestu digito denique isto tuo significari solet; tantum est flumen gravissimorum opti-

morumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae, tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse ardere videaris.

Neque fieri potest ut doleat is qui audit, ut oderit, 189
ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur. quodsi fictus aliqui dolor suscipiendus esset et si in eius modi genere orationis nihil esset nisi falsum atque imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda. nunc ego quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat nescio; de me autem causa nulla est cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar. non mehercule umquam apud iudices aut dolorem aut misericordiam aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin ipse in commovendis iudicibus iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer. neque est enim facile perficere ut irasca- 190
tur ei cui tu velis iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei signa doloris tui verbis sententiis voce voltu conlacrimatione denique ostenderis. ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae nisi admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et ardens accesserit. ac ne hoc forte magnum ac mirabile esse 46 191
videatur, hominem totiens irasci, totiens dolere, totiens omni motu animi concitari, praesertim in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum atque eorum locorum quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. ipsa enim natura orationis eius, quae

suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem
ipsum magis etiam quam quemquam eorum qui audiunt
192 permovet. et ne hoc in causis, in iudiciis, in amicorum
periclis, in concursu hominum, in civitate, in foro acci-
dere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri
existimatio — nam id esset levius; quamquam, cum
professus sis te id posse facere quod pauci, ne id qui-
dem neglegendum est; sed alia sunt maiora multo, fides
officium diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum
alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri
193 boni volumus haberi, existimare non possumus — sed,
ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid po-
test esse tam fictum quam versus, quam scaena, quam
fabulae? tamen in hoc genere saepe ipse vidi ut ex
persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur
† spondalli illa dicentis:

> ségregare abs te aúsu's aut sine íllo Salamina íngredi?
> néque paternum aspéctum es veritus?

numquam illum ‘aspectum’ dicebat quin mihi Telamo
iratus furere luctu filii videretur. at idem inflexa ad
miserabilem sonum voce:

> quom aétate exacta índigem
> líberum lacerásti orbasti extínxti; neque fratrís necis
> néque eius gnati párvi, qui tibi ín tutelam est tráditus —

flens ac lugens dicere videbatur. quae si ille his-
trio, cotidie cum ageret, tamen [recte] agere sine do-
lore non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo
leni animo ac remisso fuisse? fieri nullo modo potuit.
194 saepe enim audivi poëtam bonum neminem — id quod
a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt
— sine inflammatione animorum existere posse et sine
47 quodam adflatu quasi furoris. qua re nolite existimare
me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus
velim imitari atque adumbrare dicendo neque actor sim

alienae personae, sed auctor meae, cum mihi M' Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa peroranda fecerim sine magno dolore fecisse. quem enim 195
ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum adflictum debilitatum maerentem in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere quam misericordia sum ipse captus. sensi equidem tum magno opere moveri iudices, cum excitavi maestum ac sordidatum senem et cum ista feci quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. cum C. 196
Marius maerorem orationis meae praesens ac sedens multum lacrimis suis adiuvaret cumque ego illum crebro appellans conlegam ei suum commendarem atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrimis, non sine dolore magno miseratio omniumque deorum et hominum et civium et sociorum imploratio. quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor afuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam inridenda fuisset oratio mea. quam ob rem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis. quam- 197
quam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali meo tantum incendium non oratione solum, sed etiam multo magis vi et dolore et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? habueras enim tu omnia in causa superiora: vim fugam lapidationem crudelitatem tribuniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in iudicium vocabas; deinde principem et senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum e templo L. Cottam

et T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo
48 198 poterat negare. accedebat ut haec tu adulescens pro
re publica queri summa cum dignitate existimarere;
ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum
civem et in hominis consularis calamitate crudelem posse
defendere. erant optimi cives iudices, bonorum virorum
plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia dare-
tur excusationis, quod tamen eum defenderem qui mihi
sodalis fuisset. hic ego quid dicam me artem aliquam
adhibuisse? quid fecerim narrabo; si placuerit, vos meam
199 defensionem in aliquo artis loco reponetis. omnium se-
ditionum genera vitia pericula conlegi eamque orationem
ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repe-
tivi conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes molestae
semper seditiones fuissent, iustas tamen fuisse non nul-
las et prope necessarias. tum illa quae modo Crassus
commemorabat egi: neque reges ex hac civitate exigi
neque tribunos plebis creari neque plebiscitis totiens
consularem potestatem minui neque provocationem, pa-
tronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Ro-
mano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac si
illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo,
si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in ne-
fario crimine atque in fraude capitali esse ponendum.
quodsi umquam populo Romano concessum esset ut iure
incitatus videretur, id quod docebam saepe esse con-
cessum, nullam illa causa iustiorem fuisse. tum omnem
orationem traduxi et converti in increpandam Caepionis
fugam, in deplorandum interitum exercitus. sic et eorum
dolorem qui lugebant suos oratione refricabam et animos
equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa age-
batur, ad Q. Caepionis odium, a quo erant ipsi propter
49 200 iudicia abalienati, renovabam. quod ubi sensi me in
possessionem iudicii ac defensionis meae constitisse,

quod et populi benevolentiam mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam, et iudicum animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteram, tum admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere; nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse quam si, is qui saepe alienissimis a me, sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem. petebam a iudicibus ut illud aetati 201
meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent, concederent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro me ipso deprecatum. sic in illa omni defensione atque causa quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi; his duabus partibus orationis, quarum altera commendationem habet, altera concitationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. ita magis adfectis animis iudicum quam doctis tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.'
hic Sulpicius 'vere hercle' inquit 'Antoni, ista comme- 50 202
moras. nam ego nihil umquam vidi quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa causa. cum enim, quem ad modum dixisti, tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum

principium, di immortales, fuit! qui timor, quae dubitatio, quanta haesitatio tractusque verborum! ut tu illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti: te pro homine pernecessario quaestore dicere tuo! quam
203 tibi primum munisti ad te audiendum viam. ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer nisi ut homines tibi civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti — nihildum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente — ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam neque eam iniustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. deinde qui locus a te praetermissus est in Caepionem? ut tu illa omnia odio invidia misericordia miscuisti! neque haec solum in defensione, sed etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum po-
204 puli confugiendo refutasti. quae cum abs te modo commemorarentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam demonstrationem defensionum tuarum [abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non mediocrem puto.' 'atqui, si ita placet' inquit 'trademus etiam quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare solemus. docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur teneremus.

51
205 Equidem primum considerare soleo postuletne causa. nam neque parvis in rebus adhibendae sunt hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea quae non
206 possint commoveri. iam quoniam haec fere maxime sunt in iudicum animis aut quicumque illi erunt apud quos agemus oratione molienda, amor odium iracundia

invidia misericordia spes laetitia timor molestia: sentimus
amorem conciliari, si id videare, quod sit utile ipsis
apud quos agas, defendere, aut si pro bonis viris aut
certe pro iis qui illis boni atque utiles sint laborare.
namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis
defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes
utilitatis futurae quam praeteriti beneficii commemoratio.
enitendum est ut ostendas in ea re quam defendas aut 207
dignitatem inesse aut utilitatem, eumque cui concilies
hunc amorem significes nihil ad utilitatem suam rettu-
lisse ac nihil omnino fecisse causa sua. invidetur enim
commodis hominum ipsorum, studiis autem eorum cete-
ris commodandi favetur. videndumque hoc loco est 208
ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem at-
que gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre
videamur. atque eisdem his ex locis et in alios odium
struere discemus et a nobis ac nostris demovere; eadem-
que haec genera sunt tractanda in iracundia vel exci-
tanda vel sedanda. nam si, quod ipsis qui audiunt
perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium
creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos quos
minime quisque debuerit aut in rem publicam, tum ex-
citatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae
aut odii non dissimilis offensio. item timor incutitur 209
aut ex ipsorum periculis aut ex communibus: interior
est ille proprius; sed hic quoque communis ad eandem
similitudinem est perducendus. par atque una ratio est 52
spei laetitiae molestiae; sed haud sciam an acerrimus
longe sit omnium motus invidiae nec minus virium opus
sit in ea comprimenda quam in excitanda. invident
autem homines maxime paribus aut inferioribus, cum se
relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam
superioribus invidetur saepe vehementer et eo magis,
si intolerantius se iactant et aequabilitatem communis

iuris praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt. quae si inflammanda sunt, maxime dicendum est non esse virtute parta, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta illa merita, quanta insolentia hominis quantumque
210 fastidium. ad sedandum autem, magno illa labore, magnis periculis esse parta nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse conlata: quae si quam gloriam peperisse videantur, tamenetsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari totamque abicere atque deponere. omninoque perficiendum est — quoniam plerique sunt invidi maximeque hoc est commune vitium et perpetuum; invidetur autem praestanti florentique fortunae — ut haec opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta
211 [esse] videatur. iam misericordia movetur, si is qui audit adduci potest ut illa quae de altero deplorentur ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium crebro ad se ipsum revertatur; et cum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum adflicta et prostrata virtus maxime luctuosa est. et ut illa altera pars orationis quae probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri lenis, ut saepe iam dixi, atque summissa, sic haec quae suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni
53 212 ratione flectendos intenta ac vehemens esse debet. sed est quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. nam et ex illa lenitate, qua conciliamur iis qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non numquam animi aliquid inflandum est illi lenitati; neque est ulla temperatior oratio quam illa in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate con-

ditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et con-
tentione firmatur. in utroque autem genere dicendi, et 213
illo in quo vis atque contentio quaeritur et hoc quod
ad vitam et mores adcommodatur, et principia tarda
[sunt] et exitus tamen spissi et producti esse debent.
nam neque adsiliendum statim est ad genus illud ora-
tionis — abest enim totum a causa, et homines prius
illud ipsum quod proprium sui iudicii est audire deside-
rant — nec cum in eam rationem ingressus sis, cele-
riter discedendum est. non enim, sicut argumentum, 214
simul atque positum est, adripitur alterumque et tertium
poscitur, item misericordiam aut invidiam aut iracundiam,
simul atque intuleris, possis commovere. argumentum
ratio ipsa confirmat, quae, simul atque emissum est, ad-
haerescit; illud autem genus orationis non cognitionem
iudicis, sed magis perturbationem requirit, quam con-
sequi nisi multa et varia et copiosa oratione et simili
contentione actionis nemo potest. qua re qui aut bre- 215
viter aut summisse dicunt docere iudicem possunt, com-
movere non possunt; in quo sunt omnia. iam illud per-
spicuum est omnium rerum in contrarias partis facultatem
ex isdem suppeditari locis. sed argumento resistendum
est aut iis quae comprobandi eius causa sumuntur re-
prehendendis aut demonstrando id quod concludere illi
velint non effici ex propositis nec esse consequens; aut,
si ita non refellas, adferendum est in contrariam partem
quod sit aut gravius aut aeque grave. illa autem quae 216
aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehe-
menter aguntur contrariis commotionibus auferenda sunt,
ut odio benevolentia, [ut] misericordia invidia tollatur.

Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus 54
et facetiae; quae, etiamsi alia omnia tradi arte possunt,
naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant.
in quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis;

quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam esse artem salis aut, si qua est, eam tu potissimum nos do-
217 cere.' 'ego vero' inquit 'omni de re facilius puto esse ab homine non inurbano quam de ipsis facetiis disputari. itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem 'de ridiculis', non nullam in spem veneram posse me ex iis aliquid discere. inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum — nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt —, sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque tradere sic insulsi extiterunt, ut nihil aliud eorum
218 nisi ipsa insulsitas rideatur. qua re mihi quidem nullo modo videtur doctrina ista res posse tradi. etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve, illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata est. leve nomen habet utraque res! quippe; leve enim
219 est totum hoc risum movere. verum tamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi. sed cum in illo genere perpetuae festivitatis ars non desideretur — natura enim fingit homines et creat imitatores et narratores facetos adiuvante et voltu et voce et ipso genere sermonis — tum vero in hoc altero dicacitatis quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum emissum haerere debeat quam cogitari po-
220 tuisse videatur? quid enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, cum a Philippo interrogatus quid latraret 'furem se videre' respondit? quid in omni oratione Crassus vel apud centumviros contra Scaevolam vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? nam id quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum. non enim fere quisquam reperietur praeter hunc in utroque genere leporis excellens: et illo quod in perpetuitate sermonis et hoc quod in

celeritate atque dicto est. nam haec perpetua contra 221
Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate
quadam et ioco; dicta illa brevia non habuit. parcebat
enim adversarii dignitati, in quo ipse conservabat suam;
quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum,
habere hominum rationem et temporum et ea quae oc-
currant, cum salsissime dici possunt, tenere. itaque non
nulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpre-
tantur. dicere enim aiunt Ennium 'flammam a sapiente 222
facilius ore in ardente opprimi quam bona dicta teneat';
haec scilicet bona dicta quae salsa sint; nam ea 'dicta'
appellantur proprio iam nomine. sed ut in Scaevola 55
continuit ea Crassus atque in illo altero genere, in quo
nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam dispu-
tationemque lusit, sic in Bruto, quem oderat et quem
dignum contumelia iudicabat, utroque genere pugnavit.
quam multa de balneis quas nuper ille vendiderat, quam 223
multa de amisso patrimonio dixit! atque illa brevia —
cum ille diceret 'se sine causa sudare', 'minime mirum'
inquit 'modo enim existi de balneis' — innumerabilia
fuerunt, sed non minus iucunda illa perpetua. cum
enim Brutus duo lectores excitasset et alteri de colonia
Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri
de lege Servilia, et cum contraria inter sese de re pu-
blica capita contulisset, noster hic facetissime tris patris
Bruti de iure civili libellos tribus legendos dedit. ex 224
libro primo: 'forte evenit ut in Privernati essemus.'
'Brute, testificatur pater se tibi Privernatem fundum re-
liquisse.' deinde ex libro secundo: 'in Albano eramus
ego et Marcus filius.' 'sapiens videlicet homo cum pri-
mis nostrae civitatis norat hunc gurgitem: metuebat ne,
cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur.'
tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit — tot
enim, ut audivi Scaevolam dicere, sunt veri Bruti libri

— ‘in Tiburti forte adsedimus ego et Marcus filius.’ ‘ubi sunt hi fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? quod nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librum composuisset et se etiam in balneis lotum cum filio scriptum reliquisset.’
225 quis est igitur qui non fateatur hoc lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum quam illis tragoediis, quas egit idem, cum casu in eadem causa efferretur anus Iunia? pro di immortales, quae fuit illa, quanta vis! quam inexpectata, quam repentina! cum coniectis oculis, gestu omni et imminenti, summa gravitate et celeritate verborum ‘Brute, quid sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis omnibus quorum imagines duci vides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere?
226 patrimonione augendo? at id non est nobilitatis. sed fac esse, nihil superest; lubidines totum dissupaverunt. an iuri civili? est paternum. sed dicet te, cum aedes venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi paternum recepisse. an rei militari? qui numquam castra videris! an eloquentiae? quae neque est in te et, quicquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne
56 227 conlocandis quidem tibi locum ullum reliquisti.’ sed haec tragica atque divina; faceta autem et urbana innumerabilia vel ex una contione meministis. nec enim maior contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra conlegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior.

Qua re tibi, Antoni, utrumque adsentior, et mul-

tum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo
modo posse tradi. illud quidem admiror, te nobis in
eo genere tribuisse tantum et non huius rei quoque
palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse.' tum Antonius 228
'ego vero ita fecissem' inquit 'nisi interdum in hoc Crasso
paulum inviderem. nam esse quamvis facetum atque
salsum non nimis est per se ipsum invidendum; sed
cum omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium
gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti
contigit uni, mihi vix ferendum videbatur.' hic cum 229
adrisisset ipse Crassus, 'ac tamen' inquit Antonius 'cum
artem esse facetiarum, Iuli, negares, aperuisti quiddam
quod praecipiendum videretur. haberi enim dixisti ra-
tionem oportere hominum rei temporis, ne quid iocus
de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso
observari solet. sed hoc praeceptum praetermittendarum
est facetiarum, cum iis nihil opus sit. nos autem quo
modo utamur, cum opus sit, quaerimus, ut in adversa-
rium et maxime, si eius stultitia poterit agitari, in te-
stem stultum cupidum levem, si facile homines audituri
videbuntur. omnino probabiliora sunt quae lacessiti di- 230
cimus quam quae priores. nam et ingenii celeritas
maior est quae apparet in respondendo, et humanitatis
est responsio. videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus
lacessiti; ut in ipsa ista contione nihil fere dictum est
ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod
non provocatus responderit. erat autem tanta in Domi-
tio gravitas, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo
obiectum, lepore magis elevandum quam contentione
frangendum videretur.'

Tum Sulpicius 'quid igitur? patiemur' inquit 'Cae- 57 231
sarem, qui quamquam Crasso facetias concedit, tamen
multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare
nobis totum genus hoc iocandi quale sit et unde duca-

tur, praesertim cum tantam vim et utilitatem salis et
urbanitatis esse fateatur?' 'quid, si' inquit Iulius 'ad-
232 sentior Antonio dicenti nullam esse artem salis?' hic
cum Sulpicius reticuisset, 'quasi vero' inquit Crassus
'horum ipsorum de quibus Antonius iam diu loquitur
ars ulla sit! observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum
rerum quae in dicendo valent; quae si eloquentis facere
posset, quis esset non eloquens? quis enim haec non
vel facile vel certe aliquo modo posset ediscere? sed
ego in his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse
arbitror, non ut ad reperiendum quod dicamus arte du-
camur, sed ut ea quae natura, quae studio, quae exer-
citatione consequimur aut recta esse confidamus aut
prava intellegamus, cum quo referenda sint didicerimus.
233 qua re, Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi
videtur, disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias,
ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc
tali coetu atque in tam adcurato sermone praeterita esse
videatur.' 'ego vero' inquit ille 'quoniam conlectam a
conviva, Crasse, exigis, non committam ut, si defugerim,
tibi causam aliquam recusandi dem. quamquam soleo
saepe mirari eorum impudentiam qui agunt in scaena
gestum inspectante Roscio; quis enim sese commovere
potest cuius ille vitia non videat? sic ego nunc, Crasso
audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, ut
aiunt, oratorem eum, quem cum Catulus nuper audisset,
234 'fenum alios' aiebat 'esse oportere'. tum ille 'iocaba-
tur' inquit 'Catulus, praesertim cum ita dicat ipse, ut
ambrosia alendus esse videatur. verum te, Caesar,
audiamus, ut Antonii reliqua videamus.' et Antonius
'perpauca mihi quidem restant' inquit 'sed tamen defes-
sus iam labore atque itinere disputationis meae requie-
scam in Caesaris sermone quasi in aliquo peropportuno
58 deversorio.' 'atqui' inquit Iulius 'non nimis liberale

hospitium meum dices; nam te in viam, simulac per-
paulum gustaris, extrudam et eiciam.

Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere 235
quid sentiam perbreviter exponam. de risu quinque
sunt quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde
sit; tertium, sitne oratoris risum velle movere; quartum,
quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. atque
illud primum — quid sit ipse risus, quo pacto concite-
tur, ubi sit, quo modo existat atque ita repente erumpat,
ut eum cupientes tenere nequeamus, et quo modo simul
latera os venas oculos voltum occupet — viderit Demo-
critus; neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, et,
si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod
ne ipsi illi quidem scirent qui pollicerentur. locus 236
autem et regio quasi ridiculi — nam id proxime quae-
ritur — turpitudine et deformitate quadam continetur.
haec enim ridentur vel sola vel maxime, quae notant
et designant turpitudinem aliquam non turpiter. est
autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris
movere risum: vel quod ipsa hilaritas benevolentiam
conciliat ei per quem excitata est; vel quod admirantur
omnes acumen, uno saepe in verbo positum, maxime
respondentis, non numquam etiam lacessentis; vel quod
frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod
deterret, quod refutat; vel quod ipsum oratorem politum
esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum,
maxime[que] quod tristitiam ac severitatem mitigat ac
relaxat odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non
facile est, ioco risuque dissolvit. quatenus autem sint 237
ridicula tractanda oratori perquam diligenter videndum
est — [id] quod in quarto loco quaerendi posueramus.
nam nec insignis improbitas et scelere iuncta nec rursus
miseria insignis agitata ridetur: facinerosos maiore qua-
dam vi quam ridiculi volnerari volunt; miseros inludi

nolunt, nisi se forte iactant. parcendum autem maxime
est caritati hominum, ne temere in eos dicas qui dili-
59 238 guntur. haec igitur adhibenda est primum in iocando
moderatio. itaque ea facillime luduntur, quae neque
odio magno neque misericordia maxima digna sunt.
quam ob rem materies omnis ridiculorum est in iis vi-
tiis, quae sunt in vita hominum neque carorum neque
calamitosorum neque eorum qui ob facinus ad supplicium
239 rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur. est
etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella mate-
ries ad iocandum; sed quaerimus idem quod in ceteris
rebus maxime quaerendum est, quatenus. in quo non
modo illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si
[quid] perridicule possis, vitandum est oratori utrumque,
ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. quae cuius modi
sint facilius iam intellegemus, cum ad ipsa ridiculorum
genera venerimus.

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum
240 re tractatur, alterum dicto. re, si quando quid tamquam
aliqua fabella narratur; ut olim tu, Crasse, in Memmium
'comedisse eum lacertum Largii', cum esset cum eo
Tarracinae de amicula rixatus: salsa tota ac tamen a
te ipso ficta narratio. addidisti clausulam tota Tarra-
cina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras
LLLMM. cum quaereres id quid esset, senem tibi
quendam oppidanum dixisse: 'lacerat lacertum Largi
241 mordax Memmius.' perspicitis genus hoc quam sit fa-
cetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas vere
quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis
aspergendum, sive fingas. est autem haec huius generis
virtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius de quo
narres, ut sermo, ut voltus omnes exprimantur, ut iis
242 qui audiunt tum geri illa fierique videantur. in re est
item ridiculum quod ex quadam depravata imitatione

sumi solet; ut idem Crassus: ‘per tuam nobilitatem, per vestram familiam!’ quid aliud fuit in quo contio rideret nisi illa voltus et vocis imitatio? ‘per tuas statuas!’ vero cum dixit et extento bracchio paulum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis: ‘tibi ego, Antipho, has sero, inquit; senium est, cum audio.’ atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. mimorum est enim ethologorum, si nimia est, imitatio, sicut obscenitas. orator surripiat oportet imitationem, ut is qui audiet cogitet plura quam videat; praestet idem ingenuitatem et ruborem suum verborum turpitudine et rerum obscenitate vitanda. ergo haec duo genera 60 243
sunt eius ridiculi quod in re positum est; quae sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores et ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua quales sint intellegantur aut imitatione breviter iniecta in aliquo insigni ad inridendum vitio reperiantur. in dicto autem ridiculum est id, quod verbi aut senten- 244
tiae quodam acumine movetur. sed ut in illo superiore genere vel narrationis vel imitationis vitanda est mimorum ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magno opere fugienda est. qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum Granium aut Vargulam amicum meum? non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem nemo dicacior. hoc, opinor, primum, ne, quotienscumque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. pusillus testis processit. ‘licet’ inquit ‘rogare?’ 245
Philippus. tum quaesitor properans ‘modo breviter.’ hic ille ‘non accusabis: perpusillum rogabo.’ ridicule; sed sedebat iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile ridiculum. ergo haec quae cadere possunt

in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso ge-
246 nere scurrilia. ut iste qui se volt dicacem et mehercule
est, Appius — sed non numquam in hoc vitium scur-
rile delabitur —: ‘cenabo’ inquit ‘apud te’ huic lusco
familiari meo C. Sextio: ‘uni enim locum esse video.’
est hoc scurrile [quidem], et quod sine causa lacessivit
et tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. ea,
quia meditata putantur esse, minus ridentur. illud
egregium Sextii et ex tempore: ‘manus lava’ inquit ‘et
247 cena.’ temporis igitur ratio et ipsius dicacitatis mode-
ratio et temperantia et raritas dictorum distinguet ora-
torem a scurra, et quod nos cum causa dicimus, non
ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi to-
tum diem et sine causa. quid enim est Vargula adse-
cutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum M. suo
fratre complexus esset: ‘puer, abige muscas?’ risum
quaesivit, qui est mea sententia vel tenuissimus ingenii
fructus. tempus igitur dicendi prudentia et gravitate
moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus!
sed domina natura est.

61
248 Nunc exponamus genera ipsa summatim quae ri-
sum maxime moveant. haec igitur sit prima partitio:
quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in verbo
facetias; maxime autem homines delectari, si quando
risus coniuncte re verboque moveatur. sed hoc memen-
tote, quoscumque locos attingam unde ridicula ducantur,
ex isdem locis fere etiam gravis sententias posse duci.
tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severisque,
iocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur; velut
isdem verbis et laudare frugi servum possimus et, si
est nequam, iocari. ridiculum est illud Neronianum ve-
tus in furace servo: ‘solum esse cui domi nihil sit nec
obsignatum nec obclusum’; quod idem in bono servo
249 dici solet. sed hoc isdem etiam verbis; ex isdem autem

locis omnia nascuntur. nam quod Sp. Carvilio gra-
viter claudicanti ex volnere ob rem publicam accepto
et ob eam causam verecundanti in publicum prodire
mater dixit 'quin prodis, mi Spuri? quotienscumque
gradum facies, totiens tibi tuarum virtutum veniet in
mentem', praeclarum et grave est; quod Calvino Glau-
cia claudicanti 'ubi est vetus illud: num claudicat? at
hic clodicat!' hoc ridiculum est. et utrumque ex eo
quod in claudicatione animadverti potuit est ductum.
'quid hoc Naevio ignavius?' severe Scipio; at in male
olentem 'video me a te circumveniri' subridicule Philip-
pus. at utrumque genus continet verbi ad litteram im-
mutati similitudo. ex ambiguo dicta vel argutissima 250
putantur, sed non semper in ioco, saepe etiam in gra-
vitate versantur. Africano illi superiori coronam sibi
in convivio ad caput adcommodanti, cum ea saepius
rumperetur, P. Licinius Varus 'noli mirari' inquit 'si non
convenit; caput enim magnum est' laudabile et hone-
stum; at ex eodem genere est 'calvus satis est, quod
dicit parum'. ne multa: nullum genus est ioci quo non
ex eodem severa et gravia sumantur. atque hoc etiam 251
animadvertendum est, non esse omnia ridicula faceta.
quid enim potest esse tam ridiculum quam sannio est?
sed ore voltu imitandis motibus voce denique corpore
ridetur ipso. salsum hunc possum dicere atque ita, non
ut eius modi oratorem esse velim, sed ut mimum. qua 62
re primum genus hoc, quod risum vel maxime movet,
non est nostrum: morosum superstitiosum suspiciosum
gloriosum stultum. naturae ridentur ipsae; quas per-
sonas agitare solemus, non sustinere. alterum genus est 252
in imitatione, admodum ridiculum; sed nobis tantum
licet furtim *uti*, si quando, et cursim; aliter enim mi-
nime est liberale. tertium, oris depravatio, non digna
nobis. quartum, obscenitas, non solum non foro digna,

sed vix convivio liberorum. detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in verbo. nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

253 Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo posita, non in re. sed non saepe magnum risum movent; magis ut belle et litterate dicta laudantur; ut in illum Titium: qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra noctu frangere putaretur gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum 'bracchium fregisse' diceret. ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit.

254 ut tuus amicus, Crasse, Granius 'non esse sextantis'. et, si quaeritis, is qui appellatur dicax hoc genere maxime excellet; sed risus movent alia maiores. ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud atque ceteri accipiant posse ducere; sed admirationem magis quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

63 255 Quae genera percurram equidem. sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud expectamus, aliud dicitur. hic nobismet ipsis noster error risum movet. quodsi admixtum est etiam ambiguum, fit salsius; ut apud Novium videtur esse misericors ille qui iudicatum duci videt, percontatur ita: 'quánti addictus?' 'mílle nummûm.' si addidisset tantummodo 'ducas licet,' esset illud genus ridiculi praeter expectationem; sed quia addidit 'níl addo, ducás licet,' addito ambiguo [altero] genere ridiculi fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus. hoc tum est venustissimum, cum in altercatione adripitur

ab adversario verbum et ex eo, ut a Catulo in Philip-
pum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. sed 256
cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina
quaedam subtilior, attendere et aucupari verba oportebit;
in quo, ut ea quae sint frigidiora vitemus — est enim
cavendum ne arcessitum dictum putetur — permulta
tamen acute dicemus. alterum genus est quod habet
parvam verbi immutationem, quod in littera positum
Graeci vocant *παρονομασίαν*; ut 'Nobiliorem mobiliorem'
Cato; aut, ut idem, cum cuidam dixisset 'eamus deam-
bulatum' et ille 'quid opus fuit de?' 'immo vero' inquit
'quid opus fuit te?' aut eiusdem responsio illa 'si tu
et adversus et aversus impudicus es.' etiam interpretatio 257
nominis habet acumen, cum ad ridiculum convertas
quam ob rem ita quis vocetur; ut ego nuper: Nummium
divisorem, ut Neoptolemum ad Troiam, sic illum in
campo Martio nomen invenisse. atque haec omnia verbo 64
continentur. saepe etiam versus facete interponitur,
vel ut est vel paululum immutatus, aut aliqua pars ver-
sus; ut Statii a Scauro stomachante — ex quo sunt
non nulli qui tuam legem de civitate natam, Crasse,
dicant —:

s't, tacete, quíd hoc clamoris? quíbus nec mater néc pater,
tánta confidéntia? auferte ístam enim supérbiam.

nam in Coelio sane etiam ad causam utile fuit tuum
illud, Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret
testis et haberet filium delicatiorem, abeunte iam elate
illo,

sentín' senem esse táctum trigintá minis?

in hoc genus coiciuntur proverbia; ut illud Scipionis, 258
cum Asellus omnis se provincias stipendia merentem
peragrasse gloriaretur: 'agas asellum' et cetera. qua
re ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt reti-
nere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita

259 ducantur. est etiam in verbo positum non insulsum
genus ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam, rem
accipere videare. ex quo uno genere totus est Tutor,
mimus vetus, oppido ridiculus. sed abeo a mimis; tan-
tum genus huius ridiculi insigni aliqua et nota re notari
volo. est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse,
nuper ei qui te rogasset num tibi molestus esset futurus,
si ad te bene ante lucem venisset: 'tu vero' inquisti
'molestus non eris.' 'iubebis igitur te' inquit 'suscitari?'
260 et tu 'certe negaram te molestum futurum.' ex eodem
hoc vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum [M.]
Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Acidinum
consulem praecoque dixisset 'dic de L. Manlio:' 'virum
bonum' inquit 'egregiumque civem esse arbitror.' ridi-
cule etiam illud L. [Porcius] Nasica censori Catoni; cum
ille 'ex tui animi sententia tu uxorem habes?' 'non her-
cule' inquit 'ex mei animi sententia.' haec aut frigida
sunt aut tum salsa, cum aliud est expectatum. natura
enim nos, ut ante dixi, noster delectat error; ex quo,
65 261 cum quasi decepti sumus expectatione, ridemus. in
verbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione
ducuntur aut ex unius verbi translatione aut ex inver-
sione verborum. ex immutatione, ut olim Rusca cum
legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius 'dic mihi'
inquit 'M. Pinari: num, si contra te dixero, mihi male
dicturus es, ut ceteris fecisti?' 'ut sementem feceris, ita
262 metes' inquit. ex translatione autem, ut cum Scipio ille
maior, Corinthiis statuam pollicentibus eo loco ubi
aliorum essent imperatorum, 'turmalis' dixit 'displicere'.
invertuntur autem verba, ut: Crassus apud M. Perper-
nam iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra
Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut
nostis; qui cum interpellaret odiose, 'audiamus' inquit
'pulchellum puerum' Crassus. cum esset adrisum, 'non

potui mihi' inquit Lamia 'formam ipse fingere, ingenium potui.' tum hic 'audiamus' inquit 'disertum'; multo etiam adrisum est vehementius. sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis sic in facetiis — dixi enim dudum rationem aliam esse ioci, aliam severitatis, gravium autem et iocorum unam esse materiam — ornant igitur in 263 primis orationem verba relata contrarie. quod idem genus est saepe etiam facetum; ut Servius ille Galba, cum iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiaris suos et dixisset Libo 'quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis?' 'cum tu' inquit 'de cubiculo alieno.' a quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello 'villam in Tiburti habes, cortem in Palatio.'

Ac verborum quidem genera quae essent faceta 66 264 dixisse me puto. rerum plura sunt eaque magis, ut dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis. exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea quae videantur et veri similia, quod est proprium narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia. cuius exemplum, ut brevissimum, sit sane illud quod ante posui, Crassi de Memmio. et ad hoc genus ascribamus etiam narrationes apologorum. trahi- 265 tur etiam aliquid ex historia; ut, cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, 'multos' inquit Antonius 'possum tuos Aiaces Oileos nominare.' est etiam ex similitudine, quae aut conlationem habet aut tamquam imaginem. conlationem: ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenuitate Magii redargueret, 'erras' inquit 'Scaure; ego enim Magium non conservasse dico, sed, tamquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse.' ut illud M. Cicero senex, huius viri optimi nostri familiaris pater, 'nostros homines similes esse Surorum venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita esse ne-

266 quissimum.’ valde autem ridentur etiam imagines quae
fere in deformitatem aut in aliquod vitium corporis du-
cuntur cum similitudine turpioris; ut meum illud in
Helvium Manciam: ‘iam ostendam cuius modi sis’; cum
ille ‘ostende, quaeso,’ demonstravi digito pictum Gallum
in Mariano scuto Cimbrico sub Novis, distortum eiecta
lingua buccis fluentibus; risus est commotus: nihil tam
Manciae simile visum est. ut cum Tito Pinario mentum
in dicendo intorquenti: ‘tum ut diceret si quid vellet,
267 si nucem fregisset.’ etiam illa quae minuendi aut au-
gendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur;
velut tu, Crasse, in contione: ‘ita sibi ipsum magnum
videri Memmium, ut in forum descendens caput ad for-
nicem Fabi[an]um demitteret.’ ex quo genere etiam
illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacha-
retur cum C. Metello, dixisse dicitur: ‘si quintum pareret
268 mater eius, asinum fuisse parituram.’ arguta etiam si-
gnificatio est, cum parva re et saepe verbo res obscura
et latens inlustratur; ut cum C. Fabricio P. Cornelius,
homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie
fortis et bonus imperator, gratias ageret quod se homo
inimicus consulem fecisset bello praesertim magno et
gravi, ‘nihil est quod mihi gratias agas’ inquit ‘si ma-
lui compilari quam venire’. ut Asello Africanus obicienti
lustrum illud infelix ‘noli’ inquit ‘mirari; is enim qui
te ex aerariis exemit lustrum condidit et taurum immo-
lavit.’ [tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrin-
xisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.]

67 269 Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur
ac sentias, non illo genere de quo ante dixi, cum con-
traria dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere
orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare; ut
noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C.
Gracchi capite erat aurum repensum, roganti ut se in

Asiam praefectum duceret 'quid tibi vis' inquit 'insane?
tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc con-
firmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas
pecunias esse venturum.' in hoc genere Fannius in an- 270
nalibus suis Africanum hunc Aemilianum *egregium* dicit
fuisse et eum Graeco verbo appellat εἴρωνα; sed, uti
ferunt qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac
ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omni-
bus praestitisse. genus est perelegans et cum gravitate
salsum cumque oratoriis dictionibus tum urbanis sermo-
nibus adcommodatum. et hercule omnia haec quae a 271
me de facetiis disputantur non maiora forensium actio-
num quam omnium sermonum condimenta sunt. nam
sicut quod apud Catonem est — qui multa rettulit, ex
quibus a me exempli causa nonnulla ponuntur — per
mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere 'P. Mum-
mium cuivis tempori hominem esse': sic profecto se res
habet, nullum ut sit vitae tempus in quo non deceat
leporem humanitatemque versari. sed redeo ad cetera.
est huic finitimum dissimulationi, cum honesto verbo 272
vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu
movebat eum centurionem qui in Pauli pugna non ad-
fuerat, cum ille se custodiae causa diceret in castris
remansisse quaereretque cur ab eo notaretur, 'non amo'
inquit 'nimium diligentis.' acutum etiam illud est, cum 273
ex alterius oratione aliud excipias atque ille volt; ut
Salinatori Maximus, cum Tarento amisso arcem tamen
Livius retinuisset multaque ex ea proelia praeclara fe-
cisset, cum aliquot post annis Maximus id oppidum re-
cepisset rogaretque eum Salinator ut meminisset opera
sua se Tarentum recepisse, 'quidni' inquit 'meminerim?
numquam enim recepissem, nisi tu perdidisses.' sunt 274
etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula,
non solum mimis perapposita, sed etiam quodam modo nobis:

homo fátuus,
postquám rem habere coépit, est emórtuus.

et

quid ést tibi ista múlier? uxor. símilis me dius fídius.

et

quámdiu ad aquas fúit, numquam est emórtuus.

68 genus hoc levius et, ut dixi, mimicum; sed habet non numquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid; ut tibi, Antoni, Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, 'aliquando' inquit 'tibi tuum negotium
275 agere licebit.' valde haec ridentur et hercule omnia quae a prudentibus [quasi] per dissimulationem [non intellegendi] subabsurde salseque dicuntur. ex quo genere est etiam non videri intellegere quod intellegas; ut Pontidius 'qualem existimas qui in adulterio deprehenditur?' 'tardum!' ut ego qui in dilectu Metello, cum excusationem oculorum a me non acciperet et dixisset 'tu igitur nihil vides?' 'ego vero' inquam 'a porta Es-
276 quilina video villam tuam.' ut illud Nasicae: qui cum ad poëtam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset 'domi non esse', Nasica sensit illam domini iussu dixisse et illum intus esse. paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius et eum a ianua quaereret, exclamat Nasica 'domi non esse'. tum Ennius 'quid? ego non cognosco vocem' inquit 'tuam?' hic Nasica 'homo es impudens: ego cum te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?'

277 Est bellum illud quoque, ex quo is qui dixit irridetur in eo ipso genere quo dixit; ut cum Q. Opimius consularis, qui adulescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior nec esset, dixisset 'quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu

et lana?' 'non pol' inquit 'audeo, nam me ad famosas vetuit mater accedere.'

Salsa sunt etiam quae habent suspicionem ridiculi 69 278
absconditam. quo in genere est illud Siculi: cui cum familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem suam suspendisse se de ficu, 'amabo te' inquit 'da mihi ex ista arbore quos seram surculos.' in eodem genere est quod Catulus dixit cuidam oratori malo: qui cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam adsedit, rogavit hunc videreturne misericordiam movisse: 'ac magnam quidem' inquit; 'neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.' me 279
quidem hercule etiam illa valde movent stomachosa et quasi submorosa ridicula — non cum a moroso dicuntur; tum enim non sal, sed natura ridetur. in quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium:

'quid ploras, pater?'
'mirum ni cantem? condemnatus sum.'

huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti; ut cum Cato percussus esset ab eo qui arcam ferebat, cum ille diceret 'cave,' rogavit 'num quid aliud ferret praeter arcam.' est etiam stultitiae salsa repre- 280
hensio; ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum, 'quaeso' inquit 'praetor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis.' movent illa etiam quae coniectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne; ut, cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litteras A. F. P. R. idque diceret esse 'actum fide P. Rutili,' Rutilius autem 'ante factum, post relatum,' C. Canius eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat neutrum

illis litteris declarari. ‘quid ergo?’ inquit Scaurus: ‘Aemilius fecit, plectitur Rutilius.’

70
281 Ridentur etiam discrepantia: ‘quid huic abest nisi res et virtus?’ bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis; ut cum obiurgavit Albium Granius, quod, cum eius tabulis quiddam ab Albucio probatum videretur, [et] valde absoluto Scaevola gauderet neque intellegeret
282 contra suas tabulas esse iudicatum. huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris; ut cum patrono malo, cum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: ‘perdam’ inquit ‘vocem, si id fecero’. ‘melius
283 est’ inquit ‘quam reum.’ bellum etiam est, cum quid cuique sit consentaneum dicitur; ut cum Scaurus non nullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii locupletis hominis bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius ‘vide’ inquit ‘Scaure,
284 mortuus rapitur, si potes esse possessor.’ sed ex his omnibus nihil magis ridetur quam quod est praeter expectationem. cuius innumerabilia sunt exempla, ut Appii maioris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis et de lege Thoria et premeretur Lucilius ab iis qui a pecore eius depasci agros publicos dicerent, ‘non est’ inquit ‘Lucili pecus illud; erratis’ — defendere Lucilium videbatur — ‘ego liberum puto esse: qua
285 libet pascitur.’ placet etiam mihi illud Scipionis illius qui Ti. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mucium iudicem tulisset, ‘eiero’ inquit ‘iniquus est;’ cum esset admurmuratum, ‘a’ inquit ‘P. C., non ego mihi illum iniquum eiero, verum omnibus.’ ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum laesisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset, ‘potest fieri’ inquit ‘Sile, ut is unde te audisse

dicis iratus dixerit.' adnuit Silus. 'potest etiam, ut tu
non recte intellexeris.' id quoque toto capite adnuit,
ut se Crasso daret. 'potest etiam fieri' inquit 'ut om-
nino quod te audisse dicis numquam audieris.' hoc ita
praeter expectationem accidit, ut testem omnium risus
obrueret. huius generis est plenus Novius. est iocus
eius familiaris 'sápiens si algebís, tremes' et alia per-
multa. saepe etiam facete concedas adversario id ipsum 71 286
quod tibi ille detrahit; ut C. Laelius, cum ei quidam
malo genere natus diceret indignum esse suis maioribus,
'at hercule' inquit 'tu tuis dignus.' saepe etiam senten-
tiose ridicula dicuntur; ut M. Cincius, quo die legem
de donis et muneribus tulit, cum C. Cento prodisset et
satis contumeliose 'quid fers, Cinciole?' quaesisset, 'ut
emas' inquit 'Gai, si uti velis.' saepe etiam salse quae 287
fieri non possunt optantur; ut M. Lepidus, cum ceteris
in campo exercentibus in herba ipse recubuisset, 'vellem
hoc esset' inquit 'laborare.' salsum est etiam quaeren-
tibus et quasi percontantibus lente respondere quod no-
lint; ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum
ademisset, amicique cum vociferarentur et quaererent
quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum
diceret, cum optimus colonus, parcissimus modestissimus
frugalissimus esset, 'me istorum' inquit 'nihil credere.'
conliguntur a Graecis alia non nulla, execrationes ad- 288
mirationes minationes. sed haec ipsa nimis mihi videor
multa in genera discripsisse. nam illa quae verbi ratione
et vi continentur certa fere ac definita sunt; quae ple-
rumque, ut ante dixi, laudari magis quam rideri solent.
haec autem quae sunt in re et in ipsa sententia parti- 289
bus sunt innumerabilia, generibus pauca. expectationibus
enim decipiendis et naturis aliorum inridendis, ipsorum
ridicule indicandis et similitudine turpioris et dissimula-
tione et subabsurda dicendo et stulta reprehendendo

risus moventur. itaque imbuendus est is qui iocose volet dicere quasi natura quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuiusque modi genus ridiculi voltus etiam adcommodetur; qui quidem quo severior est et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa quae dicuntur salsiora videri solent.

290 Sed iam tu, Antoni, qui hoc deversorio sermonis mei libenter adquieturum te esse dixisti, tamquam in Pomptinum deverteris, neque amoenum neque salubrem locum, censeo ut satis diu te putes requiesse et iter reliquum conficere pergas.' 'ego vero, atque hilare quidem a te acceptus' inquit 'et cum doctior per te tum etiam audacior factus iam ad iocandum. non enim vereor ne quis me in isto genere leviorem iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores et Africanos
291 Maximos Catones Lepidos protulisti. sed habetis ea quae voluistis ex me audire, de quibus quidem adcuratius dicendum et cogitandum fuit. nam cetera faciliora sunt atque ex iis quae dicta sunt reliqua nascuntur om-
72 nia. ego enim cum ad causam sum adgressus atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, cum et argumenta causae et eos locos quibus animi iudicum conciliantur et illos quibus permoventur vidi atque cognovi, tum constituo quid habeat causa quaeque boni, quid mali. nulla enim fere potest res in dicendi disceptationem aut controversiam vocari quae non habeat
292 utrumque, sed quantum habeat, id refert. mea autem ratio haec esse in dicendo solet, ut, boni quod habeat, id amplectar exornem exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream; a malo autem vitioque causae ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. et, si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod unum; sin autem in conciliatione aut in permotione causa est, ad

eam me potissimum partem quae maxime movere ani-
mos hominum potest confero. summa denique huius 293
generis haec est, ut, si in refellendo adversario firmior
esse oratio quam in confirmandis nostris rebus potest,
omnia in illum tela conferam; si nostra probari facilius
quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria
defensione et ad nostram conor deducere. duo denique 294
illa quae facillima videntur, quoniam quae difficiliora
sunt non possum, mihi pro meo iure sumo: unum, ut
molesto aut difficili argumento aut loco non numquam
omnino nihil respondeam. quod forsitan aliquis iure
inriserit; quis enim est qui id facere non possit? sed
tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate dis-
puto confiteorque me, si qua premat res vehementius,
ita cedere solere, ut non modo non abiecto, sed ne
reiecto quidem scuto fugere videar, sed adhibere quan-
dam in dicendo speciem atque pompam et pugnae simi-
lem fugam; consistere vero in meo praesidio sic, ut
non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse vi-
dear. alterum est illud quod ego maxime oratori ca- 295
vendum et providendum puto quodque me sollicitare
summe solet: non tam ut prosim causis elaborare soleo,
quam ut ne quid obsim; non quin enitendum sit in utro-
que, sed tamen multo est turpius oratori nocuisse videri
causae quam non profuisse. sed quid hoc loco vos inter 73
vos, Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis?’
‘minime’ inquit ille ‘sed Caesar de isto ipso quiddam
velle dicere videbatur.’ ‘me vero libente’ inquit Anto-
nius ‘dixerit sive refellendi causa sive quaerendi.’ tum 296
Iulius ‘ego mehercule’ inquit ‘Antoni, semper is fui qui
de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo mihi
videri tectissimum propriumque hoc esse laudis tuae,
nihil a te umquam esse dictum quod obesset ei pro quo
diceres. idque memoria teneo, cum mihi sermo cum

hoc Crasso multis audientibus esset institutus Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me cum ceteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum quod opus esset diceres, sed etiam quod non
297 opus esset non diceres. tum illum mihi respondere memini: cetera in te summe esse laudanda, illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum esset et noceret ei pro quo quisque diceret; qua re non sibi eum disertum qui id non faceret videri, sed improbum qui faceret. nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim qua re tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore maius esse
74 298 videatur.' 'dicam equidem, Caesar' inquit 'quid intellegam; sed et tu et vos hoc omnes' inquit 'mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singularis; cui quidem portenti simile esse visum est posse aliquem inveniri oratorem qui aliquid mali faceret dicendo obessetque ei quem defenderet.
299 facit enim de se coniecturam; cuius tanta vis ingenii est, ut neminem nisi consulto putet quod contra se ipsum sit dicere. sed ego non de praestanti quadam et eximia, sed prope de volgari et communi prudentia disputo. ut apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles. ad quem quidam doctus homo atque in primis eruditus accessisse dicitur eique artem memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse se traditurum; cum ille quaesisset quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet quam si meminisse docuisset.
300 videsne quae vis in homine acerrimi ingenii, quam po-

tens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intellegere possemus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse; cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius quod meminisse nollet quam quod semel audisset vidissetve meminisse. sed neque propter hoc Themistocli responsum memoriae nobis opera danda non est neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi neglegenda est. uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem. etenim per- 301
multa sunt in causis in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo inruas. saepe aliqui testis aut non laedit aut minus laedit, nisi lacessatur. orat reus, urgent advocati ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor, non obtempero, non satisfacio, neque tamen ullam adsequor laudem. homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris laudare possunt. hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, 302
si non levem testem laeseris! habet enim et voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pondus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi et saepe committunt. quo quidem mihi turpius videri nihil solet, quam cum ex oratoris dicto aliquo aut responso aut rogato sermo ille sequitur: 'occidit.' 'adversariumne?' 'immo vero' aiunt 'se et eum quem defendit.' hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse; 75 303
ego autem saepissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. quid, illud quod supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere ea quae valde causam meam premerent, cum id non faciunt alii versanturque in hostium castris ac sua praesidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adiumenta confirmant aut ea quae sanare nequeunt

304 exulcerant? quid, cum personarum quas defendunt ra-
tionem non habent, si quae sunt in iis invidiosa non
mitigant extenuando, sed laudando et efferendo invidio-
siora faciunt, quantum est in eo tandem mali? quid, si
in homines caros iudicibusque iucundos sine ulla prae-
munitione orationis acerbius et contumeliosius invehare,
305 nonne a te iudices abalienes? quid, si, quae vitia aut
incommoda sunt in aliquo iudice uno aut pluribus, ea
tu in adversariis exprobrando non intellegas te in iudi-
ces invehi, mediocre*ne* peccatum est? quid, si, cum pro
altero dicas, litem tuam facias aut laesus efferare ira-
cundia, causam relinquas, nihilne noceas? in quo ego,
non quo libenter male audiam, sed quia causam non
libenter relinquo, nimium patiens et lentus existimor;
ut cum te ipsum, Sulpici, obiurgabam, quod ministra-
torem peteres, non adversarium. ex quo etiam illud
adsequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans aut plane
306 insanus esse videatur. in ipsis autem argumentis si quid
posueris aut aperte falsum aut ei quod dixeris dicturusve
sis contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudicio-
rum ac foro, nihilne noceas? quid multa? omnis cura
mea solet in hoc versari semper — dicam enim saepius
— si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo; si id
minus, ut certe ne quid mali.

76
307 Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me
paulo ante laudabas, ad ordinem conlocationemque rerum
ac locorum. cuius ratio est duplex: altera quam adfert
natura causarum, altera quae oratorum iudicio et pru-
dentia comparatur. nam ut aliquid ante rem dicamus,
deinde ut rem exponamus, post ut eam probemus nos-
tris praesidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde
ut concludamus atque ita peroremus, hoc dicendi natura
308 ipsa praescribit. ut vero statuamus ea quae probandi
et docendi causa dicenda sunt quem ad modum compo-

namus, id est vel maxime proprium oratoris prudentiae. multa enim occurrunt argumenta, multa quae in dicendo profutura videantur. sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim, etiamsi quid habent adiumenti, sunt non numquam eius modi, ut insit in iis aliquid vitii neque tanti sit illud quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo coniungatur. quae autem utilia 309 sunt atque firma, si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea quae ex iis aut levissima sunt aut aliis gravioribus consimilia secerni arbitror oportere atque ex oratione removeri. equidem cum conligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo quam expendere. et quoniam, quod saepe iam dixi, tribus rebus homines 77 310 ad nostram sententiam perducimus, aut docendo aut conciliando aut permovendo, una ex tribus his rebus res prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fusae esse debebunt. nam et principia et ceterae partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magno opere debent, ut ad eorum mentes apud quos agetur movendo permanare possint. sed his partibus orationis, 311 quae, etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen et commovendo proficiunt plurimum, quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo et in perorando, degredi tamen ab eo quod proposueris atque agas permovendorum animorum causa saepe utile est. itaque vel re narrata et exposita saepe datur ad commovendos 312 animos degrediendi locus, vel argumentis nostris confirmatis vel contrariis refutatis vel utroque loco vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest; eaeque causae sunt ad augendum et ad ornandum gravissimae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad eius modi degressio-

nem, ut iis locis uti liceat quibus animorum impetus
313 eorum qui audiant aut impellantur aut reflectantur. at-
que etiam in illo reprehendo eos qui, quae minime firma
sunt, ea prima conlocant. in quo illos quoque errare
arbitror qui, si quando — id quod mihi numquam pla-
cuit — pluris adhibent patronos, ut in quoque eorum
minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere.
res enim hoc postulat, ut eorum expectationi qui audiunt
quam celerrime succurratur; cui si initio satisfactum
non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum.
male enim se res habet quae non statim, ut dici coepta
314 est, melior fieri videtur. ergo ut in oratore optimus
quisque, sic in oratione firmissimum quidque sit primum;
dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea quae ex-
cellent serventur etiam ad perorandum; si qua erunt
mediocria — nam vitiosis nusquam esse oportet locum
315 — in mediam turbam atque in gregem coiciantur. hisce
omnibus rebus consideratis tum denique id quod primum
est dicendum postremum soleo cogitare, quo utar exordio.
nam si quando id primum invenire volui, nullum mihi
occurrit nisi aut exile aut nugatorium aut volgare aut
commune.

78 Principia autem dicendi semper cum adcurata et
acuta et instructa sententiis, apta verbis, tum vero cau-
sarum propria esse debent. prima est enim quasi co-
gnitio et commendatio orationis in principio, quaeque
continuo eum qui audit permulcere atque adlicere debet.
316 in quo admirari soleo non equidem istos qui nullam
huic rei operam dederunt, sed hominem in primis diser-
tum atque eruditum, Philippum, qui ita solet surgere
ad dicendum, ut quod primum verbum habiturus sit
nesciat. et ait idem, cum bracchium concalfecerit, tum
se solere pugnare, neque attendit eos ipsos unde hoc
simile ducat primas illas hastas ita iactare leniter, ut et

venustati vel maxime serviant et reliquis viribus suis
consulant. nec est dubium quin exordium dicendi ve- 317
hemens et pugnax non saepe esse debeat. sed si in
ipso illo gladiatorio vitae certamine, quo ferro decerni-
tur, tamen ante congressum multa fiunt quae non ad
volnus, sed ad speciem valere videantur, quanto hoc
magis in oratione est spectandum, in qua non vis potius
quam delectatio postulatur! nihil est denique in natura
rerum omnium quod se universum profundat et quod
totum repente evolvat. sic omnia quae fiunt quaeque
aguntur acerrime lenioribus principiis natura ipsa prae-
texuit. haec autem in dicendo non extrinsecus alicunde 318
quaerenda, sed ex ipsis visceribus causae sumenda sunt.
idcirco tota causa pertemptata atque perspecta, locis
omnibus inventis atque instructis considerandum est quo
principio sit utendum. sic et facile reperientur: sumen- 319
tur enim ex iis rebus quae erunt uberrimae vel in ar-
gumentis vel in iis partibus ad quas dixi degredi saepe
oportere; item et momenti aliquid adferent, cum erunt
paene ex intima defensione deprompta, et apparebit ea
non modo non esse communia nec in alias causas posse
transferri, sed penitus ex ea causa quae tum agatur
effloruisse.

Omne autem principium aut rei totius quae agetur 79 320
significationem habere debebit aut aditum ad causam
et communitionem aut quoddam ornamentum et digni-
tatem. sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula et
aditus, sic causis principia pro portione rerum praepo-
nere. itaque in parvis atque infrequentibus causis ab
ipsa re est exordiri saepe commodius. sed cum erit 321
utendum principio, quod plerumque erit, aut ex reo
aut ex adversario aut ex re aut ex eis apud quos age-
tur sententias duci licebit. ex reo — reos appello quo-
rum res est — quae significent bonum virum, quae

liberalem, quae calamitosum, quae misericordia dignum,
quae valeant contra falsam criminationem; ex adversario
322 iisdem ex locis fere contraria. ex re, si crudelis, si
nefanda, si praeter opinionem, si immerito, si misera, si
ingrata, si indigna, si nova, si quae restitui sanarique
non possit; ex iis autem apud quos agetur, ut benevolos
beneque existimantis efficiamus, quod agendo efficitur
melius quam rogando. est id quidem in totam oratio-
nem confundendum nec minime in extremam; sed ta-
323 men multa principia ex eo genere gignuntur. nam et
attentum monent Graeci ut principio faciamus iudicem
et docilem; quae sunt utilia, sed non principii magis
propria quam reliquarum partium; faciliora etiam in
principiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum omnia
expectant, et dociles magis in initiis esse possunt; in-
lustriora enim sunt quae in principiis quam quae in
324 mediis causis dicuntur aut arguendo aut refellendo. ma-
ximam autem copiam principiorum ad iudicem aut ad-
liciendum aut incitandum ex iis locis trahemus qui ad
motus animorum conficiendos inerunt in causa; quos
tamen totos explicare in principio non oportebit, sed
tantum impelli iudicem primo leviter, ut iam inclinato
80 325 reliqua incumbat oratio. conexum autem ita sit princi-
pium consequenti orationi, ut non tamquam citharoedi
prooemium adfictum aliquod, sed cohaerens cum omni
corpore membrum esse videatur. nam non nulli, cum
illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut
audientiam fieri sibi nolle videantur. atque eius modi
illa prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant
hastas ante pugnam quibus in pugnando nihil utuntur,
sed ut ipsis sententiis quibus proluserint vel pugnare
possint.

326 Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevitas
appellanda est, cum verbum nullum redundat, brevis est

L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, cum tantum verborum est quantum necesse est, aliquando id opus est; sed saepe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem adfert, sed etiam quod eam virtutem quae narrationis est maxima, ut iucunda et ad persuadendum adcommodata sit, tollit. videant illa:

nam is póstquam excessit éx ephebis . . . .

quam longa est narratio! mores adulescentis ipsius et 327
servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et forma et lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur. quodsi hanc brevitatem quaesisset,

ecfértur, imus, ád sepulcrum vénimus,
in ígnem imposita est,

decem versiculis totum conficere potuisset; quamquam hoc ipsum ‘ecfertur, imus’ concisum est ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis venustati. quodsi ni- 328
hil fuisset nisi ‘in ignem imposita est,’ tamen res tota cognosci facile potuisset. sed et festivitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus, et est et probabilius quod gestum esse dicas, cum quem ad modum actum sit exponas, et multo apertius ad intellegendum est, si constituitur aliquando ac non ista brevitate percurritur. apertam enim narrationem tam esse 329
oportet quam cetera; sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda quam aut in principio aut in argumentando aut in [purgando aut] perorando, et maiore etiam periculo haec pars orationis obscura est quam ceterae, vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit quod ita dictum est, narratio obscura totam occaecat orationem, vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis unus est in causa locus. erit autem perspicua narratio,

si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non
81 330 interrupte narrabitur. sed quando utendum sit aut non sit narratione, id est consilii. neque enim si nota res est nec dubium quid gestum sit, narrare oportet, nec si adversarius narravit, nisi si refellemus. ac si quando erit narrandum, nec illa quae suspicionem et crimen efficient contraque nos erunt acriter persequemur et quicquid potuerit detrahemus; ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. nam ad summam totius causae pertinet caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

331 Sequitur ut causa ponatur, in quo videndum est quid in controversiam veniat. tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et tuis [alienis] confirmandis. namque una in causis ratio quaedam est eius orationis quae ad probandam argumentationem valet. ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit; sed quia neque reprehendi quae contra dicuntur possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura
332 et utilitate et tractatione coniuncta sunt. omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando sunt iudice vel mitigando; omniaque cum superioribus orationis locis tum maxime extremo ad mentis iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

333 Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus ea praecepta quae de suasionibus tradenda sunt aut laudationibus. sunt enim pleraque communia; sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissimae mihi personae videtur esse. nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possis.

Atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt; sapiens enim est consilium multisque aliis dicendi relinquendus locus. vitanda est etiam ingenii ostentationis suspicio. contio capit omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas; nam qui utilitatem putat, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum magis sequatur videt. nemo est enim, praesertim tam in clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem; sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri. controversia autem inter hominum sententias aut in illo est utrum sit utilius, aut etiam, cum id convenit, certatur utrum honestati potius an utilitati consulendum sit. quae quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitatem defendet enumerabit commoda pacis opum potentiae [pecuniae] vectigalium praesidii militum [utilitates] ceterarum rerum quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum; qui ad dignitatem impellet, maiorum exempla, quae erunt vel cum periculo gloriosa, conliget, posteritatis immortalem memoriam augebit, utilitatem ex laude nasci defendet semperque eam cum dignitate esse coniunctam. sed quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaerendum. inciditur enim iam omnis deliberatio, si intellegitur non posse fieri aut si necessitas adfertur; et qui id docuit non videntibus aliis, is plurimum vidit. ad consilium autem de re publica dandum caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civitatis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est saepe mutandum. et quamquam una fere vis est eloquentiae, tamen, quia summa dignitas est populi, gravissima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius

quoddam et inlustrius esse adhibendum videtur; maxi-
maque pars orationis admovenda est ad animorum mo-
tus non numquam aut cohortatione aut commemoratione
aliqua aut in spem aut in metum aut ad cupiditatem
aut ad gloriam concitandos, saepe etiam a temeritate
83 338 iracundia spe iniuria invidia crudelitate revocandos. fit
autem ut, quia maxima quasi oratoris scaena videatur
contio esse, natura ipsa ad ornatius dicendi genus ex-
citemur. habet enim multitudo vim quandam talem, ut,
quem ad modum tibicen sine tibiis canere, sic orator
339 sine multitudine audiente eloquens esse non possit. et
cum sint populares multi variique lapsus, vitanda est
adclamatio adversa populi; quae aut orationis peccato
aliquo excitatur, si aspere, si adroganter, si turpiter, si
sordide, si quo animi vitio dictum esse aliquid videtur,
aut hominum offensione vel invidia, quae aut iusta est
aut ex criminatione atque fama, aut res si displicet aut
si est in aliquo motu suae cupiditatis aut metus multi-
tudo. his quattuor causis totidem medicinae opponun-
tur: tum obiurgatio, si est auctoritas; tum admonitio,
quasi lenior obiurgatio; tum promissio, si audierint, pro-
baturos; tum deprecatio, quod est infimum, sed non
340 numquam utile. nullo autem loco facetiae plus prosunt
et celeritas et breve aliquod dictum nec sine dignitate
et cum lepore; nihil enim tam facile quam multitudo a
tristitia et saepe ab acerbitate commode et breviter et
acute et hilare dicto deducitur.

84 Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere
causarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spec-
341 tare, qua[que] omnino in causis ratione versari. nec
illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego
initio quasi a praeceptis nostris secreveram; sed et quia
multa sunt orationum genera et graviora et maioris co-
piae de quibus nemo fere praeciperet, et quod nos

laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. ipsi enim Graeci magis legendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius forensis causa laudationes scriptitaverunt; quorum sunt libri quibus Themistocles Aristides Agesilaus Epaminondas Philippus Alexander aliique laudantur; nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem minime adcommodata est. sed tamen, quoniam est utendum aliquando, non numquam etiam scribendum, vel ut Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius, vel ut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more si quos velimus laudare possimus, sit a nobis quoque tractatus hic locus. perspicuum est igitur alia esse in 342
homine optanda, alia laudanda. genus forma vires opes divitiae ceteraque quae fortuna det aut extrinsecus aut corpori non habent in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur. sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona; in quibus est summa laus non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae, ut opes et copiae non superbiae videantur ac libidini, sed bonitati et moderationi facultatem et materiam dedisse. virtus 343
autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest, tamen habet pluris partis, quarum alia est *alia* ad laudationem aptior. sunt enim aliae virtutes quae videntur in moribus hominum et quadam comitate ac beneficentia positae; aliae quae in ingenii aliqua facultate aut animi magnitudine ac robore. nam clementia iustitia benignitas fides fortitudo in periculis communibus iucunda est auditu in laudationibus; omnes enim hae 344

virtutes non ipsis tam qui eas habent quam generi ho-
minum fructuosae putantur. sapientia et magnitudo
animi, qua omnes res humanae tenues ac pro nihilo
putantur, et in excogitando vis quaedam ingenii et ipsa
eloquentia admirationis habet non minus, iucunditatis
minus; ipsos enim magis videntur quos laudamus quam
illos apud quos laudamus ornare ac tueri. sed tamen
in laudando iungenda sunt etiam haec genera virtutum;
ferunt enim aures hominum cum illa quae iucunda et
grata tum etiam illa quae mirabilia sunt in virtute lau-
85 345 dari. et quoniam singularum virtutum sunt certa quae-
dam officia ac munera et sua cuique virtuti laus pro-
pria debetur, erit explicandum in laude iustitiae quid
cum fide, quid cum aequabilitate, quid cum eius modi
aliquo officio is qui laudabitur fecerit; itemque in ceteris
res gestae ad cuiusque virtutis genus et vim et nomen
346 adcommodabuntur. gratissima autem laus eorum factorum
habetur, quae suscepta videntur a viris fortibus sine
emolumento ac praemio; quae vero etiam cum labore
ac periculo ipsorum, haec habent uberrimam copiam
ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt et au-
diri facillime. ea enim denique virtus esse videtur prae-
stantis viri, quae est fructuosa aliis, ipsi aut laboriosa
aut periculosa aut certe gratuita. magna etiam illa laus
et admirabilis videri solet, tulisse casus sapienter ad-
versos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus
347 asperis dignitatem. neque tamen illa non ornant, habiti
honores, decreta virtutis praemia, res gestae iudiciis
hominum comprobatae; in quibus etiam felicitatem ipsam
deorum immortalium iudicio tribui laudationis est. su-
mendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles
aut novitate primae aut genere ipso singulares; neque
enim parvae neque usitatae neque volgares admiratione
348 aut omnino laude dignae videri solent. est etiam cum

ceteris praestantibus viris comparatio in laudatione prae-
clara. de quo genere libitum mihi est paulo plura quam
ostenderam dicere, non tam propter usum forensem, qui
est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc vi-
deretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod
nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine
qua laudatio effici non possit, esse necessariam. iam 349
vituperandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse
perspicuum est; simul est illud ante oculos, nec bonum
virum proprie et copiose laudari sine virtutum nec im-
probum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione
satis insignite atque aspere posse. atque his locis et
laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in
omni genere causarum.

Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid 350
sentiam. adiungam etiam de memoria, ut labore Cras-
sum levem neque ei quicquam aliud de quo disserat
relinquam nisi ea quibus haec exornentur.' 'perge vero' 86
inquit Crassus. 'libenter enim te, cognitum iam artificem,
aliquando[que] evolutum illis integumentis dissimulationis
tuae nudatumque perspicio; et quod mihi nihil aut [quod]
non multum relinquis, percommode facis estque mihi
gratum.' 'iam istuc quantum tibi ego reliquerim' inquit 351
Antonius 'erit in tua potestate. si enim vere agere vo-
lueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quem ad
modum his satis facias videris. sed, ut ad rem redeam,
non sum tanto ego' inquit 'ingenio quanto Themistocles
fuit, ut oblivionis artem quam memoriae malim; gratiam-
que habeo Simonidi illi Cio, quem primum ferunt artem
memoriae protulisse. dicunt enim, cum cenaret Cran- 352
none in Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum
hominem et nobilem cecinissetque id carmen quod in
eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poëtarum
more in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis

illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei quod
pactus esset pro illo carmine daturum; reliquum a suis
Tyndaridis, quos aeque laudasset, peteret, si ei videretur.
353 paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi ut prodiret;
iuvenes stare ad ianuam duo quosdam, qui eum magno
opere vocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse ne-
minem. hoc interim spatio conclave illud ubi epularetur
Scopas concidisse; ea ruina ipsum cum cognatis oppressum
suis interisse. quos cum humare vellent sui neque pos-
sent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur
ex eo, quod meminisset quo eorum loco quisque cubuisset,
demonstrator unius cuiusque sepeliendi fuisse. hac tum
re admonitus invenisse fertur ordinem esse maxime qui
354 memoriae lumen adferret. itaque iis qui hanc partem
ingenii exercerent locos esse capiendos et ea quae me-
moria tenere vellent effingenda animo atque in iis locis
conlocanda; sic fore ut ordinem rerum locorum ordo
conservaret, res autem ipsas rerum effigies notaret atque
87 355 ut locis pro cera, simulacris pro litteris uteremur. qui
sit autem oratori memoriae fructus, quanta utilitas, quanta
vis, quid me attinet dicere? tenere quae didiceris in
accipienda causa, quae ipse cogitaris? omnis fixas esse
in animo sententias? omnem discriptum verborum appa-
ratum? ita audire vel eum unde discas vel eum cui
respondendum sit, ut illi non infundere in auris tuas
orationem, sed in animo videantur inscribere? itaque
soli qui memoria vigent sciunt quid et quatenus et quo
modo dicturi sint, quid responderint, quid supersit;
eidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta,
356 multa ab aliis audita meminerunt. qua re confiteor
equidem huius boni naturam esse principem — sicut
earum rerum de quibus ante locutus sum omnium; sed
haec ars tota dicendi, sive artis imago quaedam et
similitudo est, habet hanc vim, non ut totum aliquid cuius

in ingeniis nostris pars nulla sit pariat et procreet, ve-
rum ut ea quae sunt orta iam in nobis et procreata
educet atque confirmet — verum tamen neque tam 357
acri memoria fere quisquam est, ut, non dispositis no-
tatisque rebus, ordinem verborum omnium aut senten-
tiarum complectatur, neque vero tam hebeti, ut nihil
hac consuetudine et exercitatione adiuvetur. vidit
enim hoc prudenter sive Simonides sive alius quis in-
venit, ea maxime animis adfigi nostris, quae essent a
sensu tradita atque impressa; acerrimum autem ex om-
nibus nostris sensibus esse sensum videndi. qua re fa-
cillime animo teneri posse ea quae perciperentur auribus
aut cogitatione, si etiam commendatione oculorum ani-
mis traderentur; ut res caecas et ab aspectus iudicio
remotas conformatio quaedam et imago et figura ita no-
taret, ut ea quae cogitando complecti vix possemus in-
tuendo quasi teneremus. his autem formis atque cor- 358
poribus, sicut omnibus quae sub aspectum veniunt, sede
opus est; etenim corpus intellegi sine loco non potest.
qua re ne in re nota et pervolgata multus et insolens
sim, locis est utendum multis inlustribus explicatis, mo-
dicis intervallis; imaginibus autem agentibus acribus
insignitis, quae occurrere celeriterque percutere animum
possint. quam facultatem et exercitatio dabit, ex qua
consuetudo gignitur, et similium verborum conversa et
immutata casibus aut traducta ex parte ad genus nota-
tio et unius verbi imagine totius sententiae informatio,
pictoris cuiusdam summi ratione et modo formarum va-
rietate locos distinguentis. sed verborum memoria, quae 88 359
minus est nobis necessaria, maiore imaginum varietate
distinguitur. multa enim sunt verba quae quasi articuli
conectunt membra orationis, quae formari similitudine
nulla possunt; eorum fingendae sunt nobis imagines,
quibus semper utamur. rerum memoria propria est ora-

toris; eam singulis personis bene positis notare possumus,
ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus.
360 neque verum est quod ab inertibus dicitur, opprimi me-
moriam imaginum pondere et obscurari etiam id quod
per se natura tenere potuisset. vidi enim ego summos
homines et divina prope memoria, Athenis Charmadam,
in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum,
quorum uterque tamquam litteris in cera, sic se aiebat
imaginibus in iis locis quos haberet quae meminisse
vellet perscribere. qua re hac exercitatione non eruenda
memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet,
evocanda est.

361 Habetis sermonem bene longum hominis utinam
non impudentis! illud quidem certe, non nimis verecundi;
qui quidem cum te, Catule, tum etiam L. Crasso
audiente de dicendi ratione tam multa dixerim; nam
istorum aetas minus me fortasse movere debuit. sed
mihi ignoscetis profecto, si modo quae causa me nunc
ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit acceperitis.’
89 362 ‘nos vero’ inquit Catulus — ‘etenim pro me hoc et pro
meo fratre respondeo — non modo tibi ignoscimus, sed
te diligimus magnamque tibi habemus gratiam; et cum
humanitatem et facilitatem agnoscimus tuam tum admi-
ramur istam scientiam et copiam. equidem etiam hoc
me adsecutum puto, quod magno sum levatus errore et
illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper
admirari solebam unde esset illa tanta tua in causis di-
vinitas. nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae dili-
gentissime cognosse et undique conlegisse usuque doctum
363 partim correxisse video, partim comprobasse. neque eo
minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et di-
ligentiam admiror, et simul gaudeo iudicium animi
mei comprobari, quod semper statui neminem sapientiae
laudem et eloquentiae sine summo studio et labore et

doctrina consequi posse. sed tamen quidnam est [id] quod dixisti fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus quae te causa in sermonem impulisset? quae est enim alia causa nisi quod nobis et horum adulescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti?' tum ille 'adimere' inquit 'omnem recusationem Crasso 364 volui, quem ego paulo sciebam vel pudentius vel invitius — nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius — ad hoc genus sermonis accedere. quid enim poterit dicere? consularem se [esse] hominem et censorium? eadem nostra causa est. an aetatem adferet? quadriennio minor est. an se haec nescire? quae ego sero, quae cursim adripui, quae subsicivis operis, ut aiunt; iste a puero, summo studio, summis doctoribus. nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. etenim me dicentem qui audiret, nemo umquam sui tam despiciens fuit, qui desperaret aut melius aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente nemo tam adrogans, qui similiter se umquam dicturum esse confideret. quam ob rem ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.'

Tum ille 'ut ita ista esse concedam' inquit 'Antoni, 90 365 quae sunt longe secus, quid mihi tu tandem hodie aut cuiquam homini quod dici possit reliquisti? dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio. saepe ego doctos homines — quid dico 'saepe'? immo non numquam; saepe enim qui potui, qui puer in forum venerim nec inde umquam diutius quam quaestor afuerim? — sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Athenis cum essem doctissimos viros et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret; neque vero mihi quisquam copiosius umquam visus est neque subtilius in hoc genere dicendi quam iste hodie esse versatus. quod si esset aliter et aliquid intellegerem ab

Antonio praetermissum, non essem tam inurbanus et
paene inhumanus, ut in eo gravarer quod vos cupere
366 sentirem.' tum Sulpicius 'an ergo' inquit 'oblitus es,
Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse in-
strumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem
atque ornatum relinqueret?' hic ille 'primum quis An-
tonio permisit' inquit 'ut et partes faceret et utram vellet
prior ipse sumeret? deinde, ego si recte intellexi, cum
valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de
utraque re dicere.' 'ille vero' inquit Cotta 'ornamenta
orationis non attigit neque eam laudem ex qua eloquentia
nomen suum invenit.' 'verba igitur' inquit Crassus 'mihi
367 reliquit Antonius, rem ipse sumpsit.' tum Caesar 'si,
quod difficilius est, id tibi reliquit, est nobis' inquit
'causa cur te audire cupiamus; sin, quod facilius, tibi
causa non est cur recuses.' et Catulus 'quid, quod di-
xisti' inquit 'Crasse, si hic hodie apud te maneremus,
te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam
putas pertinere?' tum Cotta ridens 'possem tibi' inquit
'Crasse, concedere; sed vide ne quid Catulus attulerit
religionis: opus hoc censorium est, id autem committere
vides quam homini censorio conveniat.' 'agite vero'
[ille] inquit 'ut voltis. sed nunc quidem, quoniam est
id temporis, surgendum censeo et requiescendum; post
meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid,
nisi forte in crastinum differre mavoltis.' omnes se vel
statim vel si ipse post [meridiem] mallet, quam primum
tamen audire velle dixerunt.

M. TULLI CICERONIS DE ORATORE
LIBER TERTIUS.

Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem re- 1 1
ferre et mandare huic tertio libro, quem post Antonii
disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio
veterem animi curam molestiamque renovavit. nam
illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa
virtus L. Crassi morte extincta subita est vix diebus de-
cem post eum diem qui hoc et superiore libro contine-
tur. ut enim Romam rediit extremo ludorum scaeni- 2
corum die, vehementer commotus oratione ea quae fere-
batur habita esse in contione a Philippo, quem dixisse
constabat 'videndum sibi esse aliud consilium, illo senatu
se rem publicam gerere non posse', mane Idibus Sep-
tembribus et ille et senatus frequens vocatu Drusi in
curiam venit. ibi cum Drusus multa de Philippo questus
esset, rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum
ordinem consul tam graviter in contione esset invectus.
hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare vidi, 3
quamquam hoc Crasso, cum aliquid adcuratius dixisset,
semper fere contigisset, ut numquam dixisse melius pu-
taretur, tamen omnium consensu sic esse tum iudicatum:
ceteros a Crasso semper omnis, illo autem die etiam
ipsum a se superatum. deploravit enim casum atque
orbitatem senatus, cuius ordinis a consule, qui quasi
parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tamquam ab
aliquo nefario praedone diriperetur patrimonium digni-
tatis; neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis
rem publicam profligasset, consilium senatus a re pu-
blica repudiaret. hic cum homini et vehementi et di- 4

serto et in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi
quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille et
graviter exarsit pigneribusque ablatis Crassum instituit
coërcere. quo quidem ipso in loco multa a Crasso di-
vinitus dicta esse ferebantur, cum sibi illum consulem
esse negaret, cui senator ipse non esset. 'an tu, cum
omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris
eamque in conspectu populi Romani concideris, me his
existimas pignoribus terreri? non tibi illa sunt caedenda,
si L. Crassum vis coërcere: haec tibi est incidenda lingua,
qua vel evolsa spiritu ipso libidinem tuam libertas mea
2 5 refutabit.' permulta tum vehementissima contentione
animi ingenii virium ab eo dicta esse constabat senten-
tiamque eam, quam senatus frequens secutus est, orna-
tissimis et gravissimis verbis, 'ut populo Romano satis
fieret, numquam senatus neque consilium rei publicae nec
fidem defuisse,' ab eo dictam et eundem, id quod in auctori-
6 tatibus perscriptis extat, scribendo adfuisse. illa tamquam
cycnea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi ex-
pectantes post eius interitum veniebamus in curiam, ut
vestigium illud ipsum in quo ille postremum institisset con-
tueremur. namque tum latus ei dicenti condoluisse su-
doremque multum consecutum esse audiebamus; ex quo
cum cohorruisset, cum febri domum rediit dieque septimo
7 lateris dolore consumptus est. o fallacem hominum spem
fragilemque fortunam et inanis nostras contentiones,
quae medio in spatio saepe franguntur et corruunt aut
ante in ipso cursu obruuntur quam portum conspicere
potuerunt! nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore
vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii
laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae
dignitate; qui autem annus ei primus ab honorum per-
functione aditum omnium concessu ad summam aucto-
ritatem dabat, is eius omnem spem atque omnia vitae

consilia morte pervertit. fuit hoc luctuosum suis, acer- 8
bum patriae, grave bonis omnibus; sed ii tamen rem publicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. non vidit flagrantem Italiam bello, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria praestitisset.

Et quoniam attigi cogitatione vim varietatemque 3 9
fortunae, non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere conlocuti sunt, eventum recordatus? tenemus enim memoria Q. Catulum virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exilium et fugam deprecaretur, esse coactum ut vita se ipse privaret. iam M. Antonii in eis ipsis rostris, in quibus 10
ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. neque vero longe ab eo C. Iulii caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iulii fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et cum illa simul extinctus esse videatur. neque enim propinquum suum maximi animi virum P. Crassum suapte interfectum manu neque conlegae sui pontificis maximi sanguine simulacrum Vestae respersum esse vidit; cui maerori, qua mente ille in patriam fuit, etiam C. Carbonis inimicissimi hominis eodem illo die mors

11 fuisset nefaria. non vidit eorum ipsorum qui tum adu-
lescentes Crasso se dicarant horribilis miserosque casus.
ex quibus Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis
diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribu-
natu non multis ab eo tempore mensibus eiectus est e
civitate; Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma
fuisset, quibuscum privatus coniunctissime vixerat, hos
in tribunatu spoliare instituit omni dignitate; cui quidem
ad summam gloriam eloquentiae efflorescenti ferro erepta
vita est et poena temeritatis non sine magno rei publi-
12 cae malo constituta. ego vero te, Crasse, cum vitae
flore tum mortis opportunitate divino consilio et ortum et
extinctum esse arbitror. nam tibi aut pro virtute animi
constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas
aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset,
eadem esse te funerum patriae spectatorem coëgisset;
neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam
propter admixtam civium caedem bonorum victoria mae-
4 13 rori fuisset. mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus
de quibus ante dixi et ea quae nosmet ipsi ob amorem
in rem publicam incredibilem et singularem pertulimus
ac sensimus cogitanti sententia saepe tua vera ac sa-
piens videri solet, qui propter tot tantos tam praecipi-
tisque casus clarissimorum hominum atque optimorum
virorum me semper ab omni contentione ac dimicatione
14 revocasti. sed quoniam haec iam neque in integro no-
bis esse possunt et summi labores nostri magna compen-
sati gloria mitigantur, pergamus ad ea solacia quae non
modo sedatis molestiis iucunda, sed etiam haerentibus
salutaria nobis esse possint, sermonemque L. Crassi re-
liquum ac paene postremum memoriae prodamus atque
ei, si nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro
tamen studio meritam gratiam debitamque referamus.
15 neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mi-

rabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo de quo scripta sunt suspicatur; quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso quam quantum a nobis exprimetur suspicentur. nos enim, qui 16 ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. quodsi quis erit qui ductus opinione volgi aut Antonium ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet quam quo modo a nobis uterque inductus est, is erit ex iis qui aut illos non audierit aut iudicare non possit. nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio et ingenio et doctrina praestans omnibus tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret.

Ut igitur ante meridiem discesserunt paulumque 5 17 requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui voltum eius, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam iam exedram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset, cumque eum defixum esse in cogitatione sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. deinde cum omnes inclinato iam in posmeridianum tempus die venissent ad Crassum: 'quid est, Crasse' inquit Iulius 'imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum.' tum Crassus: 'an me tam impudentem esse existimatis, 18

ut vobis hoc praesertim munus putem diutius posse de-
beri?' 'quinam igitur' inquit ille 'locus? an in media
silva placet? est enim is maxime et opacus et frigidus.'
'sane' inquit Crassus; 'etenim est in eo loco sedes huic
nostro non importuna sermoni.' cum placuisset idem
ceteris, in silvam venitur et ibi magna cum audiendi
expectatione considitur.

19 Tum Crassus 'cum auctoritas atque amicitia vestra
tum Antonii facilitas eripuit' inquit 'mihi in optima mea
causa libertatem recusandi. quamquam in partienda
disputatione nostra, cum sibi de iis quae dici ab oratore
oporteret sumeret, mihi autem relinqueret ut explicarem
quem ad modum illa ornari oporteret, ea divisit quae
seiuncta esse non possunt. nam cum omnis ex re atque
verbis constet oratio, neque verba sedem habere possunt,
si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris.
20 ac mihi quidem veteres illi maius quiddam animo com-
plexi plus multo etiam vidisse videntur quam quantum
nostrorum ingeniorum acies intueri potest, qui omnia
haec, quae supra et subter, unum esse et una vi atque
consensione naturae constricta esse dixerunt. nullum
est enim genus rerum quod aut avolsum a ceteris per
se ipsum constare aut quo cetera si careant vim suam
6 21 atque aeternitatem conservare possint. sed si haec maior
esse ratio videtur quam ut hominum possit sensu aut
cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera
et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam
harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam
societatis vinculo contineri. ubi enim perspecta vis est
rationis eius qua causae rerum atque exitus cognoscun-
tur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum
22 concentusque reperitur. sed si hoc quoque videtur esse
altius quam ut id nos humi strati suspicere possimus,
illud certe tamen quod amplexi sumus, quod profitemur,

quod suscepimus, nosse et tenere debemus. una est
enim, quod et ego hesterno die dixi et aliquot locis anteme-
ridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascum-
que in oras disputationis regionesve delata est. nam sive 23
de caeli natura loquitur sive de terrae sive de divina
vi sive de humana sive ex inferiore loco sive ex aequo
sive ex superiore sive ut impellat homines sive ut doceat
sive ut deterreat sive ut concitet sive ut reflectat sive ut in-
cendat sive ut leniat sive ad paucos sive ad multos sive
inter alienos sive cum suis sive secum, rivis est diducta
oratio, non fontibus, et, quocumque ingreditur, eodem
est instructu ornatuque comitata. sed quoniam oppressi 24
iam sumus opinionibus non modo volgi, verum etiam
hominum leviter eruditorum, qui, quae complecti tota
nequeunt, haec facilius divolsa et quasi discerpta con-
trectant, et qui tamquam ab animo corpus, sic a sen-
tentiis verba seiungunt, quorum sine interitu fieri neu-
trum potest, non suscipiam oratione mea plus quam mihi
imponitur; tantum significabo brevi neque verborum
ornatum inveniri posse non partis expressisque sententiis
neque esse ullam sententiam inlustrem sine luce verbo-
rum. sed priusquam illa conor attingere, quibus oratio- 25
nem ornari atque inluminari putem, proponam breviter
quid sentiam de universo genere dicendi.

Natura nulla est, ut mihi videtur, quae non ha- 7
beat in suo genere res compluris dissimilis inter se,
quae tamen consimili laude dignentur. nam et auribus
multa percipimus, quae etsi nos vocibus delectant, tamen
ita sunt varia saepe, ut id quod proximum audias iucun-
dissimum esse videatur; et oculis conliguntur paene
innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt, ut unum
sensum dissimili genere delectent; et reliquos sensus
voluptates oblectant dispares, ut sit difficile iudicium
excellentis maxime suavitatis. at hoc idem, quod est

in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt Myro Polyclitus Lysippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. una est ars ratioque picturae, dissimillimique tamen inter se Zeuxis Aglaophon Apelles, neque eorum quisquam est cui quicquam in arte sua deesse videatur. et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quae cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii quos constet esse laudandos in dispari tamen
27 genere laudentur. atque id primum in poëtis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus. quam sunt inter sese Ennius Pacuvius Acciusque dissimiles, quam apud Graecos Aeschylus Sophocles Euripides! quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere
28 tribuatur. aspicite nunc eos homines atque intuemini quorum de facultate quaerimus [quid intersit inter oratorum studia atque naturas]. suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit. quis eorum non egregius? tamen *quis* cuiusquam nisi sui similis? gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum. quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in
8 29 genere princeps. sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis atque vivis? quid iucundius auribus nostris umquam accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris aut mutaveris aut detraxeris, vitiosius et deterius

futurum. quid, noster hic Caesar nonne novam quandam 30 rationem attulit orationis et dicendi genus induxit prope singulare? quis umquam res praeter hunc tragicas paene comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scaenica prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis minueretur? ecce praesentes duo prope aequales Sulpicius et 31
Cotta. quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis; haeret in causa semper et quid iudici probandum sit cum acutissime vidit, omissis ceteris argumentis in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur. ad nosmet ipsos iam revertor, quoniam sic fuimus semper 9 32
comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium vocaremur. quid tam dissimile quam ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse praestantius, ego autem, quamquam memet mei paenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione coniungar. videtisne genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre, acutum, enucleatum, in sua quaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate. nos autem, 33
quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab huius multum genere distamus. quod quale sit non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est et difficillime de se quisque sentit; sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex motus mei mediocritate et ex eo,

quod, quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo
perorare, et quod aliquanto me maior in verbis [quam
in sententiis] eligendis labor et cura torquet verentem
ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna expecta-
34 tione et silentio fuisse videatur. quodsi in nobis qui
adsumus tantae dissimilitudines *sunt*, tam certae res
cuiusque propriae et in ea varietate fere melius a de-
teriore facultate magis quam genere distinguitur atque
omne laudatur quod in suo genere perfectum est, quid
censetis, si omnes qui ubique sunt aut fuerunt oratores
amplecti voluerimus? nonne fore ut, quot oratores, toti-
dem paene reperiantur genera dicendi? ex qua mea
disputatione forsitan occurrat illud, si paene innumera-
biles sint quasi formae figuraeque dicendi, specie dis-
pares, genere laudabiles, non posse ea quae inter se
discrepant iisdem praeceptis atque una institutione for-
35 mari. quod non est ita, diligentissimeque hoc est eis
qui instituunt aliquos atque erudiunt videndum, quo sua
quemque natura maxime ferre videatur. etenim videmus
ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere
artificum et magistrorum exisse discipulos dissimilis inter
se ac tamen laudandos, cum ad cuiusque naturam in-
36 stitutio doctoris adcommodaretur. cuius est vel maxime
insigne illud exemplum, ut ceteras artes omittamus, quod
dicebat Isocrates doctor singularis se calcaribus in Ephoro,
contra autem in Theopompo frenis uti solere. alterum
enim exultantem verborum audacia reprimebat, alterum
cunctantem et quasi verecundantem incitabat; neque
eos similis effecit inter se, sed tantum alteri adfinxit,
de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod
10 37 utriusque natura pateretur. haec eo mihi praedicunda
fuerunt, ut, si non omnia quae propone[re]ntur a me ad
omnium vestrum studium et ad genus id quod quisque
vestrum in dicendo probaret adhaerescerent, id a me

genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi pro-
baretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae expli-
cavit Antonius, et dicenda quodam modo. quinam igitur
dicendi est modus melior — nam de actione post videro
— quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id quod-
cumque agetur apte congruenterque dicamus? atque 38
eorum quidem quae duo prima dixi rationem non ar-
bitror expectari a me, puri dilucidique sermonis. neque
enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat;
nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse
dicturum; neque vero, qui non dicat quod intellegamus,
hunc posse quod admiremur dicere. linquamus igitur
haec, quae cognitionem habent facilem, usum necessa-
rium. nam alterum traditur litteris doctrinaque puerili,
alterum adhibetur ob eam causam, ut intellegatur quid
quisque dicat, quod videmus ita esse necessarium, ut
tamen eo minus nihil esse possit. sed omnis loquendi 39
elègantia, quamquam expolitur scientia litterarum, tamen
augetur legendis oratoribus et poëtis. sunt enim illi
veteres, qui ornare nondum poterant ea quae dicebant,
omnes prope praeclare locuti; quorum sermone adsue-
facti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi
Latine. neque tamen erit utendum verbis iis quibus
iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi
causa parce, quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti,
lectissimis ut utatur, is qui in veteribus erit scriptis
studiose et multum volutatus. atque ut Latine loquamur, 11 40
non solum videndum est ut et verba efferamus ea quae
nemo iure reprehendat, et ea sic et casibus et tempori-
bus et genere et numero conservemus, ut ne quid per-
turbatum ac discrepans aut praeposterum sit, sed etiam
lingua et spiritus et vocis sonus est ipse moderandus.
nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari neglegen- 41

tius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata et quasi anhelata gravius. nam de voce nondum ea dico quae sunt actionis, sed hoc quod mihi cum sermone quasi coniunctum videtur. sunt enim certa vitia quae nemo est quin effugere cupiat: mollis vox aut muliebris
42 aut quasi extra modum absona atque absurda. est autem vitium quod non nulli de industria consectantur: rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis L. Cotta gaudere mihi videtur gravitate linguae sonoque vocis agresti, et illud quod loquitur priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. me autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum, quamquam est caput; verum id adfert ratio, docent litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino
43 sermone huius est urbis maxime propria. Athenis iam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur capti quodam modo nomine urbis et auctoritate; tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis, sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. nostri minus student litteris quam Latini. tamen ex istis quos nostis urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium Q. Valerium Soranum lenitate vocis atque ipso oris pressu
12 44 et sono facile vincat. qua re cum sit quaedam certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam
45 fugere discamus. equidem cum audio socrum meam

Laeliam — facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quae prima didicerunt — sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire: sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis adferre videatur. ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse et aequabiliter et leniter. qua re Cotta 46
noster, cuius tu illa lata, Sulpici, non numquam imitaris, ut Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores videtur imitari.' hic cum adrisisset ipse Sulpicius, 'sic agam vobiscum' inquit Crassus 'ut, quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis.' 'utinam quidem!' inquit ille; 'id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa, ut arbitror, hic hodie vitia ponemus.' 'at enim non sine meo 47
periculo' Crassus inquit 'possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri.' tum ille: 'tu vero, quod monuit idem ut ea quae in quoque maxima essent imitaremur; ex quo vereor ne nihil sim tui nisi supplosionem pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si forte, motum.' 'ergo ista' inquit Crassus 'quae habes a me non reprehendo, ne me ipsum inrideam — sunt autem ea multo et plura et maiora quam dicis — quae autem sunt aut tua plane aut imitatione ex aliquo expressa, de his te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo. praetereamus igitur 13 48
praecepta Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et subtilior cognitio ac ratio litterarum alit aut consuetudo sermonis cotidiani ac domestici, libri confirmant et lectio veterum oratorum et poëtarum. neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus quibus rebus adsequi possimus ut ea quae dicamus intellegan-

49 tur: Latine scilicet dicendo, verbis usitatis ac proprie
demonstrantibus ea quae significari ac declarari volemus,
sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa con-
tinuatione verborum, non valde productis iis quae simi-
litudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis
sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis
personis, non perturbato ordine. quid multa? tam facilis
est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, cum dif-
ficilius intellegatur quid patronus velit dicere, quam si
50 ipse ille qui patronum adhibet de re sua diceret. isti
enim qui ad nos causas deferunt ita nos plerumque ipsi
docent, ut non desideres planius dici. easdem res au-
tem simulac Fufius aut vester aequalis Pomponius agere
coepit, non aeque quid dicant, nisi admodum attendi,
intellego; ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut
sit primum, nihil ut secundum, tantaque insolentia ac
turba verborum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus
debet, ea obscuritatem et tenebras adferat atque ut quo-
dam modo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur.
51 verum, si placet, quoniam haec satis spero vobis quidem
certe maioribus natu molesta et putida videri, ad reliqua
14 aliquanto odiosiora pergamus.' 'atqui vides' inquit An-
tonius 'quam alias res agamus quamque [te] inviti [au-
diamus] adduci possimus — de me enim conicio — re-
lictis ut omnibus rebus te sectemur, te audiamus; ita
de horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de pervolgatis
nova quaedam est oratio tua.'

52 'Faciles enim' inquit 'Antoni, partes eae fuerunt
duae, quas modo percucurri vel potius paene praeterii,
Latine loquendi planeque dicendi; reliquae sunt magnae
implicatae variae graves, quibus omnis admiratio ingenii,
omnis laus eloquentiae continetur. nemo enim umquam
est oratorem quod Latine loqueretur admiratus; si est
aliter, inrident, neque eum oratorem tantummodo, sed

hominem non putant. nemo extulit eum verbis qui ita
dixisset, ut qui adessent intellegerent quid diceret, sed
contempsit eum qui minus id facere potuisset. in quo 53
igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem
intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam,
inter homines putant? qui distincte, qui explicate, qui
abundanter, qui inluminate et rebus et verbis dicunt et
in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque
conficiunt: id est quod dico 'ornate'. qui idem ita mo-
derantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt,
ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego 'aptum'
et 'congruens' nomino. qui ita dicerent, eos negavit ad- 54
huc se vidisse Antonius et iis hoc nomen dixit eloquen-
tiae solis esse tribuendum. qua re omnes istos me auc-
tore deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc
ita appellantur, rhetorum praeceptis omnem oratorum
vim complexos esse arbitrantur neque adhuc quam per-
sonam teneant aut quid profiteantur intellegere potuerunt.
vero enim oratori, quae sunt in hominum vita, quando-
quidem in ea versatur orator atque ea est ei subiecta
materies, omnia quaesita audita lecta disputata tractata
agitata esse debent. est enim eloquentia una quaedam 55
de summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes
aequales et pares, sed tamen est specie alia magis alia
formosa et inlustris, sicut haec vis, quae scientiam com-
plexa rerum sensa mentis et consilia sic verbis explicat,
ut eos qui audiant quocumque incubuerit possit impel-
lere. quae quo maior est vis, hoc est magis probitate
iungenda summaque prudentia; quarum virtutum ex-
pertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem
oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma de-
derimus. hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique ra- 15 56
tionem vimque dicendi veteres Graeci sapientiam nomi-
nabant. hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones

atque ab hac similitudine Coruncanii nostri Fabricii Catones Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili et voluntate. eadem autem alii prudentia, sed consilio ad vitae studia dispari quietem atque otium secuti, ut Pythagoras Democritus Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt; quae vita propter tranquillitatem et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est hominibus iucundius, pluris quam utile fuit rebus publicis delecta-
57 vit. itaque ut ei studio se excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis multo plura quam erat necesse doctissimi homines otio nimio et ingeniis uberrimis adfluentes curanda sibi esse ac quaerenda et investiganda duxerunt. nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene dicendi magistra, neque diiuncti doctores, sed idem erant vivendi praeceptores atque dicendi; ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli iuveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut [illum]
58 efficeret 'oratorem verborum actoremque rerum'. sed ut homines labore adsiduo et cotidiano adsueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi a negotiis publicis tamquam ab opere aut temporibus exclusi aut voluntate sua feriati totos se alii ad poëtas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt atque in his artibus, quae repertae sunt ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem,
16 59 omne tempus atque aetates suas consumpserunt. sed quod erant quidam iique multi qui aut in re publica propter ancipitem, quae non potest esse seiuncta, faciendi dicendique sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pe-

ricles, ut Theramenes, aut qui minus ipsi in re publica versarentur, sed [ut] huius tamen eiusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias Thrasymachus Isocrates, inventi sunt qui, cum ipsi doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et a negotiis animi quodam iudicio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent. quorum princeps Socrates [fuit] — 60 is qui omnium eruditorum testimonio totiusque iudicio Graeciae cum prudentia ét acumine et venustate et subtilitate tum vero eloquentia varietate copia, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps — iis qui haec, quae nunc nos quaerimus, tractarent agerent docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio atque in iis exercitatio philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit sapienterque sentiendi et ornate dicendi scientiam re cohaerentes disputationibus suis separavit. cuius ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse litteram Socrates nullam reliquisset. hinc discidium illud extitit quasi linguae atque cordis, 61 absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent. nam cum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatae sunt quasi familiae dissentientes inter se et multum diiunctae et dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici vellent et esse arbitrarentur. ac primo ab ipso Platone Aristoteles et 17 62 Xenocrates, quorum alter Peripateticorum, alter Academiae nomen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, Cynici primum, dein Stoici, tum ab Aristippo, quem illae magis voluptariae disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit, quam ille et eius posteri sim-

pliciter defenderunt, hi qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satis faciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant, Eretricorum Erilliorum Megaricorum Pyrrhoneorum; sed ea horum vi et disputationibus sunt iam diu fracta et
63 extincta. ex illis autem quae remanent ea philosophia quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro quem quaerimus et quem auctorem publici consilii et regendae civitatis ducem et sententiae atque eloquentiae principem in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria a nobis. non enim repelletur inde quo adgredi cupiet, sed in hortulis quiescet suis, ubi volt, ubi etiam recubans molliter et delicate nos avocat a rostris, a iudiciis, a curia — for-
64 tasse sapienter, hac praesertim re publica. verum ego non quaero nunc quae sit philosophia verissima, sed quae oratori coniuncta maxime. qua re istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim et boni viri et, quoniam sibi ita videntur, beati; tantumque eos admoneamus, ut illud, etiamsi sit verissimum, tacitum tamen tamquam mysterium teneant, quod negant versari in re publica esse sapientis. nam si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod ma-
18 65 xime cupiunt, otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt; atque hanc his habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse dixerunt. sed utrumque est in his, quod ab hoc quem instruimus oratore valde abhorreat: vel quod omnes, qui sapientes non sint, servos latrones hostes insanos esse dicunt, neque tamen quemquam esse sa-

pientem. valde autem est absurdum ei contionem aut senatum aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum qui adsint sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. accedit quod orationis etiam genus ha- 66
bent fortasse subtile et certe acutum, sed, ut in oratore, exile inusitatum abhorrens ab auribus volgi obscurum inane ieiunum ac totum eius modi, quo uti ad volgus nullo modo possit. alia enim et bona et mala videntur Stoicis et ceteris civibus vel potius gentibus; alia vis honoris ignominiae praemii supplicii; vere an secus nihil ad hoc tempus; sed ea si sequamur, nullam umquam rem dicendo expedire possimus. reliqui sunt Peripate- 67
tici et Academici; quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae duae. nam Speusippus Platonis sororis filius et Xenocrates, qui Platonem audierat, et, qui Xenocratem, Polemo et Crantor nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magno opere dissensit; copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime adripuit, nihil esse certi quod aut sensibus aut animo percipi possit. quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse omne animi sensusque iudicium primumque instituisse — quamquam id fuit Socraticum maxime — non quid ipse sentiret ostendere, sed contra id quod quisque se sentire dixisset disputare. hinc haec 68
recentior Academia manavit, in qua extitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades. cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adulescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum clarissimum virum, qui illum a se adulescente Athenis iam adfectum senectute multos dies auditum esse dicebat. haec autem, ut ex 19 69

Appennino fluminum, sic ex communi sapientiae iugo
sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi tamquam
in superum mare [Ionium] defluerent, Graecum quoddam
et portuosum, oratores autem in inferum hoc, Tuscum
et barbarum, scopulosum atque infestum laberentur, in
70 quo etiam ipse Ulixes errasset. qua re, si hac eloquentia
atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare
oportere quod arguare, aut, si id non possis, tum osten-
dere quod is fecerit qui insimuletur, aut recte factum
aut alterius culpa aut iniuria aut ex lege aut non contra
legem aut imprudentia aut necessario, aut non eo nomine
usurpandum quo arguatur, aut non ita agi ut debuerit
ac licuerit; et, si satis esse putatis ea quae isti scriptores
artis docent discere, quae multo tamen ornatius quam
ab illis dicuntur et uberius explicavit Antonius — sed,
si his contenti estis atque iis etiam quae dici voluistis
a me: ex ingenti quodam oratorem immensoque campo
71 in exiguum sane gyrum compellitis. sin veterem illum
Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter
scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi voltis
et si illam praeclaram et eximiam speciem oratoris per-
fecti et pulchritudinem adamastis, aut vobis haec Carne-
72 adia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. nam-
que, ut ante dixi, veteres illi usque ad Socratem omnem
omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam,
quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant,
cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant.
postea dissociati, ut exposui, a Socrate diserti a doctis
et deinceps a Socraticis item omnibus philosophi elo-
quentiam despexerunt, oratores sapientiam, neque quic-
quam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his
aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent,
73 si manere in pristina communione voluissent. sed ut
pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tris

viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti, sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum veteres dicendi et intellegendi mirificam societatem esse voluissent.

20 74 Quae cum ita sint, paulum equidem de me deprecabor et petam a vobis ut ea quae dicam non *me* de memet ipso, sed de oratore dicere putetis. ego enim sum is qui, cum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingenii tantum quantum ipse sentio, non tantum quantum [ipse] forsitan vobis videar detulissem, non possim dicere me haec, quae nunc complector, perinde ut dicam discenda esse didicisse; quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi Romani mosque maiorum. 75 paulum sitiens istarum artium de quibus loquor gustavi, quaestor in Asia cum essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit Antonius; et inde decedens Athenis, ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram, suscensuissem. qua re hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed contra me est potius — non enim quid ego, sed quid orator possit disputo — atque hos omnis, qui artis rhetoricas exponunt, perridiculos. scribunt enim de litium genere et de principiis et de narrationibus. 76 illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum virtutum officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem vim mutationesque teneat,

eadem mores leges iura discribat, rem publicam regat,
omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate co-
77 pioseque dicat. in quo genere nos quidem versamur
tantum quantum possumus, quantum ingenio, quantum
mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen
istis qui in una philosophia quasi tabernaculum vitae
suae conlocarunt multum sane in disputatione concedi-
21 78 mus. quid enim meus familiaris C. Velleius adferre po-
test quam ob rem voluptas sit summum bonum, quod
ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refel-
lere ex illis locis quos exposuit Antonius, hac dicendi
exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus quisque
nostrum versatus? quid est quod aut Sex. Pompeius aut
duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio vixit, M.
Vigellius de virtute, homines Stoici, possint dicere, qua
in disputatione ego his debeam aut vestrum quisquam
79 concedere? non est enim philosophia similis artium re-
liquarum. nam quid faciet in geometria qui non didi-
cerit? quid in musicis? aut taceat oportebit aut ne sa-
nus quidem iudicetur. haec vero quae sunt in philoso-
phia ingeniis eruuntur ad id quod in quoque veri si-
mile est eliciendum acutis atque acribus, eaque exerci-
tata oratione poliuntur. hîc hic noster volgaris orator,
si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus,
hac ipsa exercitatione communi Stoicos quidem nostros
verberabit neque se ab iis contemni despicique sinet.
80 sin aliquis extiterit aliquando qui Aristotelio more de
omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in
omni causa duas contrarias orationes, praeceptis illius
cognitis, explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi
contra omne quod propositum sit disserat, quique ad
eam rationem adiungat hunc [rhetoricum] usum [morem-
que] exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus,
is solus orator. nam neque sine forensibus nervis satis

vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis po-
litus et sapiens esse orator potest. qua re Coracem 81
istum veterem patiamur nos quidem pullos suos exclu-
dere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti,
Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam
rem tamquam puerilis delicias aliquas depingere; nosque
ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni
diei totum oratoris munus explicemus, dum modo illa
res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo
[oratorum] istorum umquam attigit, comprehensa esse
videatur.'

Tum Catulus 'haudquaquam hercle' inquit 'Crasse, 22 82
mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel
suavitatem vel copiam; quem quidem antea natura re-
bar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed
etiam sapientissimus homo viderere: nunc intellego illa
te semper etiam potiora duxisse quae ad sapientiam
spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse.
sed tamen cum omnis gradus aetatis recordor tuae cum-
que vitam tuam ac studia considero, neque quo tempore
ista didiceris video nec magno opere te istis studiis ho-
minibus libris intellego deditum. neque tamen possum
statuere utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades
maxima esse adiumenta, potuisse in tuis tantis occupa-
tionibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo
dicere.' hic Crassus 'hoc tibi' inquit 'Catule, primum 83
persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de
oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione
dicendum. negarem enim posse eum satis facere in
gestu, nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea
cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed
fortasse non stultum alieni artificii existimatorem. simi- 84
liter nunc de oratore vestro impulsu loquor, summo sci-
licet. semper enim quacumque de arte aut facultate

quaeritur, de absoluta et perfecta quaeri solet. qua re si iam me voltis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo. quid enim nunc sim 'ineptus'? ita me existimari scio. quod si ita est, summus tamen certe non sum; neque enim apud homines res est ulla difficilior neque maior nec quae plura adiu-
85 menta doctrinae desideret. ac tamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit intellegi non potest. me autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum umquam habuisse sepositum tempus ad discendum, ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas, forenses feriae concesserint.
23
86 ac, si quaeris, Catule, de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini et ei qui forum, qui curiam, qui causas, qui rem publicam spectet opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumpserunt quos discentes vita defecit. omnes enim artes aliter ab iis tractantur qui eas ad usum transferunt, aliter ab iis qui ipsarum artium tractatu delectati nihil in vita sunt aliud acturi. magister hic Samnitium summa iam senectute est et cotidie commentatur; nihil enim curat aliud. at Q. Velocius puer addidicerat; sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius cotidie cantabat; erat enim scaenicus: quid
87 faceret aliud? at Numerius Furius noster familiaris cum est commodum cantat; est enim paterfamilias, est eques Romanus; puer didicit quod discendum *fuit*. eadem

ratio est harum artium maximarum. dies et noctes virum summa virtute et prudentia videbamus philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem; at eius avunculum vix intellegeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. ista discuntur facile, si et tantum sumas quantum opus sit et habeas qui docere fideliter possit et scias etiam ipse discere; sed si tota vita nihil velis aliud agere, 88 ipsa tractatio et quaestio cotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. ita fit ut agitatio rerum sit infinita, cognitio facilis, *si* usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. libet autem semper discere; ut si velim ego talis optime ludere aut pila, studio tenear etiam fortasse, si adsequi non possim; at alii, quia praeclare faciunt, vehementius quam causa postulat delectantur, ut Titius pila, Brulla talis. qua re nihil est 89 quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat; namque aut senes ad eas accesserunt aut usque ad senectutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi. res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, numquam omnino possit perdiscere.' 'iam, iam' inquit Catulus 'intellego, 24 90 Crasse, quid dicas; et hercule adsentior. satis video tibi homini ad perdiscendum acerrimo ad ea cognoscenda quae dicis fuisse temporis.' 'pergisne' inquit Crassus 'me, quae dicam, de me, non de re putare dicere? sed iam, si placet, ad instituta redeamus.' 'mihi vero' Catulus inquit 'placet.'

Tum Crassus 'quorsum igitur haec spectat' inquit 91 'tam longa et tam alte repetita oratio? hae duae partes quae mihi supersunt, inlustrandae orationis ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime iucunda, quam maxime in sensus eorum qui audiunt

92 influat et quam plurimis sit rebus instructa. instrumen-
tum autem hoc forense litigiosum acre tractum ex volgi
opinionibus exiguum saneque mendicum est. illud rur-
sus ipsum, quod tradunt isti qui profitentur se dicendi
magistros, non multum est maius quam illud volgare ac
forense. apparatu nobis opus est et rebus exquisitis,
undique conlectis arcessitis comportatis; ut tibi, Caesar,
faciendum est ad annum; ut ego in aedilitate laboravi,
quod cotidianis et vernaculis rebus satis facere me posse
93 huic populo non putabam. verborum eligendorum et
conlocandorum et concludendorum facilis est vel ratio
vel sine ratione ipsa exercitatio. rerum est silva magna,
quam cum Graeci iam non tenerent ob eamque causam
iuventus nostra dedisceret paene discendo, etiam Latini,
si dis placet, hoc biennio magistri dicendi extiterunt.
quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo, ut
nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adulescentium
nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, conroborari
94 impudentiam. nam apud Graecos, cuicuimodi essent,
videbam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae
doctrinam aliquam et humanitate dignam scientiam; hos
vero novos magistros nihil intellegebam posse docere
nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus coniunc-
tum per se ipsum est magno opere fugiendum. hoc
cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset,
95 putavi esse censoris ne longius id serperet providere. quam-
quam non haec ita statuo atque decerno, ut desperem
Latine ea de quibus disputavimus tradi ac perpoliri
posse. patitur enim et lingua nostra et natura rerum
veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad
nostrum usum moremque transferri; sed hominibus opus
est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli
fuerunt; sin quando extiterint, etiam Graecis erunt ante-
ponendi.

Ornatur igitur oratio genere primum et quasi co- 25 96
lore quodam et suco suo. nam ut gravis, ut suavis, ut
erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sen-
sus, ut doloris habeat quantum opus sit, non est singu-
lorum articulorum; in toto spectantur haec corpore. ut
porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque flo-
ribus, id non debet esse fusum aequabiliter per omnem
orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu
disposita quaedam insignia et lumina. genus igitur di- 97
cendi est eligendum quod maxime teneat eos qui audiant,
et quod non solum delectet, sed etiam sine satietate de-
lectet. non enim a me iam expectari puto ut moneam,
ut caveatis ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne
volgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia
me hortantur vestra et aetates. difficile enim dictu est 98
quaenam causa sit cur ea quae maxime sensus nostros
impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent,
ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abaliene-
mur. quanto colorum pulchritudine et varietate floridiora
sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! quae
tamen, etiamsi primo aspectu nos ceperunt, diutius non
delectant; cum idem nos in antiquis tabulis illo ipso
horrido obsoletoque teneamur. quanto molliores sunt et
delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam
certae et severae! quibus tamen non modo austeri, sed,
si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. licet hoc vi- 99
dere in reliquis sensibus: unguentis minus diu nos de-
lectari summa et acerrima suavitate conditis quam his
moderatis, et magis laudari quod terram quam quod
crocum sapere videatur; in ipso tactu esse modum et
mollitudinis et levitatis. quin etiam gustatus, qui est
sensus ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitu-
dine praeter ceteros sensus commovetur, quam cito id
quod valde dulce est aspernatur ac respuit! quis potione

uti aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea quae leviter sensum voluptate moveant facillime fu-
100 giant satietatem. sic omnibus in rebus voluptatibus maximis fastidium finitimum est. quo hoc minus in oratione miremur, in qua vel ex poëtis vel ex oratoribus possumus iudicare concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poësis vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. atque eo citius in oratoris aut in poëtae cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia no-
26 101 scuntur. qua re 'bene' et 'praeclare' quamvis nobis saepe dicatur; 'belle' et 'festive' nimium saepe nolo. quamquam illa ipsa exclamatio 'non potest melius' sit velim crebra; sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id quod erit inluminatum extare atque eminere
102 videatur. numquam agit hunc versum Roscius eo gestu quo potest:

nám sapiens virtúti honorem praémium, haud praedám petit:

sed abicit prorsus, ut in proximo:

sét quid video? férro saeptus póssidet sedés sacras,

incidat aspiciat admiretur stupescat. quid? ille alter:

quíd petam praésidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

o páter, o patria, o Príami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. neque id actores prius viderunt quam ipsi poëtae, quam denique illi etiam qui fecerunt modos: a quibus utrisque summittitur

aliquid, deinde augetur extenuatur inflatur variatur distinguitur. ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator 103 — nec tamen potest aliter esse — ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. nam ipsa ad ornandum praecepta quae dantur eius modi sunt, ut ea quivis vitiosissimus orator explicare possit. qua re, ut ante dixi, primum silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua de parte dixit Antonius; haec formanda filo ipso et genere orationis, inluminanda verbis, varianda sententiis.

Summa autem laus eloquentiae est amplificare rem 104 ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abiciendum. id desideratur omnibus iis in locis 27 quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid vel cum conciliamus animos vel cum concitamus; sed in hoc quod postremum 105 dixi amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est [et] propria maxime. etiam maior est illa exercitatio quam extremo sermone instruxit Antonius, primo reiciebat, laudandi et vituperandi. nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem adcommodatius quam utrumque horum cumulatissime facere posse. consequentur etiam illi loci, qui quamquam proprii causarum 106 et inhaerentes in earum nervis esse debent, tamen quia de universa re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt. quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusationem aut querelam, contra quam dici nihil solet nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti confirmatis criminibus oportet, aliter enim ieiuni sunt atque inanes. alii autem habent deprecationem 107 aut miserationem; alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque par-

tem disseri copiose licet. quae exercitatio nunc propria
duarum philosophiarum de quibus ante dixi putatur;
apud antiquos erat eorum a quibus omnis de rebus fo-
rensibus dicendi ratio et copia petebatur. de virtute
enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate utilitate
honore ignominia praemio poena similibusque de rebus
in utramque partem dicendi animos et vim et artem
108 habere debemus. sed quoniam de nostra possessione
depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relicti sumus
et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potuimus,
ab iis, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimo-
nium inruperunt quod opus est nobis mutuemur.

28 109 Dicunt igitur nunc quidem illi qui ex particula
parva urbis ac loci nomen habent et Peripatetici philo-
sophi aut Academici nominantur, olim autem propter
eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici
philosophi appellati universarum rerum publicarum no-
mine vocabantur, omnem civilem orationem in horum
alterutro genere versari: aut definitae controversiae cer-
tis temporibus ac reis, hoc modo: placeatne a Cartha-
giniensibus captivos nostros redditis suis recuperari?
aut infinite de universo genere quaerentis: quid omnino
de captivo statuendum ac sentiendum sit? atque horum
superius illud genus causam aut controversiam appellant
eamque tribus, lite aut deliberatione aut laudatione, de-
finiunt; haec autem altera quaestio infinita et quasi pro-
110 posita consultatio nominatur. atque [hactenus loquuntur]
hac etiam *in* instituendo divisione utuntur, sed ita, non
ut iure aut iudicio, vi denique recuperare amissam pos-
sessionem, sed ut [iure civili] surculo defringendo usur-
pare videantur. nam illud alterum genus, quod est
temporibus locis reis definitum, obtinent, atque id ipsum
lacinia — nunc enim apud Philonem, quem in Acade-
mia vigere audio, etiam harum iam causarum cognitio

exercitatioque celebratur — alterum vero tantummodo
in prima arte tradenda nominant et oratoris esse dicunt.
sed neque vim neque naturam eius nec partis nec ge-
nera proponunt, ut praeteriri omnino fuerit satius quam
attactum deseri; nunc enim inopia reticere intelleguntur,
tum iudicio viderentur.

Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, 29 111
de qua quaeri et disceptari potest, sive in infinitis con-
sultationibus disceptatur sive in eis causis quae in civi-
tate et in forensi disceptatione versantur; neque est
ulla quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi vim
rationemque referatur. nam aut ipsa cognitio rei scien- 112
tiaque perquiritur, ut: virtus suamne propter dignitatem
an propter fructum aliquem expetatur; aut agendi con-
silium exquiritur, ut: sitne sapienti capessenda res pu-
blica. cognitionis autem tres modi: coniectura definitio 113
et, ut ita dicam, consecutio. nam quid in re sit coniec-
tura quaeritur, ut illud: sitne in humano genere sapien-
tia; quam autem vim quaeque res habeat definitio ex-
plicat, ut si quaeratur quid sit sapientia; consecutio
autem tractatur, cum quid quamque rem sequatur an-
quiritur, ut illud: sitne aliquando mentiri boni viri. rede- 114
unt rursus ad coniecturam eamque in quattuor genera
dispartiunt. nam aut quid sit quaeritur, hoc modo: na-
turane sit ius inter homines an in opinionibus; aut quae
sit origo cuiusque rei, ut: quod sit initium legum aut
rerum publicarum; aut causa et ratio, ut si quaeratur
cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant;
aut de immutatione, ut si disputetur num interire virtus
in homine aut num in vitium possit convertere. defi- 115
nitionis autem sunt disceptationes: aut cum quaeritur
quid in communi mente quasi impressum sit, ut si dis-
seratur, idne sit ius quod maximae parti sit utile; aut
cum quid cuiusque sit proprium exquiritur, ut ornate

dicere propriumne sit oratoris an id etiam aliquis praeterea [facere] possit; aut cum res distribuitur in partis, ut si quaeratur quot sint genera rerum expetendarum, ut: sintne tria, corporis animi externarumque rerum; aut cum quae forma et quasi naturalis nota cuiusque sit describitur, ut si quaeratur avari species, seditiosi,
116 gloriosi. consecutionis autem duo prima quaestionum genera ponuntur. nam aut simplex est disceptatio, ut si disseratur: expetendane sit gloria; aut ex comparatione: laus an divitiae magis expetendae sint. simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus, ut: expetendine honores sint, num fugienda paupertas; de aequo aut iniquo, *ut*: aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum; de honesto aut turpi, ut
117 hoc: sitne honestum gloriae causa mortem obire. comparationis autem duo sunt modi: unus, cum idemne sit an aliquid intersit quaeritur, ut metuere et vereri, ut rex et tyrannus, ut adsentator et amicus; alter, cum quid praestet aliud alii quaeritur, ut illud: optimine cuiusque sapientes an populari laude ducantur. atque eae quidem disceptationes quae ad cognitionem referuntur sic fere
30 118 a doctissimis hominibus discribuntur. quae vero referuntur ad agendum aut in officii disceptatione versantur, quo in genere quid rectum faciendumque sit quaeritur, cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subiecta, aut in animorum aliqua permotione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur. huic generi subiectae sunt cohortationes obiurgationes consolationes miserationes omnisque ad omnem animi motum et impulsio
119 et, si ita res feret, mitigatio. explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antonii divisione nostra partitio: eadem sunt membra in utriusque disputatione, sed paulo secus a me atque ab illo partita

ac tributa. nunc ad reliqua progrediar meque ad meum
munus pensumque revocabo. nam ex illis locis quos
exposuit Antonius omnia sunt ad quaeque genera quae-
stionum argumenta sumenda; sed aliis generibus alii
loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est
quam quia perspicuum est, dici nihil est necesse.

Ornatissimae sunt igitur orationes eae quae latis- 120
sime vagantur et a privata et [a] singulari controversia
se ad universi generis vim explicandam conferunt et
convertunt, ut ei qui audiant natura et genere et uni-
versa re cognita de singulis reis et criminibus et litibus
statuere possint. hanc ad consuetudinem exercitationis 121
vos, adulescentes, est cohortatus Antonius atque a mi-
nutis angustisque concertationibus ad omnem vim va-
rietatemque vos disserendi traducendos putavit. qua re
non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii qui scripse-
runt de dicendi ratione arbitrantur, neque Tusculani
atque huius ambulationis antemeridianae aut nostrae
postmeridianae sessionis. non enim solum acuenda nobis
neque procudenda lingua est, sed onerandum complen-
dumque pectus maximarum rerum et plurimarum suavi-
tate copia varietate. nostra est enim — si modo nos 31 122
oratores, si in civium disceptationibus, si in periculis,
si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et prin-
cipes sumus — nostra est, inquam, omnis ista prudentiae
doctrinaeque possessio, in quam homines quasi caducam
atque vacuam abundantes otio, nobis occupatis, invola-
verunt atque etiam aut inridentes oratorem, ut ille
in Gorgia Socrates, cavillantur aut aliquid de oratoris
arte paucis praecipiunt libellis eosque rhetoricos inscri-
bunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab
isdem de iustitia, de officio, de civitatibus instituendis
et regendis, de omni vivendi, denique etiam de naturae
ratione dicuntur. quae quoniam iam aliunde non possu- 123

mus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis a quibus expilati sumus; dum modo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent et quam intuentur, transferamus neque, ut ante dixi, omnem teramus in his discendis rebus aetatem; sed cum fontis viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, numquam cognoscet omnino, tum, quotienscumque opus erit, ex iis tantum quantum res petet hauriemus.
124 nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit. in hoc igitur tanto tam immensoque campo cum liceat oratori vagari libere atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus orna-
125 tusque dicendi. rerum enim copia verborum copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis de quibus dicitur, existit ex re naturalis quidam splendor in verbis. sit modo is qui dicet aut scribet et institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit: ne ille haud sane quem ad modum verba struat et inluminet a magistris istis requiret; ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, delabetur.'

32
126 Hic Catulus 'di immortales' inquit 'quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno conlocare! namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque
127 esse in omni orationis ratione versatos. ex quibus Elius Hippias cum Olympiam venisset maxima illa quinquen-

nali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret: nec solum has artis quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam musicam litterarum cognitionem et poëtarum atque illa quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur; sed anulum quem haberet, pallium quo amictus, soccos quibus indutus esset, se sua manu confecisse. scilicet nimis hic quidem est pro- 128
gressus; sed ex eo ipso est coniectura facilis quantum sibi illi oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. quid de Prodico Cio, de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus illis etiam de natura rerum et disseruit et scripsit. ipse 129
ille Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est victus umquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est, aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et melior orator — sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disceptationem quaestionemque vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. sed ii quos nominavi multique prae- 130
terea summique dicendi doctores uno tempore fuerunt. ex quibus intellegi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. quo 131
quidem magis dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationis statuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac moribus natus occupatissima in civitate vel pri-

vatorum negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac summi imperii gubernatione districtus tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis eamque omnem cum eius qui consilio et oratione in civitate valeat scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris ardentesque his studiis, otio vero diffluentes non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum
33 132 et suum conservarint.' tum Crassus 'non in hac' inquit 'una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium deminutae. an tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos qui morbis, alios qui volneribus, alios qui oculis mederentur? num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum complecteretur atque ut alius aliam sibi partem in qua
133 elaboraret seponeret? equidem saepe hoc audivi de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. meminerant illi Sex. Aelium; M' vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro; quod erat insigne eum qui id faceret facere civibus suis omnibus consilii sui copiam. ad quos olim et ita ambulantis et in solio sedentis domi sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos, verum etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio refer-
134 retur. haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Coruncanii, haec proavi generi mei, Scipionis prudentissimi hominis, sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque et in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium suum

fidemque praestabant. quid enim M. Catoni praeter 135
hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adven-
ticiam defuit? num, quia ius civile didicerat, causas non
dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam negle-
gebat? utroque in genere et elaboravit et praestitit.
num propter hanc ex privatorum negotiis conlectam
gratiam tardior in re publica capessenda fuit? nemo
apud populum fortior, nemo melior senator; [et] idem facile
optimus imperator; denique nihil in hac civitate tempo-
ribus illis sciri discive potuit quod ille non cum investi-
garit et scierit tum etiam conscripserit. nunc contra 136
plerique ad honores adipiscendos et ad rem publicam
gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione
rerum, nulla scientia ornati. sin aliquis excellit unus e
multis, effert se, si unum aliquid adfert: aut bellicam
virtutem aut usum aliquem militarem, quae sane nunc
quidem obsoleverunt; aut iuris scientiam, ne eius qui-
dem universi; nam pontificium, quod est coniunctum,
nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore et in
verborum cursu positam putant; omnium vero bonarum
artium, denique virtutum ipsarum societatem cognatio-
nemque non norunt. sed ut ad Graecos referam oratio- 34 137
nem, quibus carere [in] hoc quidem sermonis genere
non possumus — nam ut virtutis a nostris, sic doctri-
nae sunt ab illis exempla petenda — septem fuisse di-
cuntur uno tempore qui sapientes et haberentur et vo-
carentur: hi omnes praeter Milesium Thalem civitatibus
suis praefuerunt. quis doctior isdem temporibus illis
aut cuius eloquentia litteris instructior traditur fuisse
quam Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos
antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus: non
fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia
floruit, ut litteris doctrinaque praestaret. quid Pericles? 138
de cuius dicendi vi sic accepimus, ut, cum contra vo-

luntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriae se-
verius, tamen id ipsum, quod ille contra populares ho-
mines diceret, populare omnibus et iucundum videretur;
cuius in labris veteres comici, etiam cum illi male di-
cerent, quod tum Athenis fieri licebat, leporem habitasse
dixerunt tantamque in eodem vim fuisse, ut in eorum
mentibus qui audissent quasi aculeos quosdam relinque-
ret. at hunc non declamator aliqui ad clepsydram la-
trare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxa-
goras vir summus in maximarum rerum scientia. itaque
hic doctrina consilio eloquentia excellens quadraginta
annis praefuit Athenis et urbanis eodem tempore et bel-
139 licis rebus. quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus
quidem suis non boni, sed certe docti atque eloquentes,
nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? quis
Dionem Syracosium doctrinis omnibus expolivit? non
Plato? atque eum idem ille non linguae solum, verum
etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam
impulit instruxit armavit. aliisne igitur artibus hunc
Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum
Timotheum Cononis praestantissimi imperatoris filium,
summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum?
aut aliis Pythagorius ille Lysis Thebanum Epaminondam,
haud scio an summum virum unum omnis Graeciae?
aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaus Archytam Ta-
rentinum? aut ipse Pythagoras totam illam veterem
Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitata est?
35
140 equidem non arbitror; sic enim video, unam quandam
omnium rerum, quae essent homine erudito dignae at-
que eo qui in re publica vellet excellere, fuisse doctri-
nam; quam qui accepissent, si eidem ingenio ad pro-
nuntiandum valuissent et se ad dicendum quoque non
141 repugnante natura dedissent, eloquentia praestitisse. ita-
que i[illegible]eles cum florere Isocratem nobilitate dis-

cipulorum videret, quod ille suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quendam Philoctetae paulo secus dixit: ille enim 'turpe' sibi ait 'esse tacere, cum barbaros', hic autem, 'cum Isocratem pateretur dicere'. itaque ornavit et inlustravit doctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. neque vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et agendi acciperet praecepta et eloquendi. nunc 142 sive qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non impediam; dum modo hoc constet, neque infantiam eius qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam. quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam quam stultitiam loquacem; sin quae- 143 rimus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est. quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est; sin eos diiungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia; quae quamquam contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus adferre videatur.' haec cum Crassus dixisset, parumper et ipse conticuit et a ceteris silentium fuit.

Tum Cotta 'equidem' inquit 'Crasse, non possum 36 144 queri quod mihi videare aliud quiddam et non id quod susceperis disputasse; plus enim aliquanto attulisti quam tibi erat attributum a nobis [ac denuntiatum]. sed certe

ut eae partes fuerunt tuae, de inlustranda oratione ut diceres, et eras ipse iam ingressus atque in quattuor partis omnem orationis laudem discripseras: cum de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quem ad modum primum ornate, deinde etiam apte di-
145 ceremus. quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam aestus ingenii tui procul a terra abripuit atque in altum a conspectu paene hominum abstraxit. omnem enim rerum scientiam complexus non tu quidem eam nobis tradidisti; neque enim fuit tam exigui temporis: sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Academiam totum compulisti. in qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspexerit; sed etiamsi est aliquando spissius aut si ego sum tardior, profecto numquam conquiescam neque defetigabor ante quam illorum ancipitis vias rationesque et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.'

146 Tum Caesar 'unum' inquit 'me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, umquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nos-
147 tris possim esse contentus.' hic Sulpicius 'ego vero' inquit 'Crasse, neque Aristotelem istum neque Carneadem nec philosophorum quemquam desidero, vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio, contemnere. mihi rerum forensium et communium volgaris haec cognitio satis magna est ad eam quam specto eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio; quae tum denique, cum causa aliqua quae a me dicenda est desiderat, quaero. quam ob rem, nisi forte es iam

defessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te,
quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent;
quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me
eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.'

Tum Crassus 'pervolgatas res requiris' inquit 'et 37 148
tibi non incognitas, Sulpici. quis enim de isto genere
non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit?
sed geram morem et ea dumtaxat quae mihi nota sunt
breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos qui auc-
tores et inventores sunt harum sane minutarum rerum
revertendum. omnis igitur oratio conficitur ex verbis; 149
quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, de-
inde coniuncte. nam est quidam ornatus orationis qui
ex singulis verbis est; alius qui ex continuatis [coniunc-
tis] constat. ergo utimur verbis aut iis quae propria
sunt et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum
rebus ipsis; aut iis quae transferuntur et quasi alieno
in loco conlocantur; aut iis quae novamus et facimus
ipsi. in propriis igitur est verbis illa laus oratoris, ut 150
abiecta aut obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus uta-
tur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videa-
tur. scilicet in hoc verborum genere propriorum dilectus
est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio
ponderandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi
valet plurimum. itaque hoc quod volgo de oratoribus 151
ab imperitis dici solet: 'bonis hic verbis' aut 'aliquis
non bonis utitur,' non arte aliqua perpenditur, sed quo-
dam quasi naturali sensu iudicatur. in quo non magna
laus est vitare vitium, quamquam est magnum, verum
tamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum
est, verborum usus et copia bonorum; sed quid ipse 152
aedificet orator et in quo adiungat artem, id esse nobis
quaerendum atque explicandum videtur.

Tria sunt igitur in verbo simplici quae orator ad- 38

ferat ad inlustrandam atque exornandam orationem: aut
153 inusitatum verbum aut novatum aut translatum. inusi-
tata sunt prisca fere ac vetustate ab usu cotidiani ser-
monis iam diu intermissa, quae sunt poëtarum licentiae
liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in
oratione poëticum aliquod verbum dignitatem. neque
enim illud fugerim dicere, ut Coelius 'qua tempestate
Poenus in Italiam venit,' nec 'prolem' aut 'subolem' aut
'fari' aut 'nuncupare' aut, ut tu soles, Catule, 'non re-
bar' aut 'opinabar;' aut alia multa, quibus loco positis
154 grandior atque antiquior oratio saepe videri solet. no-
vantur autem verba quae ab eo qui dicit ipso gignun-
tur ac fiunt, vel coniungendis verbis, ut haec:

> túm pavor sapiéntiam omnem mi éxanimato expéctorat.
> num nón vis huius me vérsutiloquas málitias.....

videtis enim et 'versutiloquas' et 'expectorat' ex coniunc-
tione facta esse verba, non nata; sed saepe vel sine
coniunctione verba novantur, ut ille 'senius desertus,'
ut 'di genitales,' ut 'bacarum ubertate incurvescere.'
155 tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem
necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem
iucunditas delectatioque celebravit. nam ut vestis fri-
goris depellendi causa reperta primo, post adhiberi
coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic
verbi translatio instituta est inopiae causa, frequentata
delectationis. nam 'gemmare vitis' 'luxuriem esse in
herbis' 'laetas segetes' etiam rustici dicunt. quod enim
declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est
dictum, inlustrat id quod intellegi volumus eius rei quam
156 alieno verbo posuimus similitudo. ergo haec translatio-
nes quasi mutuationes sunt, cum quod non habeas aliunde
sumas; illae paulo audaciores, quae non inopiam indi-
cant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt; quarum ego
quid vobis aut inveniendi rationem aut genera ponam?

Similitudinis est ad verbum unum contracta bre- 39 157
vitas, quod verbum in alieno loco tamquam in suo po-
situm, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, re-
pudiatur. sed ea transferri oportet, quae aut clariorem
faciunt rem, ut illa omnia:

inhorrescít mare,
ténebrae conduplicántur, noctisque ét nimbûm occaecát nigror,
flámma inter nubés coruscat, caélum tonitru cóntremit,
grándo mixta imbrí largifico súbita praecipitáns cadit,
úndique omnes vénti erumpunt, saévi existunt túrbines:
férvit aestu pélagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitu-
dinem verbis dicta sunt; aut quo significetur magis res 158
tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille qui occultan-
tem consulto, ne id quod ageretur intellegi posset, duo-
bus translatis verbis similitudine ipsa indicat:

quándoquidem ís se circumvestit díctis, saepit sédulo.

Non numquam etiam brevitas translatione confici-
tur, ut illud 'si telum manu fugit.' imprudentia teli
missi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam
est uno significata translato. hoc in genere persaepe 159
mihi admirandum videtur quid sit quod omnes translatis
et alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis.
nam si res suum nomen et vocabulum proprium non 40
habet, ut 'pes' in navi, ut 'nexum' quod per libram
agitur, ut in uxore 'divortium,' necessitas cogit quod
non habeas aliunde sumere; sed in suorum verborum
maxima copia tamen homines aliena multo magis, si
sunt ratione translata, delectant. id accidere credo vel 160
quod ingenii specimen est quoddam transilire ante pedes
posita et alia longe repetita sumere; vel quod is qui
audit alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat, quae
maxima est delectatio; vel quod [in] singulis verbis res

ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio,
quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admo-
161 vetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. nam
et ‘odor’ urbanitatis et ‘mollitudo’ humanitatis et ‘mur-
mur’ maris et ‘dulcitudo’ orationis sunt ducta a ceteris
sensibus; illa vero oculorum multo acriora: quae paene
ponunt in conspectu animi quae cernere et videre non
possumus. nihil est enim in rerum natura cuius nos
non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine;
unde enim simile duci potest — potest autem ex omni-
bus — indidem verbum unum, quod similitudinem con-
162 tinet, translatum lumen adferre orationi. quo in genere
primum est fugienda dissimilitudo: ‘caéli ingentes fór-
nices.’ quamvis sphaeram in scaenam, ut dicitur, at-
tulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo non
potest inesse.

víve, Ulixes, dúm licet:
oculís postremum lúmen radiatúm rape!

non dixit ‘cape,’ non ‘pete’ — haberet enim moram
sperantis diutius esse victurum — sed ‘rape.’ hoc ver-
bum est ad id aptatum quod ante dixerat, ‘dum licet.’
41
163 deinde videndum est ne longe simile sit ductum: ‘Syr-
tim’ patrimonii ‘scopulum’ libentius dixerim; ‘Charyb-
dim’ bonorum ‘voraginem’ potius. facilius enim ad ea
quae visa quam ad illa quae audita sunt mentis oculi
feruntur. et quoniam haec vel summa laus est in ver-
bis transferendis, ut sensum feriat id quod translatum
sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum ad quas
164 eorum animos qui audient trahet similitudo. nolo dici
morte Africani ‘castratam’ esse rem publicam, nolo ‘ster-
cus curiae’ dici Glauciam; quamvis sit simile, tamen est
in utroque deformis cogitatio similitudinis. nolo esse
aut maius quam res postulet: ‘tempestas comisationis,’
aut minus: ‘comisatio tempestatis;’ nolo esse verbum

angustius id quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

quidnam ést, obsecró? quid te adírier abnútas?

melius esset 'vetas' 'prohibes' 'absterres,' quoniam ille dixerat:

ilico ístic,
ne cóntagió mea boníſ umbrave óbsit ....

atque etiam, si vereare ne paulo durior translatio esse 165
videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si
olim M. Catone mortuo 'pupillum' senatum quis relictum
diceret, paulo durius; sin 'ut ita dicam, pupillum,' ali-
quanto mitius. etenim verecunda debet esse translatio,
ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse, atque
ut precario, non vi venisse videatur. modus autem 166
nullus est florentior in singulis verbis neque qui plus
luminis adferat orationi. nam illud quod ex hoc genere
profluit non est in uno verbo translato, sed ex pluribus
continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegen-
dum sit:

néque me patiar
íterum ad unum scópulum ut olim clássem Achivom
offéndere.

atque illud:

érras, erras; nam éxultantem te ét praefidentém tibi
répriment validae légum habenae atque ímperi insi-
stént iugo.

sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in 167
rem aliam, ut dixi, transferuntur. est hoc magnum or- 42
namentum orationis, in quo obscuritas fugienda est;
etenim hoc fere genere fiunt ea quae dicuntur aenigmata.
non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id
est in continuatione verborum. ne illa quidem traductio
atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet
[sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

[pro Afris est sumpta Africa]. neque factum est verbum, ut ‘mare saxifragis undis,’ neque translatum, ut ‘mollitur mare,’ sed ornandi causa proprium proprio commutatum:

desine, Roma, tuos hostis....

et

testes sunt Campi magni....

gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus. ex quo genere haec sunt: ‘Martem belli esse communem,’ ‘Cererem’ pro frugibus, ‘Liberum’ appellare pro vino, ‘Neptunum’ pro mari, ‘curiam’ pro senatu, ‘campum’ pro comitiis, ‘togam’ pro pace, ‘arma’ ac ‘tela’ pro
168 bello. quo item in genere et virtutes et vitia pro ipsis in quibus illa sunt appellantur: ‘luxuries quam in domum inrupit’ et ‘quo avaritia penetravit;’ aut ‘fides valuit, iustitia confecit.’ videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo immutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius. cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum ‘parietes’ aut ‘tecta’ dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam ‘equitatum populi Romani’ dicimus; aut ex uno plures:

at Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est,
corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

nos sumus Romani, qui fuvimus ante Rudini;

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere
43 169 intellegitur, sed ut sensum est. abutimur saepe etiam verbo non tam eleganter quam in transferendo, sed, etiamsi licentius, tamen interdum non impudenter; ut cum ‘grandem’ orationem pro longa, ‘minutum’ animum pro parvo dicimus. verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus conexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse

dixi aut aliter intellegenda ac dicerentur, sunt translata quodam modo. ita fit ut omnis singulorum verborum 170
virtus atque laus tribus existat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et inluminat orationem.

Sequitur continuatio verborum, quae duas res ma- 171
xime, conlocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit, sed quodam modo coagmentatus et levis. in quo lepide soceri mei persona lusit is qui elegantissime id facere potuit, Lucilius:

quam lepide λέξεις compostae! ut tesserulae omnes
arte pavimento atque emblemate vermiculato.

quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne ῥητορικώτερος tu sies.

quid ergo? 'iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? illud quidem: scilicet, ut ille volt et ego vellem, melius aliquanto quam Albucius. verum in me quidem lusit ille, ut solet. sed est tamen haec conlo- 172
catio conservanda verborum, de qua loquor; quae iunctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae levem, quae aequabiliter fluentem. id adsequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita iungentur, ut neve aspere concurrant neve vastius diducantur. hanc 44 173
diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod iam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile. versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdam, nobis esse adhibendos putaverunt. interspirationis enim, non defetigationis

nostrae neque librariorum notis, sed verborum et sen-
tentiarum modo interpunctas clausulas in orationibus
esse voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fer-
tur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem
delectationis atque aurium causa, quem ad modum scribit
174 discipulus eius Naucrates, numeris astringeret. namque
haec duo musici, qui erant quondam eidem poëtae, ma-
chinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut
et verborum numero et vocum modo delectatione vin-
cerent aurium satietatem — haec igitur duo, vocis dico
moderationem et verborum conclusionem, quoad oratio-
nis severitas pati posset, a poëtica ad eloquentiam tra-
175 ducenda duxerunt. in quo illud est vel maximum, quod,
versus in oratione si efficitur coniunctione verborum,
vitium est, et tamen eam coniunctionem sicuti versum
numerose cadere et quadrare et perfici volumus. neque
est ex multis res una quae magis oratorem ab imperito
dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis in-
condite fundit [quantum potest] et id quod dicit spiritu,
non arte determinat, orator autem sic inligat sententiam
verbis, ut eam numero quodam complectatur et astricto
176 et soluto. nam cum vinxit forma et modis, relaxat et
liberat immutatione ordinis, ut verba neque adligata sint
quasi certa aliqua lege versus neque ita soluta, ut va-
45 gentur. quonam igitur modo tantum munus insistemus,
ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi
posse? non est res tam difficilis quam necessaria; nihil
est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod
177 tam facile sequatur quocumque ducas quam oratio. ex
hac versus, ex eadem dispares numeri conficiuntur; ex
hac haec etiam soluta variis modis multorumque gene-
rum oratio. non enim sunt alia sermonis, alia conten-
tionis verba, neque ex alio genere ad usum cotidianum,
alio ad scaenam pompamque sumuntur; sed ea nos cum

iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus; sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus idque ad omnem et aurium voluptatem et animorum motum mutatur et vertitur. sed ut in plerisque 178 rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione, ut ea quae maximam utilitatem in se continerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel saepe etiam venustatis. incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse huius totius mundi atque naturae, rotundum ut caelum terraque ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur; sol ut circum eam feratur, ut accedat ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant. haec tantam habent 179 vim, paulum ut immutata cohaerere non possint, tantam pulchritudinem, ut nulla species ne cogitari quidem possit ornatior. referte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum animantium formam et figuram: nullam partem corporis sine aliqua necessitate adfictam totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. quid in his arboribus, in quibus non truncus, 46 non rami, non folia sunt denique nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars nisi venusta. linquamus naturam artesque 180 videamus. quid tam in navigio necessarium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis, sed etiam voluptatis causa inventa esse videantur. columnae [et] templa et porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis quam dignitatis. Capitolii fastigium illud

et ceterarum aedium non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est. nam cum esset habita ratio quem ad modum ex utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut, etiamsi in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse
181 videatur. hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quaedam et lepos consequatur. clausulas enim atque interpuncta verborum animae interclusio atque angustiae spiritus attulerunt; id inventum ita est suave, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. id enim auribus nostris gratum est [inventum], quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam
47 182 facile esse possit. longissima est igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest; sed hic naturae modus est, artis alius. nam cum sint numeri plures, iambum et trochaeum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. qua re primum ad heroum nos [dactyli et anapaesti et spondii pedem] invitat; in quo impune progredi licet duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in versum aut in similitudinem versus incidamus. 'altae sunt geminae, quibus:' hi tres [heroi] pedes in principia con-
183 tinuandorum verborum satis decore cadunt. probatur autem ab eodem illo maxime paean, qui est duplex. nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut haec verba 'desinite' 'incipite' 'comprimite,' aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt 'domuerant' 'sonupedes.' atque illi philosopho ordiri placet a superiore paeane, posteriore finire. est autem paean hic posterior non syllabarum numero,

sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa; ut

quíd petam praésidi, aut éxequar? quóve nunc...

a quo numero exorsus est Fannius: 'Si, Quirites, minas illius.' hunc ille clausulis aptiorem putat, quas volt longa plerumque syllaba terminari.

Neque vero haec tam acrem curam diligentiamque 48 184 desiderant, quam est illa poëtarum: quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius quam necesse est. liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non astricte, sed remissius numerosam esse oportere. etenim, 185 sicut ille suspicatur, [et] ex istis modis quibus hic usitatus versus efficitur post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit, inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, cuius membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. et, si numerosum est in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dum modo ne continui sint, in orationis laude ponetur. nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid causae est aliud cur repudietur nisi quod hominum auribus vocem natura modulatur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. numerus autem in continuatione nullus est: distinctio et 186 aequalium aut saepe variorum intervallorum percussio numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus, in amni praecipitante non possumus. quodsi continuatio verborum †

soluta multo est aptior ac iucundior, si est articulis mem-
brisque distincta, quam si continuata ac producta, mem-
bra illa modificata esse debebunt; quae si in extremo
breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus;
sic enim has orationis conversiones Graeci nominant.
qua re aut paria esse debent posteriora superioribus et
extrema primis aut, quod etiam est melius et iucundius,
49 187 longiora. atque haec quidem ab his philosophis, quos
tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod eo saepius
testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen ef-
fugiam.' 'quarum tandem?' inquit Catulus 'aut quid
disputatione ista adferri potest elegantius aut omnino
188 dici subtilius?' 'at enim vereor' inquit Crassus 'ne haec
aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur aut,
quia non traduntur in volgari ista disciplina, nos ea
maiora ac difficiliora videri velle videamur.' tum Ca-
tulus 'erras' inquit 'Crasse, si aut me aut horum quem-
quam putas a te haec opera cotidiana et pervagata ex-
pectare. ista quae dicis dici volumus, neque tam dici
quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum, sed
189 pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo.' 'ego
vero' inquit Antonius 'inveni iam, quem negaram in eo
quem scripsi libello me invenisse 'eloquentem.' sed eo
te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de
hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno meo
190 deminueretur.' 'hanc igitur' Crassus inquit 'ad legem
cum exercitatione tum stilo, qui et alia et hoc maxime
ornat ac limat, formanda nobis oratio est. neque tamen
hoc tanti laboris est quanti videtur, neque sunt haec
rhythmicorum aut musicorum acerrima norma dirigenda:
efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio, ne va-
getur, ne insistat interius, ne excurrat longius, ut mem-
bris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas. ne-
que semper utendum est perpetuitate et quasi contex-

tione verborum, sed saepe carpenda membris minutiori-
bus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt numeris
vincienda. neque vos paean aut herous ille conturbet: 191
ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent et re-
spondebunt non vocati. consuetudo modo illa sit scri-
bendi atque dicendi, ut sententiae verbis finiantur eorum-
que verborum iunctio nascatur a proceris numeris ac
liberis, maxime heroo aut paeane priore aut cretico, sed
varie distincteque considat. notatur enim maxime simi-
litudo in conquiescendo. et, si primi et postremi [illi]
pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere,
modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior quam
aures expectent aut longior quam vires atque anima
patiatur. clausulas autem diligentius etiam servandas 50 192
esse arbitror quam superiora, quod in eis maxime per-
fectio atque absolutio iudicatur. nam versus aeque prima
et media et extrema pars attenditur: qui debilitatur, in
quacumque est parte titubatum; in oratione autem pauci
prima cernunt, postrema plerique: quae quoniam appa-
rent et intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum
iudiciis repudientur aut aurium satietate. duo enim aut 193
tres fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo
non breviora et praecisa erunt superiora; quos aut cho-
rios aut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeane
illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cre-
tico. horum vicissitudines efficient ut neque ei satientur
qui audient fastidio similitudinis nec nos id quod fa-
ciemus opera dedita facere videamur. quodsi Antipater 194
ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est
versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fun-
dere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac memoris
valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate coniecisset
in versum, verba sequerentur, quanto id facilius in ora-
tione, exercitatione et consuetudine adhibita, consequemur!

195 Illud autem ne quis admiretur, quonam modo haec
volgus imperitorum in audiendo notet: cum in omni ge-
nere tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredi-
bilisque naturae. omnes enim tacito quodam sensu sine
ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus
recta ac prava diiudicant; idque cum faciunt in picturis
et in signis et in aliis operibus, ad quorum intellegen-
tiam a natura minus habent instrumenti, tum multo
ostendunt magis in verborum numerorum vocumque iu-
dicio, quod ea sunt in communibus infixa sensibus nec
earum rerum quemquam funditus natura esse voluit ex-
196 pertem. itaque non solum verbis arte positis moventur
omnes, verum etiam numeris ac vocibus. quotus enim
quisque est qui teneat artem numerorum ac modorum?
at in his si paulum modo offensum est, ut aut contrac-
tione brevius fieret aut productione longius, theatra
tota reclamant. quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a
multitudine ac populo non modo catervae atque concen-
tus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eiciantur?
51 197 mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter
doctum et rudem, quam non multum differat in iudicando.
ars enim cum a natura profecta sit, nisi natura moveat
ac delectet, nihil sane egisse videatur. nihil est autem
tam cognatum mentibus nostris quam numeri atque vo-
ces: quibus et excitamur et incendimur et lenimur et
languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe
deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior
et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege
doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollemnium
fides ac tibiae Saliorumque versus indicant; maxime au-
tem a Graecia vetere celebrata. quibus utinam simili-
busque de rebus disputari quam de puerilibus his ver-
198 borum translationibus maluissetis! verum ut in versu
volgus si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra

oratione claudicat, sentit. sed poëtae non ignoscit, nobis concedit; taciti tamen omnes non esse illud quod diximus aptum perfectumque cernunt. itaque illi veteres, sicut hodie etiam non nullos videmus, cum circuitum et quasi orbem verborum conficere non possent — nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus — terna aut bina aut non nulli singula etiam verba dicebant; qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria quae dicerent et aequalibus interspirationibus uterentur.

Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum 52 199
orationis pertinere arbitrabar. dixi enim de singulorum
laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de
numero atque forma. sed si etiam habitum orationis et
quasi colorem aliquem requiritis: est et plena quaedam,
sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus;
et ea quae particeps utriusque generis quadam medio-
critate laudatur. his tribus figuris insidere quidam ve-
nustatis non fuco inlitus, sed sanguine diffusus debet
color. tum denique hic nobis orator ita conformandus 200
est et verbis et sententiis, ut, quem ad modum qui
utuntur armis aut palaestra, non solum sibi vitandi aut
feriundi rationem esse habendam pute[n]t, sed etiam ut
cum venustate movea[n]tur [ut ii qui in armorum trac-
tatione versantur, sic verbis quidem ad aptam compo-
sitionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem
orationis utatur]. formantur autem et verba et senten- 201
tiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse
vobis; sed inter conformationem verborum et senten-
tiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba
mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque verbis
uti velis. quod quidem vos etsi facitis, tamen admo-
nendos puto ne quid esse aliud oratoris putetis, quod
quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis

verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter interdumque factis, raro autem etiam pervetustis: in perpetua autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et numerorum quam dixi rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum.

53 202 Nam et commoratio una in re permultum movet et inlustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valet et ad inlustrandum id quod exponitur et ad amplificandum, ut iis qui audient illud quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursio est et plus ad intellegendum quam dixeris significatio et distincte concisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta inlusio a
203 praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit; propositioque quid sis dicturus et ab eo quod est dictum seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis supralatio atque traiectio; et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa quae maxime quasi inrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est periucunda, cum in oratione non contentione, sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel
204 post quam dixeris vel cum aliquid a te ipso reicias; praemunitio etiam est ad id quod adgrediare et traiectio in alium; communicatio, quae est quasi cum iis ipsis apud quos dicas deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis et aptum ad animos conciliandos vel maxime,
205 saepe autem etiam ad commovendos; personarum ficta

inductio, vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erro-
ris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoccupatio; tum
duo illa quae maxime movent, similitudo et exemplum;
digestio interpellatio contentio reticentia commendatio;
vox quaedam libera atque etiam effrenatior augendi
causa; iracundia obiurgatio promissio deprecatio obse-
cratio declinatio brevis a proposito, non ut superior illa
digressio, purgatio conciliatio laesio optatio atque ex-
ecratio. his fere luminibus inlustrant orationem sen-
tentiae. orationis autem ipsius tamquam armorum est 54 206
vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad venu-
statem ipsa tractatio. nam et geminatio verborum habet
interdum vim, leporem alias, et paulum immutatum ver-
bum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum a
primo repetitio, tum in extremum conversio et in eadem
verba impetus et concursio et adiunctio et progressio et
eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio et re-
vocatio verbi et illa quae similiter desinunt aut quae
cadunt similiter aut quae paribus paria referuntur aut
quae sunt inter se similia. est etiam gradatio quaedam 207
et conversio et verborum concinna transgressio et con-
trarium et dissolutum et declinatio et reprehensio et ex-
clamatio et imminutio et quod in multis casibus ponitur
et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad
singula et ad propositum subiecta ratio et item in dis-
tributis supposita ratio et permissio et rursum alia du-
bitatio et improvisum quiddam et dinumeratio et alia
correctio et dissipatio et continuatum et interruptum et
imago et sibi ipsi responsio et immutatio et diiunctio et
ordo et relatio et digressio et circumscriptio. haec enim 208
sunt fere atque horum similia vel plura etiam esse pos-
sunt quae sententiis orationem verborumque conforma-
tionibus inluminent.'

'Quae quidem te, Crasse, video' inquit Cotta 'quod 55

nota esse nobis putes, sine definitionibus et sine exem-
plis effudisse.' 'ego vero' inquit Crassus 'ne illa quidem
quae supra dixi nova vobis esse arbitrabar, sed volun-
209 tati vestrum omnium parui. his autem de rebus sol me
ille admonuit ut brevior essem, qui ipse iam praecipi-
tans me quoque haec praecipitem paene evolvere coëgit.
sed tamen huius generis demonstratio est et doctrina
ipsa volgaris, usus autem gravissimus et in hoc toto
210 dicendi studio difficillimus. quam ob rem quoniam de
ornatu omni orationis sunt omnes, si non patefacti, at
certe commonstrati loci, nunc quid aptum sit, hoc est
quid maxime deceat in oratione, videamus. quamquam
id quidem perspicuum est, non omni causae nec audi-
tori neque personae neque tempori congruere orationis
211 unum genus. nam et causae capitis alium quendam
verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum at-
que parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes,
aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud
consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud histo-
ria desiderat. refert etiam qui audiant, senatus an po-
pulus an iudices, frequentes an pauci an singuli, et
quales; ipsique oratores qua sint aetate honore auctori-
tate, debet videri; tempus pacis an belli, festinationis
212 an otii. itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi
posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et te-
nuioris et item illius mediocris ad id quod agemus ad-
commodatam deligamus. ornamentis isdem uti fere lice-
bit alias contentius, alias summissius; omnique in re
posse quod deceat facere artis et naturae est, scire quid
quandoque deceat prudentiae.

56
213 Sed haec omnia perinde sunt ut aguntur. actio,
inquam, in dicendo una dominatur. sine hac summus
orator esse in numero nullo potest, mediocris hac in-
structus summos saepe superare. huic primas dedisse

Demosthenes dicitur, cum rogaretur quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias. quo mihi melius etiam illud ab Aeschine dictum videri solet: qui cum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam egregiam quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perlecta petitum ab eo est postridie ut legeret illam etiam quae erat contra ab Demosthene pro Ctesiphonte edita; quam cum suavissima et maxima voce legisset admirantibus omnibus, ‘quanto’ inquit ‘magis miraremini, si audissetis ipsum!’ ex quo satis significavit quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam fore putarit actore mutato. quid 214 fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere efferretur? ‘quo me miser conferam? quo vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine madet. an domum? matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam?’ quae sic ab illo esse acta constabat oculis voce gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt, imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt. 57 ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas; 215 sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea quae obscurant, et ea quae sunt eminentia et prompta sumenda. omnis enim motus 216 animi suum quendam a natura habet voltum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis voltus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant:

acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quoque in genere mediocris. atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera: lene asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, frac-
217 tum scissum, flexo sono extenuatum inflatum. nullum est enim horum generum quod non arte ac moderatione tractetur. hi sunt actori, ut pictori, expositi ad varian-
58 dum colores. aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat: acutum, incitatum, crebro incidens:

ípsus hortatúr me frater út meos malís miser
mándarem natós....

et ea quae tu dudum, Antoni, protulisti:

ségregare abs te aúsu's....

et:

écquis hoc animadvórtit? vincite....

et Atreus fere totus. aliud miseratio ac maeror: flexibile, plenum, interruptum, flebili voce:

quo núnc me vortam? quód iter incipiam íngredi?
domúm paternamne? ánne ad Peliae filias?

et illa:

o páter, o patria, o Príami domus!

et quae sequuntur:

haec ómnia videi inflámmarei,
Priamó vi vitam evítarei.

218 aliud metus: demissum et haesitans et abiectum:

múltis sum modis círcumventus, mórbo exilio atque ínopia.
túm pavor sapiéntiam omnem mi éxanimato expéctorat;
máter terribilém minatur vítae cruciatum ét necem,
quaé nemo est tam fírmo ingenio et tánta confidéntia
quín refugiat tímido sanguen átque exalbescát metu.

219 aliud vis: contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis:

iterúm Thyestes Átreum adtractatum ádvenit,
iterúm iam adgreditur me ét quietum exsúscitat.
maiór mihi moles, máius miscendúmst malum,
qui illíus acerbum cór contundam et cómprimam.

aliud voluptas: effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

séd sibi cum tetulít coronam ob cóligandas núptias,
tíbi ferebat; cúm simulabat sé sibi iam facís dare,
tum ád te ludibúnda docte et délicate détulit.

aliud molestia: sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:

quá tempestate Hélenam Paris innúptis iunxit núptiis,
égo tum gravida, explétis iam fere ád pariendum ménsibus;
pér idem tempus Pólydorum Hecuba pártu postremó parit.

Omnis autem hos motus subsequi debet gestus, 59 220 non hic verba exprimens scaenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra. manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; bracchium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis. sed in ore 221 sunt omnia. in eo autem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magno opere laudabant. animi est enim omnis actio et imago animi voltus, indices oculi. nam haec est una pars corporis quae, quot animi motus sunt, tot significationes et commutationes possit efficere. neque vero est quisquam qui eadem conivens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quendam dicit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo

222 contuens aliquid pronuntiaret. qua re oculorum est magna moderatio. nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias aut ad pravitatem aliquam deferamur. oculi sunt quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. est enim actio quasi sermo corporis; quo magis menti congruens esse debet. oculos autem natura nobis, ut equo aut leoni saetas caudam auris, ad motus animorum decla-
223 randos dedit. qua re in hac nostra actione secundum vocem voltus valet; is autem oculis gubernatur. atque in eis omnibus quae sunt actionis inest quaedam vis a natura data. qua re etiam hac imperiti, hac volgus, hac denique barbari maxime commoventur. verba enim neminem movent nisi eum qui eiusdem linguae societate coniunctus est, sententiaeque saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant; actio, quae prae se motum animi fert, omnis movet; isdem enim omnium animi motibus concitantur et eos isdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi indicant.

60
224 Ad actionis autem usum atque laudem maximam sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda nobis, deinde, quaecumque erit, ea tuenda. de quo illud iam nihil ad hoc praecipiendi genus, quem ad modum voci serviatur; equidem tamen magno opere censeo serviendum. sed illud videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorrere, quod, ut dixi paulo ante, plurimis in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. nam ad vocem obtinendam nihil est utilius quam crebra mutatio, nihil perniciosius quam
225 effusa sine intermissione contentio. quid, ad auris nostras et actionis suavitatem quid est vicissitudine et varietate et commutatione aptius? itaque idem Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo, litterato

homine, quem servum sibi ille habuit ad manum, cum
eburneola solitus est habere fistula qui staret occulte
post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem, qui
inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum
excitaret aut a contentione revocaret.’ ‘audivi meher-
cule’ inquit Catulus ‘et saepe sum admiratus hominis
cum diligentiam tum etiam doctrinam et scientiam.’ ‘ego 226
vero’ inquit Crassus, ‘ac doleo quidem illos viros in
eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam
ea tela texitur et ea incitatur in civitate ratio vivendi
ac posteritati ostenditur, ut eorum civium quos nostri
patres non tulerunt iam similis habere cupiamus.’ ‘mitte,
obsecro’ inquit ‘Crasse’ Iulius ‘sermonem istum et te ad
Gracchi fistulam refer, cuius ego nondum plane rationem
intellego.’ ‘in omni voce’ inquit Crassus ‘est quiddam 61 227
medium, sed suum cuique voci. hinc gradatim ascendere
vocem [utile] et suave est — nam a principio clamare
agreste quiddam est — et idem illud ad firmandam est
vocem salutare. deinde est quiddam contentionis ex-
tremum, quod tamen interius est quam acutissimus cla-
mor: quo te fistula progredi non sinet et iam ab ipsa
contentione revocabit. est item contra quiddam in re-
missione gravissimum quoque tamquam sonorum gradi-
bus descenditur. haec varietas et [hic] per omnis sonos
vocis cursus et se tuebitur et actioni adferet suavitatem.
sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consue-
tudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi quae potui, non ut volui, sed ut me tem- 228
poris angustiae coëgerunt. scitum est enim causam con-
ferre in tempus, cum adferre plura, si cupias, non queas.’
‘tu vero’ inquit Catulus ‘conlegisti omnia, quantum ego
possum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sum-
psisse, sed eos ipsos haec docere posse videare. me
quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo;

ac vellem ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius adfuisset: quem quidem ego confido omnibus istis laudibus
229 quas tu oratione complexus es excellentem fore.' et Crassus 'fore dicis?' inquit; 'ego vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. quam ob rem recte vides, Catule. nihil enim isti adulescenti neque a natura neque a doctrina
230 deesse sentio. quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum. non enim ille mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari. cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. sed iam surgamus' inquit 'nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curaque laxemus.'